

Visió de gènere al sistema penitenciari Espanyol

Alumna: Judit Ballesteró Moral

Tutora: Gisela Riberas Bargalló

Maig de 2020

*No se trata de tener derecho a ser iguales,
sino de tener igual derecho a ser diferentes.*

Autor anònim.

RESUM

El present treball d'aprofundiment teòric, pretén analitzar el grau de visió de gènere que té el sistema penitenciari espanyol i, en conseqüència, comprovar l'adequació de les institucions i els tractaments destinats a atendre la població penitenciària femenina.

En aquest, es fa un repàs per l'evolució de les institucions de reclusió femenines fins arribar a les vigents, exposant les discriminacions que sofreixen les dones en ser el col·lectiu de preses minoritari, així com es mostren les diferències del perfil criminològic i social d'elles i un anàlisi de la tendència creixent de l'empresonament femení, per tal d'aprofundir en el col·lectiu tractat. Es plantegen també les aportacions nacionals pel que fa les polítiques de gènere, així com la matèria legislativa referent al tema i els plans i programes amb visió de gènere existents en el sistema penitenciari del territori espanyol.

De tota la investigació, s'extreu que les polítiques penitenciàries, pensades i dissenyades pels homes, han creat en l'actualitat una situació de desigualtat que reverteix en els drets i deures de les dones preses, la situació en que compleixen la condemna i les possibilitats que troben en els programes de tractament i cursos de reinserció. Així, el sistema penitenciari exerceix d'agent discriminador que exclou les dones doblement, en una societat patriarcal en la qual ja partien d'una situació de vulnerabilitat.

Visualitzar la situació és el primer pas en la lluita per instaurar una visió de gènere transversal en tota l'agenda política i arreu del sistema penitenciari, perseguint així l'anhel d'una igualtat real.

Paraules clau: presó, sistema penitenciari, gènere, igualtat, polítiques de gènere, dona.

RESUMEN

El presente trabajo de profundización teórica, pretende analizar el grado de visión de género que tiene el sistema penitenciario español y, en consecuencia, comprobar la adecuación de las instituciones y los tratamientos destinados a atender a la población penitenciaria femenina.

En este, se hace un repaso por la evolución de las instituciones de reclusión femeninas hasta llegar a las vigentes, exponiendo las discriminaciones que sufren las mujeres por ser el colectivo de presas minoritario, así como se muestran las diferencias en el perfil criminológico y social de ellas y un análisis de la tendencia creciente del encarcelamiento femenino, para profundizar en el colectivo tratado. Se plantean también las aportaciones nacionales en lo que refiere a políticas de género, así como la materia legislativa referente al tema y los planes y programas con visión de género existents en el sistema penitenciario del territorio español.

De toda la investigación, se extrae que las políticas penitenciarias, pensadas y diseñadas por los hombres, han creado en la actualidad una situación de desigualdad que revierte en los derechos y obligaciones de las mujeres presas, la situación en que cumplen condena y las posibilidades que hallan en los programas de tratamiento y cursos de reinserción. Así, el sistema penitenciario ejerce como agente discriminador que excluye a las mujeres doblemente, en una sociedad patriarcal en la cual ya partían de una situación de vulnerabilidad.

Visualizar dicha situación es el primer paso en la lucha por instaurar una visión de género transversal en toda la agenda política y en todos los ámbitos del sistema penitenciario, persiguiendo así el anhelo de una igualdad real.

Palabras clave: prisión, sistema penitenciario, género, igualdad, políticas de género, mujer.

ABSTRACT

This theoretical project aims to analyze the gender degree held in the Spanish penitentiary system. The institutions' adequacy and the treatment addressed to serve the female prison population will also be verified accordingly.

The study undertook an overview of the development of the female detention centres up until the present. On one hand, the discrimination faced by women in prison, where they are the minority group, will be exposed. On the other hand, the differences in their social and criminal profiles will be shown as well as a statistical analysis of the increasing trend in the women's imprisonment, aiming at the appointed group.

The study shows that the national penitentiary system acts as a discriminating agent towards women.

Throughout the investigation, it has been drawn that the prison policies which have been conceived and designed for men have established an uneven situation. This has direct relevance for women's duties and rights, the conditions in which they serve the sentences and the opportunity they find in the treatment programmes and reintegration activities.

This allows the penitentiary system to act as a discriminatory agent who doubly excludes women in a patriarchal society in which they already had a vulnerable situation to start with.

The first step to establish a transversal gender vision on the political agenda and all over the prison System is to display the Planning situation and thus to pursue a real desire for equality.

Key words: prison, penitentiary system, gender, equality, gender policies,

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ I JUSTIFICACIÓ	6
2. PREGUNTA INICIAL I OBJECTIUS	9
3. METODOLOGIA	9
4. MARC TEÒRIC	11
4.1 EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LES INSTITUCIONS DE RECLUSIÓ	11
4.2 DISCRIMINACIÓ ACTUAL A LES PRESONS DE DONES	20
4.3 DIFERÈNCIES ENTRE LA POBLACIÓ PENITENCIÀRIA FEMENINA I MASCULINA	25
4.3.1 Perfil criminològic	25
4.3.1.1 Dades quantitatives	25
4.3.1.2 Dades qualitatives	33
4.3.2 Preocupacions i necessitats	37
4.4 EMPRESONAMENT FEMENÍ	40
4.4.1 Exclusió i teoria de la interseccionalitat	40
4.4.2 Tendència a l'empresonament femení	41
4.4.3 Per que delinqueixen menys?	43
4.5 PLANS DE GOVERN, POLÍTIQUES I PROJECTES DE GÈNERE	44
4.5.1 Àmbit nacional	45
4.5.2 Àmbit Internacional	50
4.6 SITUACIÓ PENITENCIÀRIA AMB ENFOC DE GÈNERE A L'ÀMBIT NACIONAL	52
4.6.1 Àmbit legislatiu	52
4.6.2 Àmbit executiu	57
4.6.2.1 Diferències entre la Comunitat Autònoma de Catalunya i la resta de l'Estat Espanyol	57
4.6.2.2 Intervencions en el territori nacional	59
4.6.3 Àmbit d'intervenció postpenitenciària	64
4.7 SITUACIÓ PENITENCIÀRIA INTERNACIONAL AMB ENFOC DE GÈNERE	67
4.8 REPTES PEL SISTEMA PENITENCIÀRI DE DONES I L'EDUCACIÓ SOCIAL PENITENCIÀRIA	72
5. ANÀLISI I DISCUSSIÓ	84
6. CONCLUSIONS	93
7. BIBLIOGRAFIA	96

Annexos	102
Annex 1: Definicions	103
Annex 2: Taules estadístiques comparatives entre sexes, referents al perfil criminològic dels delinqüents.....	104
Annex 3: Dades de la població reclusa femenina a països Europeus.	119
Annex 4: Articles referents a la dona de la “Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria”.	121

INDEX DE FIGURES

Figura 1. Evolució percentual de la distribució per sexes de la població condemnada	26
Figura 2. Distribució percentual per sexes, de la població reclusa	26
Figura 3. Distribució percentual de la població condemnada per sexe i franja d'edat	27
Figura 4. Distribució percentual de la població reclusa per sexe i franja d'edat	28
Figura 5. Distribució percentual de les dones condemnades segons les tipologies delictives més freqüents	29
Figura 6. Distribució percentual dels homes condemnats segons les tipologies delictives més freqüents.....	29
Figura 7. Distribució percentual, per sexes, segons les tipologies delictives més freqüents entre la població reclusa	30
Figura 8. Distribució percentual, per sexes, de la població condemnada segons el tipus de pena aplicada	31
Figura 9. Distribució percentual, per sexes, de la població reclusa segons el grau de tractament penitenciari	32

INDEX DE TAULES

<i>Taula 1. Evolució de la distribució per sexes de la població condemnada</i>	104
<i>Taula 2. Distribució per sexes de la població reclusa</i>	104
<i>Taula 3. Distribució de la població condemnada per edat.....</i>	105
<i>Taula 4. Distribució de la població reclusa per edat</i>	106
<i>Taula 5. Distribució, per sexe, segons tipus de delicte de la població condemnada</i>	107
<i>Taula 6. Distribució, per sexe, segons tipus de delicte de la població reclusa.....</i>	113
<i>Taula 7. Distribució segons pena aplicada a la població condemnada</i>	116
<i>Taula 8. Distribució, segons la duració de la pena de presó, de la població reclusa</i>	117
<i>Taula 9. Distribució de la població reclusa segons el grau de tractament penitenciari.</i>	118

1. INTRODUCCIÓ I JUSTIFICACIÓ

A cada societat i a cada període històric, ha existit una manera diferent d'entendre el càstig, la qual cosa reflecteix les bases culturals sobre les quals es fomenta el seu ordre i desenvolupament social. Tanmateix, la presó és un mètode universal que ha assumit una doble funció de servir com a exemple cohartador cap a la societat, alhora que presumeix de la funció reeducadora dels subjectes desviats (Ginesta Gamaza, 2011).

L'interès científic per l'estudi de la delinqüència data del segle XIX, amb explicacions poc contrastades i completament androcèntriques que reflexionaven únicament sobre l'home delinqüent i consideraven la dona una homòloga d'aquest. Les criminologies feministes sorgides escassament fa 80 anys han demostrat les diferents etiologies i tipologies delictives que distingeixen els dos gèneres. Aquesta falta de consideració generalitzada descendeix de la societat històricament patriarcal en la que vivim i tot això jeu en l'arrel de la desigualtat que actualment pateixen les dones en el sistema carcerari present (Almeda Samaranch, 2005).

El sistema penitenciari defineix un tractament basat en l'estudi científic, guardant relació directa amb un diagnòstic de personalitat criminal i individual. Lluny d'això, la realitat és que les polítiques penitenciàries han estat pensades i dissenyades per homes, atenent les característiques d'aquests en ser la població penitenciària majoritària. Això ha generat una situació de desigualtat que es veu reflectida en els drets i deures de dones internes, la situació en què compleixen condemna, les possibilitats que troben en els programes i cursos de reinserció, així com el tint sexista i estereotipat que, de forma transversal, interfereix en tots aquests àmbits. El sistema, llavors, respon amb estratègies generalistes a unes necessitats, preocupacions i problemes que difereixen molt entre gèneres, posant en dubte la missió rehabilitadora i garant de drets i igualtat del sistema penitenciari. La resposta institucional revictimitza a les dones en no atendre les seves particularitats, donar-les recursos residuals i no vetllar plena i específicament per reinserir-les de la manera que aquestes demanden (Acale Sánchez, 2011).

Cal tenir en compte, a més, que les recluses pateixen una doble estigmatització en ser considerades delinqüents i, de forma implícita, dones dolentes per no complir amb els estereotips de la "dona" que defineix la nostra societat: dòcil, submissa, cuidadora dels altres, etc. El retret social que pateix aquest col·lectiu és molt major que el dels homes, doncs abasteix conceptes i desqualificacions que van més enllà del simple retret de la societat a la persona que delinqueix (Piñeiro Zabala, 2010).

El gènere és un àmbit d'investigació i d'intervenció més recent del que hauria d'haver estat però cada vegada més, donada l'evolució i canvis en la societat, es conforma com una de les matèries més tractades amb la intenció d'abolir les discriminacions, desigualtats i lluitar pel respecte i la riquesa de la diversitat.

Si bé les pretensions de crear consciència envers la desigualtat en l'àmbit penitenciari entre les recluses i els reclusos és un tema tractat des de fa uns quants anys, gairebé sempre ha acabat quedant relegat a l'oblit i no ha passat a materialitzant-se en canvis significatius, doncs a dia d'avui continua sent motiu de reivindicacions. L'augment de la població reclusa femenina els últims temps obliga adoptar un nou enfoc del dret penitenciari actual i mica en mica es van observant petits avenços en la matèria (Ortiz Toledano, 2015).

Cal ser conscient que la presó és com una petita societat en que es reproduïx a escala les desigualtats de la vida. Si bé el gènere és un factor primari de discriminació en l'àmbit penal, les institucions públiques haurien de responsabilitzar-se del progrés de les dones privades de llibertat, impeding la revictimització en aquest àmbit i eliminant els obstacles que dificulten la reinserció social, fent ús d'elements promotors d'equitat que afavoreixin la igualtat entre homes i dones (Acale Sánchez, 2011). El context penitenciari, donat que és de caire públic i retribueix en la comunitat, s'ha d'adaptar als reptes transformadors que planteja aquesta societat heterogènia. Per tal que les presons formin part del sistema social i els processos de reinserció siguin efectius, cal introduir en el sistema penitenciari la perspectiva i equitat de gènere, és a dir, un tracte desigual entre persones desiguals per tal que tothom tingui les mateixes possibilitats (Generalitat de Catalunya, 2018).

Arrel de tot el que s'acaba d'exposar, es demostra l'adequació d'aquest treball d'aprofundiment teòric, doncs tractarà d'evidenciar les diferències entre els homes i les dones delinqüents i per tant justificar la necessitat d'un sistema penitenciari amb enfoc de gènere que creï institucions, recursos i tractaments específicament destinats a les dones recluses i respongui a les seves necessitats concretes.

Així doncs, en primer lloc es farà un breu recorregut per la història de les institucions de reclusió femenines i la concepció de la dona delinqüent i, seguidament, es parlarà dels elements discriminatoris amb que conviuen les dones en les institucions actuals. Posteriorment es parlarà dels elements que distingeixen la tipologia i el perfil delictiu de les recluses envers els reclusos i es parlarà també del fenomen creixent de l'empresonament femení. Més tard es farà un repàs dels plans de govern i polítiques de gènere implantades en la història recent del nostre país i també es farà una revisió de l'enfoc de gènere que preval en el nostre sistema penitenciari

coetani; això es complementarà amb les propostes penals i penitenciàries amb enfoc de gènere implementades a nivell internacional. Com a últim punt es plantejaran alguns reptes pel sistema penal i penitenciari, així com per l'educació social penitenciària dirigida a les dones. Es finalitzarà amb les conclusions i l'anàlisi i discussió dels resultats obtinguts.

Amb tota aquesta revisió es pretén instigar la continuïtat de l'estudi en aquest àmbit, doncs es valora com a necessari perseverar en donar veu a aquesta situació des d'una mirada crítica, per tal de poder denunciar situacions de desigualtat que resulten injustes i poder defensar, amb coneixements, criteris d'equitat de gènere per aconseguir igualtat entre la població reclusa, així com metodologies i recursos creats especialment per les dones. Fruit de l'estudi de les aportacions de la comunitat científica experta en el tema, es pretén aportar línies d'investigació futures, així com proposar reptes pel sistema penitenciari i també alternatives que podrien obrir el camí cap a l'èxit del sistema penal i penitenciari i, concretament, cap al benestar i reintegració de les dones delinqüents.

2. PREGUNTA INICIAL I OBJECTIUS

La pregunta plantejada en iniciar aquest treball gira entorn a la visió de gènere que contempla el sistema penal i penitenciari del nostre territori. Es pretén explorar el grau d'especificitat i especialització que el sistema penitenciari adopta segons el gènere de la població amb la qual intervé i, per tant, comprovar l'adequació de les institucions presents respecte les dones delinqüents.

Així doncs, es procura provar si el sistema dissenyat atén les particularitats de tota la població o bé es tracta d'un creat per la població penitenciària majoritària i en base al sistema patriarcal de la societat en la que vivim, afectant negativament i vulnerant els drets de la població reclusa minoritària.

Objectiu general:

Estudiar la realitat actual referent a la transversalitat de la perspectiva de gènere en el sistema penal i penitenciari espanyol.

Objectius específics:

- Comprendre l'evolució particular de les institucions de reclusió femenina.
- Conèixer les diferències entorn la etiologia i perfil delictiu segons el gènere.
- Mostrar la discriminació i victimització que el sistema penitenciari espanyol genera en les dones preses.
- Estudiar l'estat actual i específic de les dones, pel que fa la rehabilitació i reinserció per part del sistema penitenciari, des d'una visió de gènere.

3. METODOLOGIA

Per la realització del present treball, en primer lloc es va seleccionar la temàtica donat el meu interès personal i arrel de conèixer un grup, per desgràcia ja dissolt, de dones que havien estat a la presó i que denunciaven la doble discriminació que havien sofert per ser dones i recluses.

Així doncs, en segon lloc, es va contactar amb dues entitats especialitzades en l'atenció a la dona amb la pretensió d'aconseguir el contacte d'una dona ex reclusa i poder realitzar un estudi de

cas o bé comptar amb una entrevista que aportés una part més pràctica i contingut de primera mà al treball. Donat que no vaig rebre resposta per part d'aquestes, no vaig tenir la possibilitat de desenvolupar aquesta opció i vaig decidir centrar-me en realitzar un treball merament d'aprofundiment teòric. En aquest punt, per tal d'aconseguir una visió més propera i precisa del tema, vaig parlar amb diversos professionals de l'educació social amb molt bagatge en l'àmbit de la justícia, per tal d'acotar el camp d'estudi i definir més acuradament l'orientació del treball.

En tercer lloc, vaig començar a realitzar una recerca superficial sobre el tema i em va sobtar la gran quantitat d'estudis que hi havia entorn la temàtica, però els pocs centrats exclusivament en la dona, a més que aquests últims dataven dels últims 40 anys, cosa que mostra la recència de l'estudi científic de la matèria. Aquesta primera recerca em va servir per començar a definir a grans trets les temàtiques que abordaria a posteriori, dons en general era un àmbit força desconegut per mi.

En quart lloc vaig fer una recerca en profunditat, en la qual vaig aplicar un primer cribratge per descartar el material que no em servia o bé era poc contrastat, d'aquell que considerava fiable i que em podia ser útil. Vaig escollir fonts amb impacte, empíriques i acceptades per la comunitat experta en el tema, així com dades estadístiques tant nacionals com internacionals d'instituts fiables. En cinquè lloc, vaig passar a llegir i subratllar tota la bibliografia que tenia, mentre anava seleccionant de nova, arrel dels documents amb els que anava treballant, que m'aportaven noves fonts d'informació.

Quan ja tenia una base de coneixement respecte el tema, vaig donar el sisè pas en anar a visitar al Director d'Investigació del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada, el qual em va facilitar els contactes d'eminències en la matèria i amb grans papers en les institucions penitenciàries i els programes i juntes de tractament; amb aquests es pretenia contactar a meitats de març i tractar de concertar una entrevista, però degut a la situació del recent confinament a causa del Covid-19, ha resultat impossible per canvis en les dinàmiques de treball i gestió del temps.

En setè i últim lloc, ja amb els coneixements i la informació seleccionada, vaig passar a redactar els continguts del treball que s'exposaran a continuació.

4. MARC TEÒRIC

4.1 EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE LES INSTITUCIONS DE RECLUSIÓ

Al llarg dels segles, homes i dones han estat castigats de forma diferent quan han transgredit les lleis penals, definint així una història, filosofia i lògica de funcionament pròpia en les institucions femenines. El **càstig cap a les dones ha versat sobre un doble concepte** de dona transgressora de les lleis penals (desviació delictiva), així com de les normes socials (desviació social) que defineixen la seva condició com a dona. Aquesta categoria doble de dona “desviada” ha comportat grans discriminacions en la manera d’aplicar el càstig (Almeda Samaranch, 2005). Afegir que, des de sempre, el càstig i la tasca de remoralització cap a les dones que infringien les normes corresponia als homes de la família (pares, germans, marits i, fins i tot, fills), els quals demostraven la seva masculinitat aconseguint constituir a dones virtuoses a la seva família. Si aquests no aconseguien corregir-les, els reemplaçava l’Església primer i sinó l’Estat (Juliano, 2009).

Les **primeres institucions exclusivament de reclusió de dones daten del segle XVII, les anomenades “Cases Galera”** o “Galeres de dones”, promogudes per Sor Magdalena de Sant Jerònim. Aquestes tenien una pretensió moralitzadora i de corregir la naturalesa “viciada” de les dones que hi residien, les quals acostumaven a ser vagabundes, petites infractores o simplement dones que no s’ajustaven al model i funcions que aquesta havia de complir en aquella època. Així Sor Magdalena, va redactar la primera regulació exhaustiva d’una institució de reclusió femenina, el tractat “Razón y forma de la Calera y Casa Real, que el rey, nuestro señor, manda hacer en estos reinos, para castigo de las mujeres vagantes y ladronas, alcahuetas, hechiceras y otras semejantes”; aquest va suposar l’impuls definitiu per la creació de les primeres institucions exclusives de reclusió per “dones dolentes”.

El tractat emparava a dones “candidates” a ser dones dolentes en el futur (joves, orfes i desemparades), a les quals indicava una teràpia preventiva consistent en el tancament en escoles on se les ensenyava les bones maneres i virtuts cristianes per tal de poder evitar formes de perversió. També contemplava a les dones que ja havien consumat el delictes, a les quals s’aplicava la repressió a les Galeres, que eren edificis tancats a l’exterior, sense finestres ni miradors i conformades per dues sales: una que servís de dormitori comú i l’altre com a sala per treballar i contribuir a les despeses de la Galera. A través del treball, la doctrina religiosa i l’aplicació de la disciplina de forma severa i inflexible, es perseguia confinar l’oci, que era la font de tot pecat i conformar “unes mosses de servei honestes, fidels i perseverants”, així com transformar a les dones dolentes en virtuoses, capaces d’acceptar els camins reservats a les

dones segons les normes de l'època: ser una bona esposa i mare o dedicar-se al servei. L'impacte d'aquesta proposta va ser tan gran que el rei de l'època, Felip III, ordenà la construcció de dues Cases Galera a Madrid i Valladolid i posteriorment moltes altres a les ciutats importants (Almeda Samaranch, 2005; Cervelló Donderis, 2006).

Així doncs, la separació d'homes i dones a l'interior de les institucions de reclusió ja s'aplicava al segle XVI, tot i que no sempre es complia, de fet, cap al XIX encara perduraven els centres on tots dos sexes convivien; la prevalença general, però, sempre ha estat ubicar les dones en seccions específiques dins de les presons d'homes, tendència que continua predominant en l'actualitat (Almeda Samaranch, 2005).

Tot i que les Galeres van ser la institució de referència pel tractament correccional de les dones, cal esmentar que només allotjaven un número reduït de dones i la majoria eren enviades a les **Cases de Misericòrdia**, creades a finals del segle XVI i que es conformaren com les més populars per castigar a les dones pobres, desemparades i petites delinqüents durant l'antic règim, a més de permetre l'entrada de les que tenien fills (doncs les Galeres no permetien infants). La seva metodologia, però, era més laxa i no tan punitiva, amb caràcter reclusiu alhora que assistencial per les dones "desviades". Així doncs, tenien la funció assistencial d'acollida dels necessitats, la punitiva, l'econòmica, doncs els que hi residien treballaven per l'autoconsum, el manteniment de la institució i la venda de manufactures i per últim la funció política, doncs la reclusió d'aquests afavoria el descens dels conflictes socials alhora que promovia una societat jerarquizada. En definitiva, van ser pensades per solucionar la massificació de pobres i vagabunds de qualsevol sexe i edat, és a dir, no prioritzaven la condició de dona, a diferència de les Galeres, però la veritat és que la població acollida era majoritàriament femenina, cosa que fa pensar en la major permissivitat amb la forma de viure o els actes comesos pels homes. Aquesta predominança en l'època de recloure a dones era perquè l'estatus social d'aquestes i la seva moral era equiparable a la dels menors d'edat; se les considerava persones impulsives, corruptora d'homes i molt necessitades de la tutela i reforma moral si es desviava del camí que tenia marcat (Almeda Samaranch, 2005).

S'evidencia així que tant la **tipologia com l'objectiu dels càstigs era molt diferent segons el sexe**. Per l'home predominaven sancions de tipus físic (assots, suplici o vergonya pública) o corporals (enviar-los a treballar als presidis, les obres públiques, a l'exercit o a la marina) i només eren reclosos quan cometien delictes molt greus, amb l'objectiu últim de custodiar-los per un temps. Durant aquest curt temps de reclusió, als homes se'ls ensenyaven oficis. Per les dones, en canvi, tot i haver càstig físic i corporal (jornades de treball dures), prevalia la reclusió com a càstig moral

i espiritual, amb la finalitat de corregir les seves desviacions legals i del rol social assignat i se les instruïa com a criades (Almeda Samaranch, 2005; Ginesta Gamaza, 2011). Això confirma que les transgressions de les dones s'avaluen moralment en major mida, doncs es consideren aberracions i un pecat i per tant comporta culpa, mentre que els delictes dels homes tan sols es consideren delictes (Juliano, 2009).

Cap al segle XVIII, predominen importants canvis socials i culturals emmarcats en el **context de la Il·lustració**, cosa que exigeix un replantejament de les institucions socials i polítiques que apliquen la justícia. Així doncs, comença a **canviar la metodologia de càstig**: es comença a substituir la sanció física i corporal, per altres elements com la vigilància, la classificació, el treball i la disciplina, cosa que mica en mica configura l'edificació que avui coneixem. També canvia la **concepció del càstig**, que deixa de perseguir la dissuasió de possibles delinqüents i passa a configurar-se com un medi de conformació social per tal de mantenir les noves estructures socials i de poder que estaven emergint (Almeda Samaranch, 2005).

La reclusió en una institució penitenciària, entesa com a pena privativa de llibertat, va passar a **representar la sanció principal**, tant per homes com per dones, **en tots els codis penals que es van decretar a finals del segle XVIII i principis del XIX** per part dels sistemes penals occidentals. Això evidencia la invisibilitat i poca significació de les institucions de reclusió femenines al llarg de tots els anteriors segles, doncs no és fins el XIX en que es comença a parlar de l'origen de la presó com institució que aplica la reclusió com a càstig per excel·lència, obviant i banalitzant que **aquesta tipologia, en les dones, ja portava dos segles duent-se a terme**. Així doncs, en realitat les presons de dones del segle XIX gairebé no experimenten canvis substancials de les del XVII pel que fa a càstigs, doncs continua predominant la reclusió i la disciplina per corregir les seves ànimes. Amb tot això es dedueix que els arguments respecte l'origen de la presó, en el cas de les dones, no arriben a ser suficients ja que caldria incorporar en el seu anàlisi una perspectiva de gènere (Almeda, 2002, 2003; citat a Almeda Samaranch, 2005). Tot això deixa veure com aquest tipus d'institucions femenines no es veien com integrants del sistema penitenciari sinó com a part del control usual de gènere (Juliano, 2009).

Durant el segle XIX, els principis reformistes esmentats no van prevaldre gaire, excepte en les Cases Galera i Cases de Misericòrdia, que sí tenien voluntat d'aplicar-los. Aquestes van passar a anomenar-se "Casses de Correcció", conformant-se com la pena que calia aplicar a dones i menors i mantenien la mateixa finalitat de separar de la societat a les dones considerades desviades per corregir-les mitjançant el treball i les pràctiques religioses. És per això que es considera que les intencions reformistes van esdevenir fallides, doncs van regir-se per

l'ordenança de 1834 i el codi penal del 1822 primer i després el de 1848, que no contemplaven cap progrés sinó que tenien una ideologia basada en el càstig (Almeda Samaranch, 2005).

El **Codi Penal** de 1822 evidencia les **diferents penes imposades segons el sexe**, doncs l'article 570 disposava que "si tot i la repressió de l'alcalde reincidís la dona en faltes iguals, haurà aquell, si ho requereix el marit, i resulten certs els motius de la seva queixa, posar a la dona en una casa de la correcció escollida pel marit i pel temps que aquest requereixi, sempre i quan no passi un any". Així doncs, era lícita la "pena marital" com a pena provada que es podia imposar juntament amb la pena pública i, la potestat de la qual, la tenia el marit sobre la dona, el pare sobre la filla i el germà sobre la germana. Una altra mesura en aquest codi penal que divergia amb els homes era el "delicte d'adulteri" que disposava que "la dona casada que cometi un adulteri perdrà tots els drets de la societat conjugal, i patirà una reclusió pel temps que vulgui el seu marit, sempre i quan no passi de 10 anys [...] El còmplice d'aquest patirà igual temps de reclusió" (Ginesta Gamaza, 2011, pp. 104). No és fins el Codi de 1848 que s'introdueix el "delicte d'amancebament masculí", és a dir, que es comença a castigar l'adulteri de l'home, sempre i quan es compleixin uns quants requisits i no només el de la infidelitat (Ginesta Gamaza, 2011).

Respecte la situació penitenciària, en aquesta etapa, concretament al 1847, es centralitzen tots els correccionals en la **Direcció General de Presidis**, unificant així el règim i la disciplina amb el "**Reglament per les cases de correcció del Regne**", cosa que suposa l'inici de la reglamentació penitenciària per al compliment de la presó (Cervelló Donderis, 2006).

Al 1882 es dona un altre canvi en el tancament de les dones, doncs van desapareixent les cases de correcció i a totes les dones recluses d'Espanya amb penes greus, les unifiquen a l'antiga galera d'Alcalà de Henares, passant així a ser l'únic centre específic de dones. Uns anys més tard, al 1895, en la celebració a París del Congrés Internacional de Dret Penitenciari, es reclama de manera oficial per primera vegada la necessitat d'implantar departaments especials per les dones condemnades. Llavors, el 5 de Maig de **1913 apareix un Reial Decret que estableix oficialment les presons de dones i unifica la regulació per ambdós sexes** (Cervelló Donderis, 2006).

Durant moltes dècades a Espanya no hi havia professionals formats en l'àmbit forense que poguessin elaborar explicacions sobre l'etiologia de la delinqüència, de manera que ho feien altres professionals com els metges, forenses, psiquiatres, advocats, educadors i criminòlegs. Finalment, a Espanya, cap a finals del segle XIX neix la Criminologia en un intent de millorar les condicions de la presó alhora que en un entorn de polèmica cap als postulats de Lombroso, un dels promotors de la corrent de pensament criminològic que predominava en aquell moment,

l'Escola positiva. Aquesta havia promogut teories basades en la fisionomia dels delinqüents (les quals van continuar influent fins als 60), sempre deixant al marge l'estudi de la dona, així com havien penetrat idees de la frenologia (relació entre delinqüència i les formes del crani).

A més de la promoció d'aquestes pseudociències, cal afegir que **les teories explicatives de l'estudi de la dona va passar a fer-se en base a teories sexistes i biologistes**. Autors capdavanters com Lombroso, defensen que "l'estadi inferior en que es troba la dona podria ser conseqüència de la major inactivitat que la caracteritza respecte l'home, al igual que la inamobilitat de l'òvul respecte l'espermatozou [...]. D'aquí és que la dona delinqüent, pel fet d'estar menys evolucionada té menys capacitat per delinquir i per això mostra tasses inferiors de delinqüència, encara que quan ho fa té una major crueltat degut a la seva identificació amb allò primitiu; la seva millor capacitat d'adaptació portaria a combinar les pitjors característiques de la dona, com són l'astúcia, el rancor i la falsedat, amb les de la criminalitat masculina. Així doncs, es conclou que la criminalitat de les dones resulta un comportament masculinitzat i impropí de la seva veritable naturalesa; una anormalitat doble, biològica i social, per això la dona criminal és un monstre". (Lombroso i Ferrero, 1895; citat a Yagüe Olmos, 2002, pp. 3).

Descendents funcionalistes de Lombroso, com serien Pollack i Thomas van continuar estudiant les dones delinqüents de manera "científica", però les seves teories estaven plenes d'estereotips i components biologicistes. El primer determinava que les dones eren les instigadores de la delinqüència masculina per enveja a la seva superioritat i que eren falses i per tant podien encobrir millor la seva criminalitat, mentre que el segon afirmava que era l'instint maternal el que portava a la dona a delinquir, així com la ruptura amb la seva situació tradicional a la família (Ginesta Gamaza, 2011). En relació a aquest últim, també apareixen nombroses explicacions que fan referència als desequilibris hormonals en les dones com a causants del delictes, per exemple l'embaràs, la menstruació o la menopausa com a generadors d'una gran irritabilitat i emotivitat que les portava a delinquir (Fernández Galán, 2011).

Les **teories psicoanalítiques** també van estar força esteses en aquesta etapa i, a grans trets, consideraven la dona anatòmicament inferior a l'home per no tenir penis; així doncs, la dona delinqüent era un ésser mancat de principis elementals femenins (bellesa i dolçor) i frustrada per no tenir els atributs sexuals masculins i per tant es transformava en venjativa. Aquesta afectació per voler ser homes la portava a un comportament masculinitzat, doncs l'agressivitat només era pròpia de l'home (Yagüe Olmos, 2002).

Així doncs, les primeres tesis catalogades de científiques sobre la delinqüència femenina no deixen d'estar plenes d'actituds masclistes. Com exposa Elisabeth Badinter (2003; citat a

Fernández Galán, 2011, pp. 35): “el fi del segle XIX es caracteritza per una intensificació de les publicacions difamatòries cap al sexe femení. Els filòsofs i després els psicòlegs, biòlegs, historiadors i antropòlegs gallarden d’un antifeminisme extremadament violent. Tots es preocupen per demostrar, aconseguint-ho, la inferioritat ontològica de la dona. Un bon exemple és la publicació al 1900 del tractat “*Sur l’imbécillité physiologique de la femme*” (*Sobre la imbecilitat fisiològica de la dona*)”.

Així doncs, s’evidencia que durant el segle XIX i XX encara imperen explicacions sexistes i androcèntriques, que interpreten la dona sempre en comparació a l’home i com una desviació d’aquest últim (que és el model humà considerat vàlid), a més de condemnar les dones a un rol assignat.

A Espanya destaca la figura de la jurista **Concepción Arenal de Ponte** (1820-1893), en el tractament de rehabilitació de les dones delinqüents. És anomenada al 1868 Inspectora de Cases de Correcció de Dones i gracies a ella, a Espanya comença a haver interès científic per les recluses femenines i, qüestionant el paper social tradicional assignat a la dona, comença a denunciar la discriminació que aquesta patia i a demandar més participació d’ella en totes les esferes (Fernández Galán, 2011). El Govern de la Primera República, en l’intent de reformar el Codi Penal, va sol·licitar a Arenal que formés part de la comissió de redacció (Ginesta Gamaza, 2011).

A l’inici de la Segona República es proclama a **Victoria Kent**, al 1931, Directora General de Presons, la qual comença a aplicar un conjunt de **mesures que prometen una transcendent reforma del sistema penitenciari** entenent-lo com un medi orientat a la reinserció: suprimeix les cel·les de càstig, les cadenes entre d’altres, autoritza les visites íntimes i els permisos, així com accedeix a la llibertat de culte, millora les condicions d’habitabilitat de les presons, crea escoles i tallers ocupacionals amb el sou corresponent, recull les queixes dels reclusos cap a la Direcció General i fa fora als capellans i qualsevol ordre religiosa. De les reformes més importants és que crea un cos femení de funcionaries i pretén renovar el personal penitenciari, entre ells el cos de funcionaris, substituint-ho per un competent en les funcions; crea així, l’“Institut d’Estudis Penals” per instruir-los i deixar entrar als nous “científics socials” que per Europa ja s’estaven especialitzant en l’àmbit penal, com psicòlegs, treballadors socials i pedagogs. A més, aquest institut també va crear la “Secció Femenina Auxiliar del Cos de Presons”, entre altres mesures (Almeda Samaranch, 2005; Cervelló Donderis, 2006).

Kent es va mostrar molt perceptiva amb la precarietat de les presons de dones ja que considerava que vivien molt pitjor que els homes, així que va establir també algunes mesures

específiques com possibilitar que les mares tinguessin als fills i filles amb elles fins els 3 anys i oferir tallers de costura remunerats; disposicions que, tot i tenir intencions d'humanitzar les institucions femenines, encara comptaven amb una marcada ideologia conservadora, promotora del rol tradicional de la dona i amb un clar tint sexista. Per desgràcia, la pretensió de reformar el cos de presons va suposar la oposició del govern del moment i no es va aprovar; així doncs, un any després d'iniciar el seu càrrec, Kent va dimitir (Almeda Samaranch, 2005).

Tanmateix, algunes de les mesures promogudes per ella es van implantar en les presons tot i que van durar només cinc anys ja que s'inicià la dictadura franquista que va deformar tots els progressos que s'havien fet fins el moment. Durant el **període franquista** (1939-1975), no només es van reintroduir delictes al codi penal com el d'adulteri (eliminat ja amb el Codi Republicà de 1932), sinó que les condicions a la presó també van donar passes enrere degut a l'amuntegament de presos i preses, les condicions de vida, higiene i insalubritat i el tracte i explotació cap als reclusos. Va retornar l'educació religiosa imposada i eren aquests els que impartien la instrucció bàsica a falta de mestres. A les presons femenines, l'adoctrinament religiós va retornar com a mètode de remoralitzar a les dones desviades i eren les religioses les encarregades de gairebé tots els serveis de l'interior i les responsables d'organitzar els cursos de "rentar, planxar, cuinar, tasques domèstiques, confecció de roba i artesanía femenina", per tal d'inculcar els valors tradicionals de la condició femenina. Així doncs, mentre que durant tot el franquisme les presons de dones van estar governades per religioses, en les d'homes, tot i haver algun sacerdot, els funcionaris eren excombatents de guerra o militars. En instaurar en aquestes els "Equips d'Observació i Tractament", s'incorporaren professionals de ciències humanes i socials (psicòlegs, criminòlegs, pedagogs, etc.) (Almeda Samaranch, 2005).

Durant aquest període i arrel de l'augment de la prostitució de la postguerra, al 1941 es creen els "centres específics per les dones de mala reputació", amb la finalitat d'aïllar-les de les preses polítiques (que havien augmentat desmesuradament), les quals portaven una vida indigna (Cervelló Donderis, 2006). A més, **després de la guerra civil**, destaca que es van donar moltes excarceracions per treballar; els homes van gaudir molt de les redempcions de pena per ocupar-se d'obres públiques, a les quals no admetien dones, a més de que per optar a la redempció no podies ser analfabet, cosa que va suposar una gran barrera discriminatòria cap a la dona en aquella època. Així mateix, el règim obert només es donava a persones amb contracte de treball a l'exterior, situació molt inusual encara per les dones que estaven poc immerses en el mercat laboral.

Pel que fa al **treball en les presons de dones**, encara al 1963, el Ministeri de Justícia dictamina que serà en forma de “tallers de costura, elaboració de catifes, etc.” i que la **formació cultural** es “complementarà amb les escoles-llar on s’imparteixen classes de cultura encaminades a la seva formació com a mestresses de casa” (Mapelli Caffarena, Herrera Moreno i Sordi Stock, 2013). D’altra banda destaca que, pel que fa **l’àmbit de l’educació a presons**, a Espanya es va iniciar de forma sistemàtica amb el Decret del 2 de febrer de 1956 pel que s’aprova el Reglament dels Serveis de Presons, a partir del qual es van introduir mestres del Ministeri d’Educació als centres penitenciaris i la seva tasca se centrava principalment en cursos d’alfabetització.

Una vegada finalitzada la dictadura, el país va viure uns anys de transició amb força conflictes i inestabilitat fins que al 1978 la crisi va arribar al punt més alt amb la mort del que era el director general de presons, el qual havia començat a donar passos en pro a una reforma. Aquest va estar emplaçat per un altre que va continuar amb canvis importants que comportaven el diàleg, visites i resposta a reivindicacions dels presos, canvi d’antics càrrecs i **l’elaboració de la Llei Orgànica 1/1979, de 26 de setembre, General Penitenciària** (que es va completar amb el Reial Decret 1201/1981, de 8 de maig, pel que s’aprova el Reglament Penitenciari), que és el que assenta les **bases del sistema penitenciari actual** (Almeda Samaranch, 2005). És amb aquesta que s’amplien els equips tècnics dels quals comencen a formar part educadors i treballadors socials i també s’amplia el nombre de mestres a presons de manera que, cap als anys 80, tots els centres comencen a comptar amb una biblioteca i una escola amb programes educatius reglats (Ginesta Gamaza, 2011).

Es veu com fins ven avançat el segle XX les dones continuaven sent tractades com a pecadores, alhora que patien el càstig en les presons dissenyades pels homes. Així doncs, suportaven la pitjor part de les dues propostes: continua prevalent el patiment i les pràctiques religioses com a formes de purificació per elles, alhora que s’imposa la reclusió i la disciplina (Juliano, 2009).

El biologicisme comentat amb anterioritat i que havia predominat durant dècades, comença a desarmar-se cap al 1960 i principis del setanta en que comença a desenvolupar-se una visió crítica cap aquestes teories. A partir d’aquí és quan comencen a introduir-se visions que contempen els condicionants socials com a elements molt influents en la criminologia (Almeda Samaranch, 2017; Juliano, 2009).

Les **sociòlogues i criminòlogues feministes** (veure definició a l’annex 1), cap a la dècada de 1970, coincidint amb el creixement dels moviments de dones i influïdes per les ideologies i reflexions de les “criminologies feministes anglosaxones” que havien proliferat amb força durant la dècada anterior, són les que qüestionen per primera vegada les teories androcèntriques de la

delinqüència femenina al nostre país, així com el model androcèntric del sistema penal. A més, introdueixen la variable gènere per entendre que la dona delinqüent no és pitjor que l'home, per la qual cosa mereixen el mateix tracte (Acale Sánchez, 2017; Fernández Galán, 2011).

Cap a finals del segle XX predomina l'expansió de teories que posen l'accent al caràcter social de la delinqüència, com la "Teoria del Rol" que contempla la importància de la socialització diferencial entre homes i dones alhora d'exercir els seus rols. Al 1982 apareix la "Teoria del Control Social" de Miralles (1983, pp. 123-124; citat a Alvarado Sánchez, 2012) que defensa que tant el control informal (com seria l'escola, la família, el treball), com el formal (policia, presó) creen progressivament un concepte de dona socialment funcional i després mantenen aquest paper que a la dona li ha estat assignat a la societat. És l'eficàcia del control informal el que garanteix la menor incidència en el delictes.

Així mateix, en aquestes dècades creix molt la investigació produïda al país principal d'aquests estudis, el Regne Unit, i també s'expandeix la recerca feminista del sistema de justícia criminal en països com els Estats Units, Canadà i Austràlia, així com en molts països europeus, com França i Itàlia (Almeda Samaranch, 2017). En aquests dos últims països, destaquen les reflexions entorn el caràcter discriminatori de les presons de dones, així com els tractaments diferencials i estigmatitzants cap a les preses i el major i excessiu control disciplinari (Acale Sánchez, 2017). Aquestes línies de treball continuen fins l'actualitat amb descobertes molt interessants.

La següent etapa, cap als anys 80 i 90, Espanya es distingeix per la innovació en l'estudi de la transgressió femenina, així com dels càstigs corresponents, suposant nous reptes a les ciències socials (Almeda Samaranch, 2017). Es considera que un dels primers anàlisi que va estudiar de manera sistemàtica les presons de dones a Espanya i que per tant va suposar un punt d'inflexió dins aquesta temàtica al país, va ser la tesi doctoral elaborada per Almeda al 1999 "*Passat i present de les presons de dones: Un estudi de cas al centre penitenciari de Brians*". Destaca que inicialment no va poder tenir un model teòric ni empíric per fonamentar el treball, doncs mancaven referències bibliogràfiques al respecte.

Amb la producció científica sobre l'àmbit penal femení, també es van anar tramant canvis polítics i normatius en aquesta temàtica que s'exposaran en apartats posteriors. Des de llavors, les perspectives feministes s'han anat ampliant fins a dia d'avui, però resulta impactant que, en una societat en la que la punició sempre ha estat una eina de control social i en que es parla i s'investiga la criminologia des de fa segles, només faci escassos vint anys que s'investiga aquesta amb les particularitats del gènere femení i poc més de deu que es parla amb fermesa de la necessitat de canvis en l'àmbit penitenciari per aconseguir equitat de gènere. L'exclusió de

l'acadèmia, juntament amb les propostes que majoritàriament han quedat en declaració d'intencions, generen dubtes de la base empírica sobre la qual es construeix el sistema penal i de reinserció femení al 2020. Sigui com sigui, les grans perjudicades continuen sent les que es troben en l'esglaió més dèbil, les dones recluses.

4.2 DISCRIMINACIÓ ACTUAL A LES PRESONS DE DONES

La Llei General Penitenciària de 1979 (LOGP 1/1979, de 26 de setembre) es va mostrar simpatitzant amb les institucions penitenciàries exclusives per dones i, en últim terme, de les unitats separades a l'interior de les presons d'homes. No obstant, només 6 dels 80 articles de la norma fan referència a les dones, qüestió que es desenvoluparà detingudament a l'apartat dedicat a l'àmbit legislatiu (punt 4.6.1) .

La realitat actual, però, dista força de les pretensions de la norma, ja que la majoria de dones es troben en petits mòduls o departaments dins de les presons masculines, seguit de les dones situades en petites presons per elles a l'interior de grans complexos penitenciaris d'homes i, només en ciutats principals, hi ha institucions exclusives per a dones (Almeda Samaranch, 2005). Amb tot això, és evident que els centres de dones ubicats a l'interior de les presons d'homes presenten inconvenients que eludeixen o minimitzen les presons on només hi ha dones, tot i que aquests últims, en comparació amb els d'homes, també presenten discriminacions.

Cap als inicis **del segle XIX es van promoure canvis en les estructures de les presons d'Espanya que apostaven per igualar els estàndards d'opcions per homes i dones** amb la finalitat d'obviar la discriminació existent. D'aquí sorgiren les "Prisiones tipo" que apostaven per un gènere neutre, de tal manera que homes i dones disposarien de mòduls idèntics, amb les mateixes instal·lacions i ofertes formatives, laborals i d'oci. Amb el temps, però, es va comprovar la continuïtat d'una discriminació de gènere (Yagüe Olmos, 2007).

Els criteris que es tenen en compte quan es dissenya i s'organitza el funcionament de les institucions penitenciàries, que són les que marquen la praxi professional, no reparen en les especificitats pròpies de la dona ni en les seves necessitats, sinó que tendeixen a organitzar el règim carcerari de les dones en base a estereotips de la feminitat i la domesticitat (Almeda Samaranch, 2002) i els models d'actuació aplicats són els que han estat dissenyats pel perfil masculí.

L'evidència més clara d'això és que, la mesura d'aïllament del delinqüent amb la finalitat de protegir a la societat, ha estat pensada per delictes violents, els quals constitueixen una part petita dels comesos pels homes i són encara menors entre les dones. Si en el cas dels homes ja hi ha moltes investigacions que remarquen la inutilitat del sistema penitenciari vigent pel que fa a la prevenció del delicte ni tampoc facilita pas la reinserció, en el cas del sexe femení inclús podria generar pitjors conseqüències (Juliano, 2009). A més, l'arquitectura, així com els sistemes de control i vigilància, estan pensats per la major violència dels homes, nivells que s'han demostrat que en les dones són molt diferents; tot i així, conviuen en medis igualment intimidants, repressius i punitius (García Martínez, Eito Mateo, Marcuello Servós i Boira Sarto, s.f.).

Les petites presons o departaments acostumen a estar **governades per un únic cap comú** a tot el recinte, de manera que la política aplicada es comparteix i homogeneïtza a tots els departaments. Donat que la població penitenciària masculina és majoria, les decisions preses acaben prioritant les necessitats d'aquests, deixant de banda el col·lectiu minoritari i oblidant les diferències que hi ha entre ells i elles (Almeda Samaranch, 2005). Això es veu emparat per la veu de diverses preses en documentals com el d'ÉVOLE (2020) que afirmen que "la mayoría de los centros lo que tienen es un rincón para chicas en una cárcel con 500 hombres, de manera que todo lo que se haga va a estar enfocado para ellos".

El **tractament del funcionariat** cap als reclusos en funció del seu gènere també s'ha vist diferenciat, doncs les pautes de comportament cap a les dones són menys tolerades i les expectatives de comportament són més exigents enfront a les esperades pels homes; es demanda major compliment i s'aplica més vigilància i càstigs més severos. Això reflecteix clarament el tint sexista dels treballadors i, per tant, les pràctiques socials discriminatòries cap al sexe femení (Juliano, 2009; UNODC, 2011; Mapelli Caffarena et al., 2013). Així doncs, com a diferència en cert punt positiva de les dones cap a elles mateixes és que el clima social i la convivència és molt més favorable que en la dels homes, degut a que són més disciplinades, s'adapten millor i acaten més les normes per docilitat apresada (Juliano, 2009).

En relació al personal, també destaca l'existència de casos d'abús sexual per part de treballadors que alhora incrementen la possibilitat d'infermetats de transmissió sexual i embarassos no desitjats, cosa que no passa amb els reclusos (Mapelli Caffarena et al., 2013; UNODC, 2011). En aquest àmbit, cal tenir en compte la gran afectació que pot suposar per una dona que ha patit abusos, la rutina repetitiva d'escorcolls i nuesa (Corston, 2007).

Pel que fa a les **presons únicament per a dones**, destaca el poc nombre, de manera que, generalment, la ubicació geogràfica d'aquestes les situa a una gran distància de les seves llars que, sumat a la manca de mitjans econòmics i de transports per accedir-hi, genera grans limitacions alhora de mantenir el contacte amb els familiar i amics. Això les pot arribar a generar grans problemes d'aïllament que pot deixar importants seqüeles socials i psicològiques, alhora que incrementen les dificultats d'integració en el medi tancat i la posterior reinserció postpenitenciària, doncs trenquen molts vincles (UNODC, 2011). Amb tot això es preveu que, en el cas de les dones, no sempre es compleix amb l'article 12 de la LOGP d'evitar el desarrelament social dels penats doncs, estudis com els de Mapelli et al. (2013), mostren els baixos percentatges de visites que reben. A més, aquesta limitació territorial també dificulta l'accés i compliment de les fases finals de la condemna en règim de semilibertat, doncs els manquen dependències adequades properes a la seva residència habitual, així com els seus familiars i tampoc disposen ni dels recursos econòmics ni del temps suficient per desplaçar-se on caldria. Això coarta la motivació per aconseguir el tercer grau, a més que el premi no es gaudeix en igualtat de condicions respecte els homes i aquest és un element que dificulta significativament l'etapa de reinserció de les preses (Blázquez Vilaplana, 2015)

D'altra banda,. els **departaments de dones ocupen un mínim espai de tota l'estructura penitenciària de les "macropresons"**. Això implica pitjors condicions d'habitabilitat, més massificació de preses (Corston, 2007) i menor possibilitat de gaudir d'activitats, accedir a espais, com les instal·lacions esportives o educatives, així com coarta la possibilitat de beneficiar-se de programes específics de tractament, a causa de les dimensions reduïdes, enfront les extensions de les que gaudeixen els homes o bé de les dimensions existents en presons només pensades per dones (Almeda Samaranch, 2005; Mapelli Caffarena et al., 2013; Pascual Gil, 2015; Vasilescu, 2019). Això porta al Defensor del Pueblo Andaluz (2006), a denunciar que moltes dones es trobaven impossibilitades de gaudir de certes zones, com la biblioteca o alguns patis, o que els mancaven espais com la infermeria o no tenien la possibilitat d'accedir al mòdul terapèutic (Defensor del Pueblo Andaluz, 2006).

Per altra banda, és important tenir en compte que segons mostren les investigacions, la **majoria de les preses tenen fills i es constitueixen com les úniques cuidadores d'aquests, a més de tenir també altres càrregues familiars**. L'efecte que genera en elles i el seu nucli familiar els períodes, per petits que siguin, de reclusió en medi tancat, poden ser devastadors i desembocar en efectes inclús més nocius (UNODC, 2011). Quan finalment es duu a terme aquest empresonament però, es torna a evidenciar la naturalesa masculina que hi ha a la base de la construcció de les edificacions penitenciàries, doncs la majoria obvien aquest tipus d'especificitats amb les que han

de lidiar les dones: hi ha presons que directament no admeten la convivència amb fills, inclús n'hi ha que no disposen d'espai per tenir les visites amb ells i de les que si ho accepten, moltes no compten amb guarderies per normalitzar la seva estança. En les presons exclusives per a dones si que hi ha aquest tipus d'espais i departaments específics però, com hem dit abans, degut a la poca població reclusa femenina n'hi ha poques presons d'aquestes característiques, per motius principalment econòmics (Cruells, Igareda (coord.) i SURT (ed.), 2006), a més d'estar molt disperses pel territori (Almeda Samaranch, 2005). Així doncs, es percep la incapacitat de gaudir de la maternitat, doncs és més un condicionant que les situa entre l'espasa i la paret, doncs han d'escollir entre un seguit d'elements desfavorables (allunyar-se per criar als fills en les millors condicions però sacrificant la resta de vincles socials, o bé quedar-se en presons més properes al seu indret d'origen però que amenacen el desenvolupament òptim dels seus fills).

Aquí s'hauria de tenir en compte també la marginació que hi ha cap a la figura paterna en la criança del fill, alhora que la imposició del rol assignat al gènere, doncs s'assumeix que és tasca només de la mare (Cervelló Donderis, 2006).

En relació al que s'acaba d'esmentar, cal afegir la **impossibilitat de classificar a les recluses a l'interior**, degut al nombre reduït d'aquestes com al poc espai disponible. Així doncs, els criteris de l'article 8 i 16 de la LOGP que afirmen que detinguts i presos preventius aniran separats dels condemnats, així com els primaris dels reincidents, els joves dels adults, els malalts dels sans, els perillosos dels imprudents, entre d'altres, la majoria de vegades no es pot aplicar amb les dones (Alvarado Sánchez, 2012). Estudis confirmen (Corston, 2007) el nivell de sobrealerta que pateixen, a causa d'això, moltes dones en haver de conviure amb altres amb problemes de salut mental, d'autolesions, drogoaddiccions o abstinència i no estar preparades per fer front a situacions que s'hi donen. A més, per descomptat, que la classificació en primer, segon i tercer grau, la majoria de vegades no és possible per falta de recursos estructurals i humans. Tot això dificulta encara més proporcionar a aquestes dones recluses tractament individualitzats, adequats i eficaços, i ajudar-les a progressar dins la institució (Cervelló Donderis, 2006; Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007; Juliano, 2009; Pascual Gil, 2015).

D'altra banda, en les presons de dones acostuma a haver-hi una **menor oferta i menys variada de programes de tractament, de reinserció, d'activitats d'oci, culturals, així com menys opcions de formació professional i ofertes laborals**; moltes vegades opten a aquells treballs rebutjats per homes degut a la mala remuneració, a més que moltes de les propostes sovint acostumen a reforçar el paper tradicional de la dona en la societat. Els dels homes, en canvi,

aporten un major estatus laboral, salaris majors i faciliten la posterior reintegració sociolaboral (Almeda Samaranch, 2005; Pascual Gil, 2015; Vasilescu, 2019). Les activitats formatives de les dones queden lluny de ser programes productius i rehabilitadors destinats a la reinserció laboral i no es corresponen amb les necessitats d'aquestes sinó que perpetuen rols de gènere (costura i confecció, maquillatge, perruqueria, estètica i cosmètica, material per la llar, geriatria, etc.). Quan entren a la presó, s'assumeix que aquesta dona ha "perdut" el seu rol tradicional assignat al sexe, aleshores dins d'aquesta han de redomesticar-la i fer que el recuperi a través d'aquesta tipologia d'activitats i propostes formatives. Això denota falta d'especialització i desinterès pel seu mercat laboral en sortir de la presó, doncs poques de les activitats que fan les proporcionen habilitats o tècniques laborals per tenir un treball que les permeti subsistir de forma independent quan acabin la condemna (Antony, 2007; García Martínez et al., s.f.; Mapelli Caffarena et al., 2013; Martín Fortunato, 2015). Aquest tipus d'ofertes laborals deficientes, també fa que aquelles dones que havien tingut treballs qualificats abans d'entrar, una vegada surtin es trobin completament desfasades i hagin de començar de zero des de treballs precaris (Alvarado Sánchez, 2012).

En aquesta línia d'intervenció, s'alcen veus moltes preses al documental "Cárceles Bolleras" (Montagut, 2017), que es queixen de que les institucions tracten a les dones com un recurs per tenir controlats als homes, doncs a les activitats mixtes només tenen accés uns pocs homes (segons la seva conducta, hàbits, etc.) i per tant s'esforcen en millorar per l'al·licient de fer activitats amb les dones. Una presa de Valladolid va explicar que inclús una vegada, després d'unes activitats mixtes es va assabentar que els homes amb els quals les havien fet estaven a la presó per delictes de violència de gènere i que havien fet aquelles activitats per practicar i provar que els homes es relacionessin amb les dones sense repetir els patrons violents i controladors que abans utilitzaven contra elles; així doncs, van utilitzar a les dones com a part del tractament pels homes.

Destaca, també, que en el **tractament cap a les dones, predomina molt més l'enfoc psicoterapèutic** amb el corresponent ús significativament major de medicació, que en el cas dels homes. Això pot estar degut als estereotips que aquestes porten a l'esquena, de persones histèriques i emocionals, i correlaciona també amb l'associació que al llarg dels segles s'ha fet entre la pertorbació mental i la criminalitat femenina (Almeda Samaranch, 2005; Mapelli Caffarena et al., 2013).

Amb totes les dades exposades fins el moment s'evidencia que, si bé la situació ha pogut millorar amb el pas dels anys, en l'actualitat continua ponderant l'atenció residual, en termes de serveis,

personal i oportunitats, que reben les dones pel fet de ser menys i presentar una menor conflictivitat (Montero Pérez de Tudela, 2019; Yagüe Olmos, 2007). Es determina doncs, que la majoria de la població penitenciària femenina no gaudeix d'espais ni de programes d'intervenció dissenyats per elles i per a elles sinó que està obligada a viure una tipologia de reclusió pensada i dissenyada per homes, de manera que la penalitat a la que fan front aquestes creix exponencialment. A més d'aquesta discriminació estructural, es pot assegurar que, en moltes ocasions, les dones no disposen dels recursos suficients per complir amb la diversitat de responsabilitats que se li han assignat, enfront la qual cosa s'imposa una mirada que les avalua de forma distant i sancionadora i quan fracassen se les jutja durament tant des de dins, com des de fora; la societat les demana molt però els dona molt poc a canvi (Juliano, 2009).

Amb tot això es pot dir que la **discriminació a la dona per part de la presó ha estat un històric i les institucions actuals continuen sent una llosa que arrosseguen**, subjecta a la condició femenina en una societat patriarcal la qual les exclou abans d'haver comés un delictes i, més si cap, de manera doble o triple quan infringeixen la llei i ingressen a la presó.

4.3 DIFERÈNCIES ENTRE LA POBLACIÓ PENITENCIÀRIA FEMENINA I MASCULINA

4.3.1 Perfil criminològic

4.3.1.1 *Dades quantitatives*

Pel que fa l'anàlisi estadístic del perfil criminològic dels homes i dones delinqüents, s'han agafat les dades dels últims cinc anys aportades per la font que es considera més fiable, l'*Instituto Nacional d'Estadística* (INE d'ara en endavant) (2020). Cal apuntar que les següents xifres fan referència a la població que comet delictes i són condemnats per aquests, amb la mesura punitiva que sigui (presó, privació d'altres drets, multes, mesures alternatives, etc.). Així doncs, s'amplia la població per tal d'obtenir una anàlisi del perfil criminològic més acurat i no restringit als individus condemnats a penes privatives de llibertat. En aquells apartats que es consideri adequat, s'inclouran també les dades més recents aportades per la *Secretaria General de Instituciones Penitenciarias* (2020b), que fan referència concretament a la població condemnada amb una pena de presó.

La primera categoria a analitzar i que rau al centre d'aquest estudi és el **sexe** de la població condemnada que, com ja s'ha comentat, la masculina sempre és superior a la femenina, suposant un 79,27% enfront d'un 20,73% respectivament en el 2018. Cal destacar, però, el creixement notori de la delinqüència femenina en els últims anys, passant de representar un 11,46% el 2013 a un 20,73% el 2018 de la població total condemnada per infringir la llei (un increment de 9,27 punts percentuals); en valors absoluts aquest increment ha estat de 25.180 dones el 2013 a 59.426 l'any 2018. Per contra, la delinqüència masculina ha disminuït en aquests mateixos anys; de representar el 88,54% del total de la població condemnada el 2013, a constituir el 79,27% d'aquesta el 2018 (veure annex 2, taula 1).

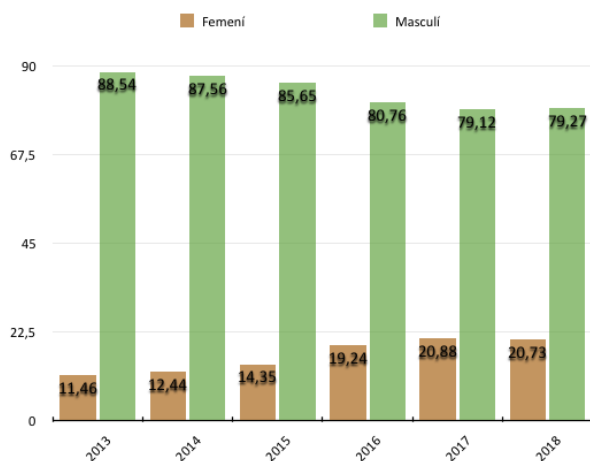

Figura 1. Evolució percentual de la distribució per sexes de la població **condemnada**.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Instituto Nacional de Estadística, 2020.

Més enllà dels condemnats, segons les dades de desembre de 2019 aportades per les estadístiques penitenciàries del Govern Espanyol, pel que fa la distribució per sexes de la població que finalment entra a la presó, al voltant d'un 92,5% són homes i un 7,5% dones. Aquestes proporcions es mantenen molt similars en els anteriors quatre anys (per més informació veure annex 2, taula 2).

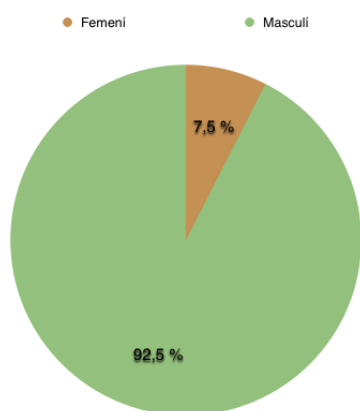

Figura 2. Distribució percentual per sexes, de la població **reclusa**.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, 2020b.

Quant a l'edat de la població infractora, entre les dones predomina la delinqüència en la franja entre els 41 i 50 anys (suposant un 19,77% del total de les condemnades), seguit de les que tenen entre 21 i 25 anys (14,86%) i després entre els 26 i 30 anys (14,42%). Els homes coincideixen amb les dones en la franja d'edat més prevalent, essent també entre els 41 a 50 anys (suposant un 21,41% de la totalitat d'homes condemnats), seguit de la franja de 31 a 35 anys (14,11%) i després entre els 36 a 40 anys (14,01%). Així doncs, ambdós sexes coincideixen en la franja més comuna, però després l'ordre canvia. Aquesta tendència s'observa similar en els darrers sis anys (per més informació veure annex 2, taula 3).

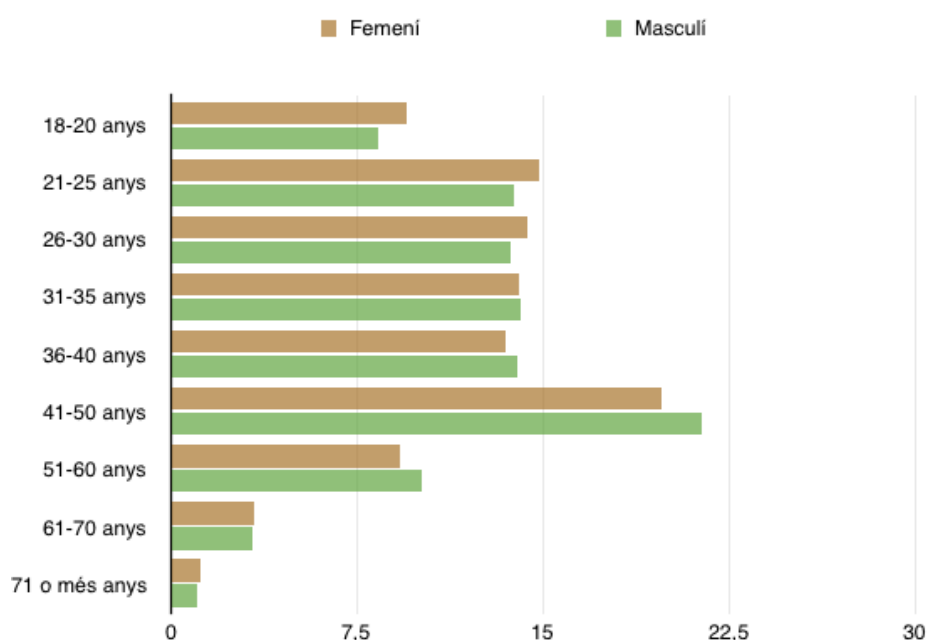

Figura 3. Distribució percentual de la població **condemnada** per sexe i franja d'edat.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Instituto Nacional de Estadística, 2020.

Dins la institució, segons les estadístiques penitenciàries, homes i dones s'assemblen pel que fa les edats prevalents amb que es troben empresonats, doncs el major gruix de presos i preses se situa entre els 41 i 60 anys (suposant el 42,53% del total dels homes i el 43,96% de les dones), seguit dels 31 als 40 anys (amb un 32,04% i un 32,82% respectivament). Tot i així, destaca lleument que les proporcions dels homes presos respecte el total d'aquests superen a les dones en les franges entre 18 i 30 anys i més enllà dels 60 anys. Pel contrari, la proporció de dones respecte el total d'aquestes superen els homes en les franges d'entre els 31 fins als 60 anys. Tot i que les diferències són poc significatives, poden orientar alhora de d'acotar el perfil dels dos sexes (per més informació veure annex 2, taula 4).

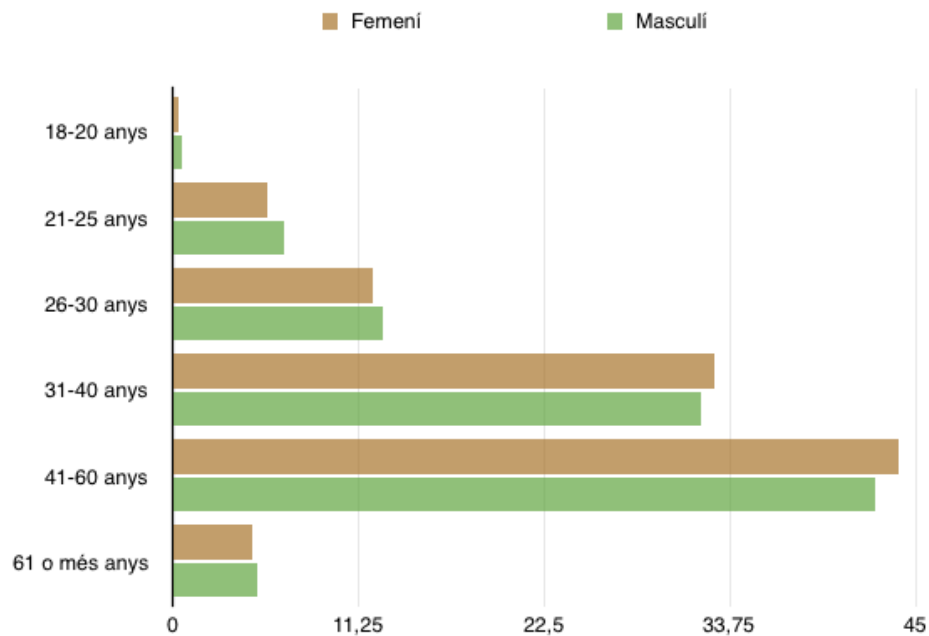

Figura 4. Distribució percentual de la població **reclusa** per sexe i franja d'edat.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, 2020b.

Pel que fa al **tipus de delicte** més comès entre les dones destaca significativament el de caire “contra el patrimoni i l’ordre socioeconòmic”, amb un 55% de la totalitat dels delictes que elles cometem. S’observa, doncs, que més de la meitat de les dones infringeixen la llei amb delictes d’aquest tipus, detectant-se una predominança molt significativa, tenint en compte els més de 13 tipus de delictes contemplats en aquestes estadístiques. A aquests li segueixen les “lesions”, amb un 14,93% de la població femenina. Entre els homes infractors, els delictes més comesos també són els de tipus “contra el patrimoni i l’ordre socioeconòmic”, amb un 30,20% del total de delictes, seguits dels delictes “contra la seguretat col·lectiva” (27,55%).

Així doncs s’observa que en les dones hi ha una major centralitat i menor ventall de delictes que cometem, doncs entre els dos més prevalents ja sumen gairebé el 70% del total de delictes comesos per les infractores. En els homes, en canvi, s’observa una major distribució dels delictes entre les diferents tipologies (per més informació veure annex 2, taula 5).

● Contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic ● Lesions ● Delictes restants

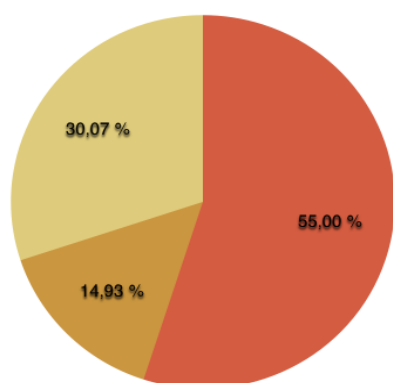

Figura 5. Distribució percentual de les dones **condemnades** segons les tipologies delictives més freqüents.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Instituto Nacional de Estadística, 2020.

● Contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic ● Contra la seguretat col·lectiva ● Delictes restants

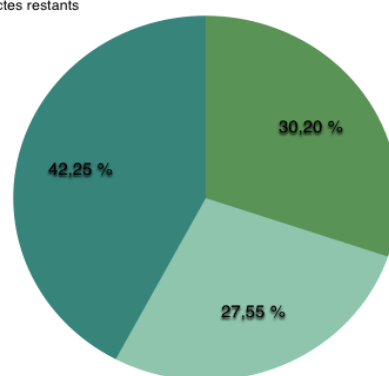

Figura 6. Distribució percentual dels homes **condemnats** segons les tipologies delictives més freqüents.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Instituto Nacional de Estadística, 2020.

Les estadístiques penitenciàries coincideixen amb l'anterior en que, de la població que actualment es troba a presó, tant masculina com femenina, el delictes més freqüent pel qual han ingressat ha estat "contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic" amb un 39,75% i un 41,87% respectivament. Molts estudis apunten una significativa menor violència i gravetat dels actes delictius de les dones (Juanatey Dorado, 2018) que, tot i que les estadístiques penitenciàries no especifiquen, és un argument que si que es veu recolzat per les dades dels delinqüents recollides per l'INE. Tal i com s'observa en la taula 6 (veure annex 2), dins aquesta categoria delictiva, els homes presenten percentatges majors en les subcategories: robatoris, robatoris amb violència, robatoris amb força, robatori i furt d'ús de vehicle i danys; mentre que les dones els superen en: furt, usurpació, defraudacions, estafes i apropiació indeguda. Es percep una distinció notòria; mentre que els homes exerceixen un major grau de violència i ús de força, les dones prefereixen aquells que no impliquen força però si enginy.

El segon tipus de delictes més freqüent pel qual ambdós sexes han estat condemnats a presó és "contra la salut pública", suposant un 16,44% de la totalitat dels delictes dels homes empresonats i un 28,76% dels de les dones; es percep llavors, que les dones cometes, proporcionalment, gairebé el doble d'aquest tipus de delictes respecte els homes. Estudis demostren que, dins d'aquesta classificació, en les dones predominen delictes contra la salut pública relacionats amb el tràfic de drogues. Darrere d'aquest és freqüent que hi hagi un problema de drogoaddicció, aconsellant-se així la substitució de les penes de presó per tractaments que abordin la dependència, la qual acostuma a ser la causa dels seus múltiples delictes (incloses les activitats contra el patrimoni que s'han mencionat més a munt) (Juanatey

Dorado, 2018). Un altre motiu per incórrer en aquest tipus concret de delictes contra la salut pública per part de les dones és com a forma de negoci, doncs és una activitat que dona molts beneficis econòmics i no és perillosa ja que no implica força física i permet a les dones continuar exercint el rol de mare, esposa, dona de la casa i aportar diners per al manteniment de la família, sense la necessitat de sortir del domicili (Antony, 2007; Añaños Bedriñana i Jiménez Bautista, 2016).

Amb les dades exposades es ratifica una distribució més uniforme entre els homes delinqüents en les diverses tipologies delictives, mentre que les dones es concentren en menys categories (de nou, tan sols entre els dos més prevalents com a causa d'ingrés en les dones a la presó, ja sumen un 70,63% del total de recluses) (per més informació veure annex 2, taula 6).

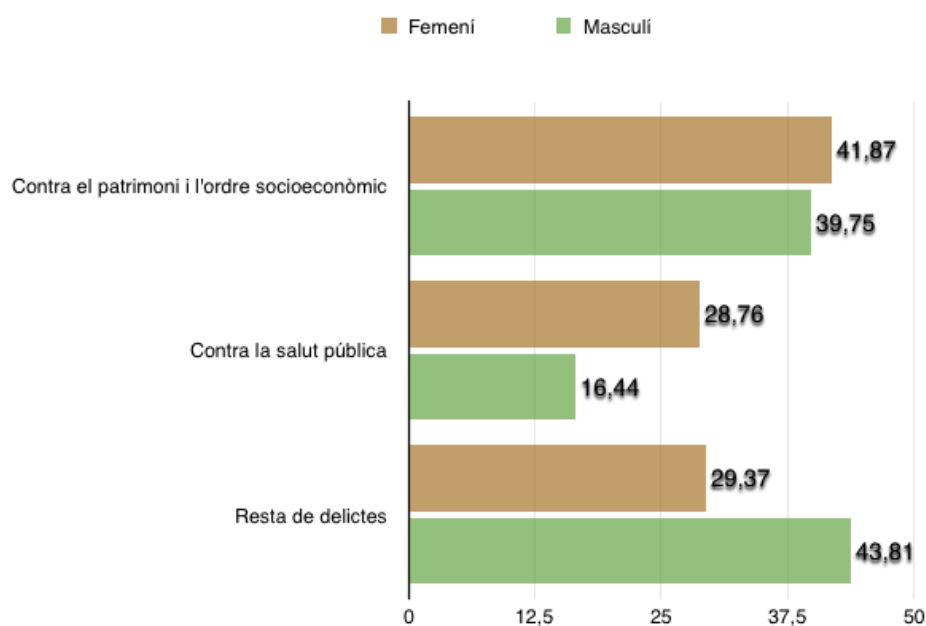

Figura 7. Distribució percentual, per sexes, segons les tipologies delictives més freqüents entre la població **reclusa**.
Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, 2020b.

Per últim destacar que, la tercera tipologia de delictes que porta a més homes a la presó, coincideix amb la que més distància pren respecte les dones empresonades, que són els “delictes i faltes de violència de gènere” (10, 63% en els homes i 0,17% en les dones).

Si ens fixem en el **tipus de pena** aplicada als delictes comesos per ambdós sexes, destaca que en les dones, per ordre de prevalença trobaríem, en primer lloc, les mesures de tipus “multa”, amb un 52,92% del total de sancions, seguit de les “penes privatives d’altres drets” (30,09%) i, en última instància, les “penes privatives de llibertat”, suposant un 16,93% de les condemnes. Pel que fa als homes, canvia l’ordre, doncs prevalen les “penes privatives d’altres drets”, amb un

48,95% del total de sancions, seguit de les “multes” (30,81%) i, coincidint amb les dones, l’última opció són les “penes privatives de llibertat”, amb un 20,11% del total de condemnes.

Així doncs, es percep una diferència significativa pel que fa la pena més aplicada a cadascun dels sexes, optant-se per multes amb les dones i per penes privatives d’altres drets pels homes. Respecte la pena que ens implica, la privativa de llibertat, es percep una lleu diferència entre el percentatge de dones i d’homes, sent aquests últims els més castigats amb aquesta. Per últim destacar que, si s’analitzen totes les opcions contemplades dins les “penes privatives de llibertat” (presó, responsabilitat personal subsidiària, localització permanent i arrest de cap de setmana), s’observa que la presó, tant en homes com en dones, és el mètode punitiu per excel·lència ja que suposa al voltant del 96% de les eleccions de condemna, en front del 4% que computen les altres tres opcions. Com a positiu, però, destaca una evolució creixent molt favorable de la mesura “localització permanent”, doncs suposava un 0,30% del total de penes privatives de llibertat al 2013 i al 2018 incrementa fins a 3,45% del total (per més informació veure annex 2, taula 7).

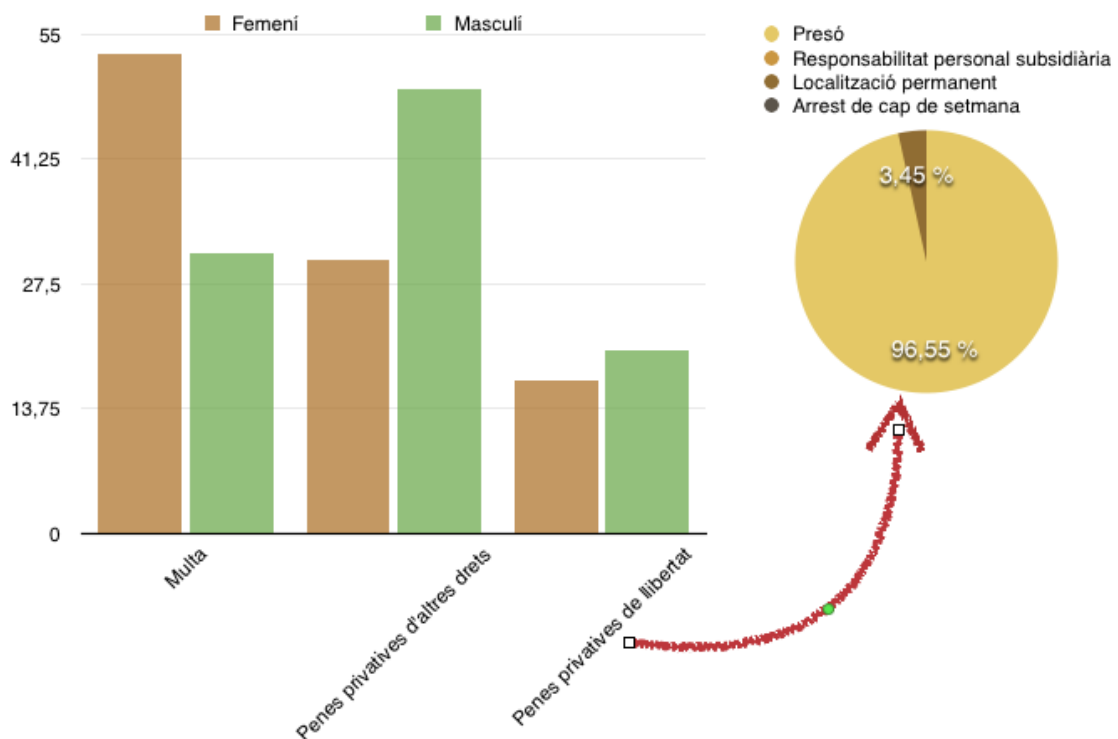

Figura 8. Distribució percentual, per sexes, de la població **condemnada** segons el tipus de pena aplicada.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Instituto Nacional de Estadística, 2020.

Pel que fa la **duració de la pena de presó**, per ambdós sexes predominen aquelles d'una llargària d'entre 0 i 2 anys, suposant aquesta un 95,97% del total de les penes en les dones i un 92,86% de les dels homes. Quant a penes d'entre 2 i 5 anys, els homes són condemnats el doble que les dones, amb un 6,03% i un 3,05% respectivament del total de penes. Per últim, per a tots dos la durada de pena menys comuna és la major a 5 anys, amb un 0,99% de les dones i un 1,11% dels homes (per més informació veure annex 2, taula 8).

Quant al **grau de tractament**, la major part de la població reclusa tant femenina com masculina, es troba en segon grau penitenciari; les dones en aquest grau suposen el 63,59% del total de recluses, mentre que els homes suposen el 75,25% del total de presos. Es percep, però, una diferència força notòria pel que fa el tercer grau penitenciari, del qual gaudeixen en major mesura les dones que els homes, amb un 26,71% i un 16,04% respectivament, del total de presos de cadascun dels sexes. Alguns autors relacionen això amb la seva menor entitat delictiva i la major capacitat de seguir complint condemna en la comunitat (Juanatey Dorado, 2018) (per més informació veure annex 2, taula 9).

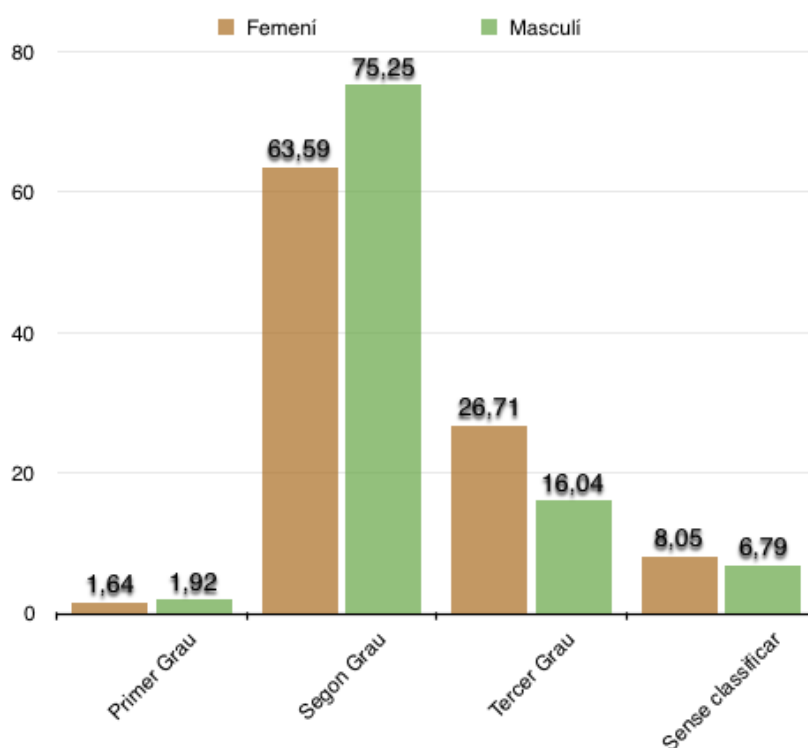

Figura 9. Distribució percentual, per sexes, de la població reclusa segons el grau de tractament penitenciari.

Font: Elaboració pròpia, 2020, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, 2020b.

4.3.1.2 Dades qualitatives

Pel que fa dades més qualitatives referents al perfil criminològic i social de les dones, preocupa la invisibilitat evidenciada cap a elles, cosa que genera un desconeixement del seu perfil i dificulta l'atenció i el tractament de les seves particularitats. Gràcies a estudis empírics recents impulsats des de la criminologia de gènere, comencen a perfilar-se les característiques (Yagüe Olmos, 2007).

Quan parlem dels perfils penitenciaris de les dones preses, així com conductes d'aquestes envers els delictes, es perceben uns trets particulars i unes problemàtiques comunes, força diferents als homes, motiu pel qual es requereix d'un anàlisi especial ja que no encaixen amb les estratègies explicatives proposades per ells.

Els grups organitzats de dones són molt infreqüents, així que acostumen a cometre el delictes en solitari o bé són còmplices d'algun home, la majoria de vegades, de la seva família (Cervelló Donderis, 2006). En el delictes més freqüent que s'acaba d'esmentar, el tràfic de drogues, moltes vegades elles són l'últim esglaó de la cadena en aquesta xarxa dirigida pels homes de la família (Yagüe Olmos, 2002). Les dones acostumen a estar implicades emocionalment en les xarxes familiars delictives i en molts casos adopten un paper submís que, en força situacions segons detecten alguns estudis, deriven en conductes d'encobriment o autoinculpació per actes d'altres familiars; això es pot donar per assegurar el sosteniment familiar, encara que també per factors socioculturals que tenen a veure amb les pressions i expectatives de sacrifici que van lligades al gènere femení (Mapelli Caffarena et al., 2013). Així mateix, resulta molt usual que tinguin familiars amb antecedents penals i possibilitat de que la parella també estigui a presó (cosa que no ocorre al revés) (García Martínez et al., s.f.). Totes aquestes dades demostren la dependència de les dones respecte els homes, alhora de cometre el delictes, element recolzat també per l'informe europeu (Corston, 2007).

Acostumen a ser dones **supervivents d'una infància difícil, marginal i mancada d'oportunitats i afecte**. L'informe MIP "*Mujer, integración y prisión*" (Cruells, Igareda (coord.) i SURT (ed.), 2006) sobre la situació de les dones preses en sis Estats Europeus, afirma que el 38% d'aquestes ha patit maltractaments, de tipus físic i/o psicològic, abans d'entrar en presó, per part de la parella o la família, cosa que estableix una clara correlació entre la violència de gènere, l'exclusió social i l'empresonament, com a factors vinculats entre ells. L'informe Corston (2007) d'àmbit Europeu també detecta que les dones amb antecedents d'abús i violència estan sobrerrepresentades en el sistema de justícia penal i es poden considerar víctimes i delinqüents alhora. Així mateix, a nivell nacional, els estudis més complerts del grup d'investigació SURT van

obtenir, en el 2005, que el percentatge de dones preses que havia patit algun tipus de violència ascendia al 88% (Cruells et al., 2006). Altres estudis com el de Mapelli Caffarena et al. (2013), també demostren que més de la meitat de les dones a la presó ha patit maltractaments abans d'ingressar.

Amb tot això, es fa evident la necessitat de tenir en compte les seqüeles físiques o psicològiques amb que les dones ingressen a la presó, així com la retraumatització que poden patir en aquestes degut als procediments correctius que s'apliquen (Veysey, 1995; citat a Fernández Galán, 2011).

Una gran majoria són mares i acostumen a viure una maternitat precoç i nombrosa. A més, moltes de les dones han estat abandonades pels seus marits o parelles, constituint-se com a mares solteres en família monoparental de la qual esdevenen caps de família i són les que assumeixen les aportacions econòmiques. De vegades s'afegeixen també altres càrregues familiars, per exemple, la cura d'algun familiar dependent, cosa que no acostuma a succeir amb els homes. Aquestes responsabilitats familiars fa que els efectes del seu ingrés s'estenguin a la resta del nucli, és a dir, la seva reclusió "empresonarà" també a tota la prole que depèn d'elles. En conseqüència, l'ingrés a la presó els comporta un sentiment d'haver fallat com a dona i com a mare, doncs han abandonat als seus fills i persones al seu càrrec (Antony, 2007; Añaños Bedriñana i Jiménez Bautista, 2016; Yagüe Olmos, 2007). L'informe Corston (2007) confirma això, alhora que altres estudis fets en base a les experiències de treballadors a la presó; afirmen que la dona porta molt pitjor que l'home, amb nivells superior d'ansietat, l'ingrés a la institució, ja que pateixen pels fills i la família, cosa que les impedeix desenvolupar projectes de vida positius dins del medi (García Martínez et al., s.f.). Aquest rol assumit per la dona de cuidadora i responsable és el resultat de l'adaptació durant el procés de socialització, en el qual la pressió social la força a assumir la cura i responsabilitat del nucli familiar i de la llar.

Tal i com s'observa, les característiques fins ara esmentades (dependència respecte l'altre gènere, la violència de gènere i la responsabilitat de cura envers els demés), resulten particularitats específiques de les dones delinqüents i que les diferencien molt dels homes, doncs a la inversa resulta casi impensable des del sistema patriarcal en que vivim.

Continuant amb les característiques del perfil de les dones, destaca que la **primerenca exposició a models delictius provoca una adquisició de valors asocials.** Acostumen a presentar problemes de relació i carència d'habilitats socials que es tradueixen en manca de pautes de comportament cívic (actituds, to de veu, educació), desconeixement de patrons adequats com la puntualitat, un aspecte personal molt descuidat, escassos hàbits d'alimentació, d'estalvi, etc. (Yagüe Olmos, 2007).

En conjunt, els elements presentats en els anteriors punts, afavoreixen una baixa autoestima, doncs perceben els seus fracassos personals i del rol social (dona, mare i esposa) (García Martínez et al., s.f.). L'autoconcepte negatiu i la baixa autoestima es conformen com a clau en els trajectes de les dones cap al crim (Corston, 2007) i aquests s'exacerben encara més amb l'estigma de la presó.

En les dones preses resulta més freqüent el **diagnòstic per trastorns mentals**; informes Europeus (Corston, 2007) arriben a ponderar fins al 80% de les recluses amb algun problema de salut mental i moltes d'elles amb més d'un. Els més freqüents són el trastorn límit de la personalitat, trastorns neuròtics de tipus depressió, ansietat o fòbies, i trastorns de personalitat; així mateix, existeixen dades que confirmen una altra presència del Trastorn per Estrès Posttraumàtic en dones preses amb historial d'abusos i violència. Així mateix, dins de la presó, les dones tenen més tendència al suïcidi i l'autolesió, cosa que es constitueix com un problema seriós (Corston, 2007). Pel que fa la salut física, tenen prevalences significativament majors que els homes en VIH, a més de ser freqüents les hepatitis i infermetats de transmissió sexual (Yagüe Olmos, 2007).

Aquests **problemes de salut** es correlacionen amb la dominància, per part d'elles, dels problemes d'addicció a substàncies tòxiques; a més, tenen major tendència al consum de polidrogues. Aquesta problemàtica es consolida com un dels factors més condicionants en la comissió del delictes. Cal tenir en compte també els problemes d'addicció a medicaments del tipus ansiolítics, antidepressius o la sobremedicació (Corston, 2007). Alhora, com a element predisposant d'aquests problemes de salut cal preveure l'alt índex de dones que estan a la presó i que han exercit la prostitució abans.

Les ingressades acostumen a haver tingut **menys oportunitats educatives, laborals i formatives** (Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007; García Martínez et al., s.f.). Els estudis constaten que al voltant del 45% són analfabetes, han tingut històries de fracàs i abandó escolar i tenen escassa qualificació i experiència laboral, doncs acostumen a haver-se dedicat a ocupacions precàries de caràcter temporal i tasques no qualificades (neteja, venda ambulat, etc.) (Cervelló Donderis, 2006; Yagüe Olmos, 2007). Això també es deu a la necessitat de deixar els estudis a una edat precoç per començar a col·laborar en l'economia familiar i el treball domèstic i de cura d'altres. Així doncs, una gran part acostuma a haver estat desocupada els anys anteriors a l'ingrés en presó i també és molt freqüent que aquesta situació es repeteixi després de sortir de la institució (Corston, 2007; Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007; Espinoza, 2016).

Destaca que les dones mostren **major predisposició**, fins i tot duplicant la participació, enfront els homes alhora **d'accedir a serveis educatius i cursos formatius**. És rellevant tenint en compte que la taxa d'analfabetisme i abandonó escolar és molt major en dones, així que aquests serveis podrien suposar per elles les oportunitats que no van tenir de petites (Direcció General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007; Yagüe Olmos, 2002). També tenen més voluntat per les activitats laborals, així com compten en major mida amb uns rols assumits de responsabilitat i treball que faciliten l'acomodació (Mapelli Caffarena et al., 2013; Pascual Gil, 2015; Yagüe Olmos, 2002).

En general, **l'adaptació de la dona a la presó és major que la de l'home**, motiu pel qual en general requereixen menys sancions disciplinàries (les principals esdevenen per agressivitat verbal) (García Martínez et al., s.f.). Els conflictes poden sorgir degut a la convivència forçada de totes les preses i la inactivitat per falta de tallers. Són poc comuns els intents de fuga (Espinoza, 2016), l'inici de motins i els objectes preparats pels enfrontaments. Molts estudis revelen que les dones cometen menys de la meitat dels incidents reglamentaris greus que els duts a terme per homes (2,8% enfront 7,4%) (Yagüe Olmos, 2002).

La informació presentada, en contrast amb l'estudi de Fernández Galán (2011) "Exclusión social de mujeres presas: análisis de necesidades y su percepción del proceso de rehabilitación en el centro penitenciario de Villabona", demostra la intromissió de moltes d'aquestes característiques de les dones en la comissió del delictes. Els motius que consideren les recluses que les van portar a delinquir són, primerament el seu propi consum actiu de substàncies, seguit de la situació de pobresa que patien, continuant per la relació amb la seva parella, moltes vegades també drogoaddicte o de la qual patia maltractament, seguit d'altres que al·leguen els maltractes per part de la família i per últim les que reconeixen responsabilitat pròpia. Aquestes declaracions coincideixen força amb el perfil que s'acaba d'esmentar i evidencien les dimensions més afectades de l'exclusió social primària: econòmica, de la salut i de les relacions familiars.

Amb tot l'exposat, s'evidencia que les dones sofreixen paràmetres de marginació majors i es preveu un ardu i pitjor **pronòstic de reinserció**. Paradoxalment, els estudis demostren taxes de reincidència inferiors en elles que les dels homes (Corston, 2007; Yagüe Olmos, 2002).

Per concloure, tal i com s'observa, el perfil de les dones a la presó correspon a la "exclusió de la exclusió", és a dir, dones que abans d'entrar a la presó, la societat ja les havia exclòs per la seva condició femenina així com pel seu transcurs vital, i ara dins de la institució, aquesta les exclou de nou amb polítiques de càstig. A més, se les condemna a tractaments i programes que les infantilitzen, domestiquen, medicalitzen i disciplinen i que, lluny de rehabilitar-les, les deixen en

una situació de major vulnerabilitat si cap (Acale Sánchez, 2017). Això obliga a plantejar la necessitat de prendre mesures funcionals i alternatives a l'empresonament, per tal d'ajudar a que surtin de l'espiral de condemna, marginació i estigmatització (Almeda Samaranch, 2017).

Amb tot això, doncs, sembla existir correlació entre la victimització prèvia i la comissió del delictes, a més de la posterior victimització secundària exercida a la presó. Això, però, no significa defensar que darrere d'una dona delinqüent hi ha una víctima d'un delictes comès per un home sobre ella pel fet de ser dona, perquè aleshores s'estaria fent una lectura victimista de la criminalitat femenina des d'un punt de vista del gènere. Si més no, quan coincideixen, una i l'altre són causa i conseqüència alhora; encara que no determinen que totes les dones que han patit violència siguin autores de delictes, ni que totes les delinqüents hagin sigut víctimes prèviament, sí que permet observar que hi ha casos en que estan vinculats aquests aspectes.

4.3.2 Preocupacions i necessitats

L'estudi a la presó de Villabona (Fernández Galán, 2011) demostra que la majoria de les recluses consideren com a negatius els efectes generals de la presó en elles. L'àmbit en que més se senten perjudicades és en el seu estat psicològic (insensibilitat, tristesa, soledat), seguit de la incidència en les relacions socials i afectives i, per últim, el l'estat físic. Els aspectes concrets que causen aquest malestar són, primerament els formals de la presó (tancament, recomptes, menjar, etc.), seguit de les relacions amb altres recluses (invasió de la intimitat, diferències de valors, baralles, falsedat entre elles, etc.), després la separació de persones importants per elles (no poder estar en el creixement dels fills o en l'acompanyament a la mort d'un familiar) i per últim les experiències viscudes en primera persona (abstinència, discriminació, entre d'altres).

Un dels primers estudis que es van dur a terme a Espanya sobre les **“Necessitats i demandes de les dones preses”** va ser al 1997, per part de Miranda i Barberet (Fernández Galán, 2011), i es va analitzar l'adequació política i de la pràctica penitenciària als interessos de les recluses de 18 centres penitenciaris de 10 comunitats autònomes diferents. Els resultats van mostrar una discrepància absoluta entre les demandes de les preses i l'oferta de programes per la seva reinserció: demandaven més informació durant l'ingrés en presó, és a dir, una millor acollida, i també durant l'estància, a la qual afegien la necessitat d'activitats lúdiques més variades i programes per canviar les condicions de vida anterior a l'entrada a la presó, per exemple per millorar la seva formació acadèmica i laboral, o bé requerien de més atenció psicològica, a les drogodependències i força millores relatives a temes de salut, higiene i alimentació, així com el foment de la comunicació amb l'exterior. Una de les carències detectades en aquest programa,

però, va ser la falta d'atenció a la discriminació de gènere que patien les recluses (Fernández Galán, 2011).

Estudis recents com els de Juliano (2009), entre d'altres internacionals (Torres Angarita, 2008, pp. 35; citat a Juliano, 2009), demostren que **la forma en la que dones i homes viuen la pena de presó, és molt diferent segons tenen interioritzats els rols de gènere**. Tots dos coincideixen en que els aspectes conflictius serien la manca de llibertat, la rigidesa en les normes i horaris, la convivència forçada, les limitacions econòmiques, sexuals, d'atenció sanitària i alimentació, així com problemes relacionats amb les drogues i la massificació en els espais.

Per contra, tot i que ambdós sexes també concordaven en la tristesa per la **pèrdua dels vincles socials i familiars**, el significat al rerefons era força diferent per uns i altres: els homes deploraven la pèrdua de les seves categories de prestigi, així com dels medis de control a la família i parella, i també l'obligatorietat d'obeir ordres (més encara si provenien de funcionaries). Les dones s'afligien pel trencament dels vincles familiars, especialment amb els fills, i se li sumava un sentiment de culpa per haver fallat i haver abandonat les seves obligacions en la criança d'aquests (mostraven sentiments de responsabilitat davant el camí que seguirien els fills), la cura de les persones dependents de la família i l'acompanyament davant possibles infermetats dels membres (Juliano, 2009). Dites sensacions troben la seva raó de ser en explicacions com les anteriors sobre la menor freqüència de les visites a les dones per part de les famílies (ja sigui per distància com per decepció per haver-les fallat), cosa que genera aquesta por al trencament de vincles. Així mateix, l'estudi Europeu (Cruells et al., 2006) demostra que les dones perden més vegades la custòdia dels fills que no pas els homes quan entren a la presó, cosa que justifica també les seves incerteses.

Així doncs, aquesta funció social de les dones, com a mares i cuidadores, constitueix un factor de risc pel benestar d'aquestes a la presó, ja que compromet el desenvolupament personal, en tant que els altres (fills, parelles, pares, etc.) constitueixen el centre de les seves preocupacions i poques vegades es dediquen a elles mateixes temps per la seva cura personal, física i mental (Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007).

Tot el que s'ha mencionat també es veu recolzat per l'estudi de Fernández Galán (2011) i afegeix aquelles **preocupacions sobre el futur després de la sortida de la presó**: en quin estat es trobarà, la necessitat d'aconseguir treball, evitar la reincidència, el pes de l'estigmatització, etc. Es demostra que el rebuig social és percebut en un grau major per les dones sortides de la presó que no pas pels homes, afectant més a elles en la percepció de la seva vulnerabilitat i integritat. El personal de presons constata que elles patien més el pes d'aquest estigma (Juliano, 2009).

En aquesta línia, una altra preocupació reiterada en les dones és envers **l'estabilitat marital** (Yagüe Olmos, 2007). Aquesta inquietud s'entén si recordem el s'ha dit anteriorment de la dependència de moltes d'elles de la figura masculina, a més de les dades sobre les poques visites que reben i l'alt percentatge de dones recluses que tenen la parella també a la presó.

Així mateix, una altra font d'angoixa freqüent en les dones és la **pèrdua de l'habitatge**, preocupació que també es contrasta amb estudis com el de Corston (2007), que demostra que el 30% de les dones que entren a la presó perden el seu habitatge per aquest motiu.

Tot plegat reflecteix que, el significat que l'empresonament suposa per les dones és força pitjor que pels homes, doncs per les primeres és doblement estigmatitzadora i dolorosa donat que comporta, no només errar com a persona que ha transgredit les normes penals sinó també fallar com a dona segons el rol que la societat li ha assignat; així doncs, passa a ser qualificada com a "dolenta", ja que ha infringit el paper que li correspon com a esposa, mare, submissa, dependent i dòcil (Antony, 2007). De vegades inclús lluiten contra una doble o triple discriminació – per dona, presa, i altres condicions com estrangera, drogoaddicta, etc. – que a la presó s'agreuja inclús més degut als efectes negatius del desplaçament de les mesures pensades pels homes i no pas intervencions específiques creades per les dones (Blázquez Vilaplana, 2015).

A totes les investigacions, les **necessitats que assenyalen les dones per evitar la reincidència a la sortida de la presó** coincideixen amb les dimensions assenyalades en el procés d'exclusió primària, és a dir, necessitats de tipus recolzament familiar i social, xarxes formals d'atenció a la salut (especialment drogodependències i atenció psicològica), treball (amb certa qualificació per ser suport de les seves obligacions) i habitatge.

La realitat observada fins ara, doncs, mostra diferències en les necessitats i afectacions d'homes i dones dins de la presó i això només podria abordar-se amb polítiques penitenciàries amb perspectiva de gènere (Antony, 2007). La pràctica professional ha de donar la orientació tècnica i el recolzament socioafectiu que demana la dona empresonada en el seu desig d'anar reconstruint el seu autoconcepte i les seves relacions socials. Aquesta recomposició de vincles familiars perduts és un element poderós en el procés d'apoderament de la convicta i enforteix les probabilitats d'èxit de la seva reinserció en l'exterior (García Martínez et al., s.f.). Així mateix, plans de reinserció que assegurin la cobertura de necessitats bàsiques com l'habitatge, juntament amb un apoderament professional (que les doni accés a un treball no precari) i personal, ajudarien a complementar mancances que assegurarien un esdevenir pròsper per elles. Es confirma segons les respostes d'internees, que la presó no la consideren un medi rehabilitador sinó que genera més exclusió, en contra de les seves pretensions.

4.4 EMPRESONAMENT FEMENÍ

4.4.1 Exclusió i teoria de la interseccionalitat

El concepte d'exclusió social (veure annex 1) té el seu origen en l'àmbit acadèmic i els moviments socials francesos de la dècada dels 60, des dels quals es va anar introduint paulatinament en el camp de la política. Al 1974 destaca la classificació de Lenoir en que inclou "minusvàlids físics i mentals amb tendència al suïcidi, persones grans invàlides, nens víctimes d'abusos, toxicòmans, delinqüents, famílies monoparentals, membres de llars amb problemàtiques múltiples, persones marginals i asocials i altres inadaptats socials". Des d'aleshores s'han anat afegint nous grups ja que l'exclusió es considera un espai heterogeni i amb múltiples intensitats en aquest rang. Finalment, al 2005, Subirats et al. afegeixen la infància, l'adolescència i les dones (Fernández Galán, 2011).

Pel que fa la teoria de la interseccionalitat, tot i que les idees que defensen hagin estat presents des de fa centenars d'anys, la denominació com a tal és una de les contribucions de la praxi feminista més important de les últimes dècades. Permeten reconèixer la complexitat dels processos formals i informals que generen desigualtats socials i revela que les desigualtats són produïdes per les interaccions entre els sistemes de subordinació de gènere, orientació sexual, ètnia, religió, origen nacional, diversitat funcional i situació socioeconòmica (De Miguel Calvo, 2016).

En aquest cas, dites teories descriuen factors de desigualtat que entren en joc en les vides de les dones empresonades, doncs les investigacions demostren que elles habitualment han experimentat múltiples formes d'exclusió social anteriors al seu empresonament i que compten amb múltiples eixos de desigualtat. També han posat en evidència la criminalització de la pobresa i, especialment, la persecució de dones immigrants i de minories ètniques i usuàries de drogues. S'evidencia com la presó exclou principalment a col·lectius que ja posseïen algun tret d'exclusió social i per tant com l'empresonament té un major impacte negatiu sobre aquest. Pateixen una doble o triple discriminació per gènere, empresonament i es poden afegir altres com ètnia minoritària, origen estranger o consum de drogues (De Miguel Calvo, 2016).

Tal i com queda demostrat amb les dades que s'acaben de donar, aquestes teories descriuen un perfil de dones subordinades socialment en l'àmbit públic, amb un nivell baix d'instrucció, una posició dèbil en el mercat de treball, baixos ingressos econòmics, així com un important paper en l'àmbit domèstic i privat, doncs acostumen a ser mares en solitari i la violència i els abusos sexuals contra elles acostumen a estar presents (De Miguel Calvo, 2016). Estudis sobre les

històries de vida de les dones preses relaten que aquestes assenyalen la seva drogodependència, la pobresa o els maltractes soferts a mans de la seva família o parella, com a factors claus implicats en l'origen i manteniment de la seva carrera delictiva.

4.4.2 Tendència a l'empresonament femení

A nivell internacional, la tendència al creixement de la població reclusa femenina incrementa sense parar des de l'any 2000; es considera que ha augmentat aproximadament un 53%. La quarta i fins ara última edició de la "World Female Imprisonment List", elaborada durant 2017 pel *World Prison Brief* i el *Institute for Criminal Policy Research* (Universitat de Londres), mostra el nombre de dones i nenes recloses en institucions penals en 221 sistemes penitenciaris. Aquesta extrau un total de 714.000 preses arreu del món (tenint en compte que no es disposen de dades de Cuba, Eritrea, Corea del Nord, Somàlia i Uzbekistan i, les de la Xina, estan incompletes), la qual cosa suposa entre un 2 i un 9% de la població carcerària total. Per continents, la menor proporció es troba en Àfrica (3,4%), Europa (6,1%), Àsia (6,7%), Oceania (7,4%) i Amèrica (8,4%). Tot i així, si ens fixem en la mesura més idònia de comparació que seria la taxa per 100.000 habitants, l'ordre canvia: Àfrica (3,2), Àsia (6,2), Oceania (11,3), Europa (12,1) i Amèrica (31,4) (Institute for Criminal Policy Research, 2018) (Veure annex 3).

Espanya compta amb una de les taxes més altes d'Europa de dones a la presó; com ja s'ha exposat, suposen al voltant d'un 7,5% de la població penitenciària total, mentre que la mitja europea se situa en el 6,1% (veure annex 3) (Institute for Criminal Policy Research, 2018).

Aquestes diferències poden ser degudes a que, mentre que d'altres països tenen més vinculació, en aquest àmbit, amb els serveis socials, Espanya compta amb pocs recursos de tipus preventiu. Segons afirma una de les eminències en aquest àmbit, Almeda Samaranch (2002), l'augment d'aquest es deu també, entre d'altres factors, a l'Estat de benestar precari amb el que comptem, que no garanteix suficients serveis socials a les persones ni inverteix el que cal en prevenció, desarrelament i reinserció social. D'altra banda, la tendència a la feminització de la pobresa, que es relaciona amb la falta de preparació professional i la proclivitat a treballs poc reconeguts, prescindibles i mal remunerats, incrementa l'exclusió social d'aquestes dones en una societat competitiva en la que les desigualtats incrementen cada dia més i colpegen als més vulnerables; això es tradueix en processos de marginació i, davant la falta de polítiques alternatives, s'acaba per penalitzar a les dones ja excloses.

També pot associar-se a l'enduriment general i prisionització del Codi Penal, doncs en les últimes reformes s'han ampliat les conductes castigades amb presó (per exemple en matèria de seguretat vial, agreujants en delictes contra el patrimoni, o la transformació de les faltes en delictes lleus); també s'han incorporat mecanismes que dificulten gaudir de règims oberts. En aquesta línia, destaca que les alternatives que ofereix el nostre sistema penitenciari són escasses i sempre comunes entre sexes. Altres legislacions, en canvi, compten i fan ús d'altres opcions com l'arrest domiciliari, treball per la comunitat, llibertat a prova, etc., sobre tot en el cas de les dones que les consideren més proclius a aquestes tipologies donada la baixa freqüència de violència en els delictes, les seves bones conductes penitenciàries i la menor alarma social en general. Cal destacar, a més, que el Codi Penal Espanyol, pel que fa als delictes que acostumen a cometre les dones (contra la salut pública), és molt sever, incrementant així l'índex de dones empresonades (Cervelló Donderis, 2006). Davant l'increment dels delictes relacionats amb el consum i tràfic de drogues en el qual es troben immerses la major part de les dones empresonades, destaca negativament que no hi ha suficients centres de rehabilitació per les drogodependències i en les institucions penitenciàries també caldrien intervencions més sistemàtiques (Cervelló Donderis, 2006).

A Espanya, aquesta tendència creixent es dona a partir dels anys 80 en endavant, moment que coincideix amb la major emancipació i participació social de la dona des de l'arribada de la democràcia (Cervelló Donderis, 2006); hi ha una inclinació creixent de l'índex de criminalitat femenina, tot i que destaca que el d'empresonament encara és major (Almeda Samaranch, 2017); Mapelli Caffarena et al., 2013). Aquest ràpid creixement inclús supera el dels homes, segons demostren nombrosos estudis (Yagüe Olmos, 2002). Fins al moment, l'estructura patriarcal havia relegat la dona a romandre en l'àmbit privat, a l'ombra de l'home del qual depenia a cada moment, fos com a filla del seu pare o esposa del seu marit. Això no explica, però, l'augment criminològic ja que s'ha de tenir en compte també la duresa que aquestes han viscut i viuen d'altres elements de control no formals com l'escola, el rebuig social i la família (Acale Sánchez, 2011).

Tot en conjunt fa pensar que les **diferències internacionals entre els índex d'empresonament no s'expliquen per les diferències en criminalitat sinó per les diferents polítiques socials i penals** i el grau de desigualtat que mostren cadascuna (Cervelló Donderis, 2006).

Així doncs, a trets generals, les dones conformen dos tercers parts de les persones pobres a nivell mundial, a més que són el col·lectiu que menys recursos té dins de cada societat, degut a la desvaloració de les tasques assignades a aquest gènere, la discriminació salarial que pateixen

i el major gruix al que fan front quant a precarietat laboral i atur; cal sumar-li també, les majors càrregues familiars i estàndards socials que suporten. Quan es correlacionen tots aquests aspectes amb els delictes més prevalents entre les dones empresonades, que són contra la propietat i la salut pública, caldria esperar que elles seran les que més delinqueixen. Doncs bé, en contra del que s'espera, la realitat nacional i mundial demostra que les dones infractores continuen sent menys que els homes, doncs se les enginyen per sobreviure i recórrer a altres opcions, tal i com es veurà en el següent apartat (Juliano, 2009).

4.4.3 Per que delinqueixen menys?

Arrel de les evidències que acaben de demostrar la situació de precarietat i exclusió en la que es troba un gruix important de la població femenina, caldria esperar una comissió major de delictes. Per contra, la realitat demostra que no és així ja que davant etapes crítiques, desenvolupen amb èxit estratègies alternatives al delicte (Juliano, 2009):

- A llarg termini, l'estratègia més generalitzada en les dones de qualsevol edat és la de progressar gràcies a la preparació acadèmica.
- Davant la necessitat immediata d'ajuda en situacions crítiques, les dones han desenvolupat vies molt adaptatives com serien la creació de xarxes de solidaritat, familiar i amistoses que els aporten recursos i més opcions per subsistir.
- Així mateix, tendeixen amb facilitat a acceptar treballs precaris i amb condicions dolentes sense prioritzar si es correspon al nivell de la seva qualificació.
- En relació a aquest últim, una altra via que han trobat ha estat la migració cap a països més rics per treballar (acostumen a ser tasques de neteja o cura de persones); aquests també acostumen a ser precaris i de vegades desregularitzats.
- Altres ocasions utilitzen la seva condició femenina per obtenir recursos, mitjançant la donació d'òvuls per exemple que, tot i ser una opció perillosa i invasiva, les compensa econòmicament. En aquest sentit, en països en que està permès, també recorren a ser "mares de lloguer".
- Així mateix, algunes també conceben el matrimoni arreglat com una via legítima per millorar la seva subsistència. Sobre tot en el cas de les dones migrades, aquesta és una via per assegurar-se de tenir els papers al país on van, tot i que aquesta condició pel vincle conjugal també les col·loca en una posició molt fràgil.
- En relació a la condició de la dona migrada, però que també és comú entre dones drogoaddictes o amb altres perfils més normalitzats davant la necessitat immediata de

supervivència, apareix l'opció de dedicar-se al treball sexual. És un mètode per obtenir diners i ho consideren més ètic que robar.

Aquesta adaptació alhora de desenvolupar altres vies de supervivència, tot i l'alt cost social i personal que suposen, resulta de que, per elles, delinquir suposa una de les pitjors opcions, ja no només pel que troben dins la presó sinó pel que deixen fora. Cal tenir en compte que gairebé tota la seva socialització en aquesta societat patriarcal ha girat entorn la cura i protecció de les persones del seu entorn, conformant-se així una identitat com a tal. El delicte suposaria la desestructuració d'aquesta personalitat, el trencament dels vincles, la incapacitat d'obtenir recursos econòmics pels seus, a més que en ser pública la condemna no hi ha manera de d'evitar que l'estigma afecti als familiars; de fet, estudis de l'Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans demostren l'alt cost familiar de la presó de dones. En conjunt, l'absència de la figura que vetlla, sosté la família i la representa pot portar, en últim terme, a l'abocament de la família a la inestabilitat total i la crisi (Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans, 2006).

4.5 PLANS DE GOVERN, POLÍTIQUES I PROJECTES DE GÈNERE

Les **polítiques públiques** s'entenen com aquell conjunt d'accions o inaccions dutes a terme per actors governamentals, fruit de la interlocució entre aquests i la ciutadania, que es decideixen fer de forma intencional per assolir objectius considerats de valor per la societat o resoldre problemes de benefici públic. Conformen un patró de comportament del govern i la societat (Aguilar, 2009; citat a Blázquez Vilaplana, 2015). Així doncs, les **polítiques socials** estarien incloses en les anteriors i es defineixen com aquell conjunt de mesures que l'estat posa en pràctica amb la finalitat d'estructurar la societat de forma més justa, mitjançant la creació i el desenvolupament de serveis socials i disposicions que alleugin la situació social dels econòmicament dèbils i jurídicament desprotegits.

Quan la **perspectiva de gènere** s'afegeix a les definicions anteriors, es conforma com una eina d'anàlisi que permet detectar les desigualtats que existeixen per tal de poder dissenyar accions que permetin acabar amb la inequitat de gènere (Blázquez Vilaplana, 2015). Així doncs, es treballarà amb polítiques públiques amb perspectiva de gènere quan els poders públics decideixin actuar d'una forma o una altra davant una situació, segons l'anàlisi previ que han fet de l'efecte que aquesta suposa sobre la condició de gènere femenina i masculina.

4.5.1 Àmbit nacional

A Espanya, **des dels inicis de la democràcia**, les polítiques socials han tingut un desenvolupament molt notori, advertint-se un progrés en els drets civils, polítics i de les dones concretament. Així mateix, des de llavors, s'ha evidenciat una progressiva institucionalització i diversificació d'organismes i plans d'igualtat en el govern, que lluitaven contra la desigualtat. Tot i així, des de la crisi al 2008 i amb les estratègies de control del dèficit públic, aquestes pretensions van passar a un segon pla i fruit d'això, les polítiques socials i d'igualtat es van anar desarmant (Lombardo i León, 2015).

Amb la restauració de la democràcia al 1975, Espanya inicia un procés d'actualització de les institucions i l'àmbit legislatiu. La **Constitució del 1978 admet, per primera vegada, la igualtat entre dones i homes** i elimina la legislació discriminatòria, cosa que suposa un canvi abismal en l'àmbit d'igualtat de gènere; la LOGPE 1/1979 imposa la igualtat en el compliment de penes privatives de llibertat per homes i dones (Ginesta Gamaza, 2011).

Aquests canvis en pro a la igualtat impulsen també transformacions sociodemogràfiques i un creixement en la participació femenina en la societat; en conjunt, comportaren canvis en valors.

Fent un repàs ràpid de la política des de llavors, cal esmentar que el primer govern de UCD va introduir la igualtat salarial, la igualtat dins del matrimoni i el divorci per consentiment mutu, així com la igualtat amb els fills nascuts fora del matrimoni. Seguidament, amb el *Partido Socialista Obrero Español* (PESOE), s'impulsa l'agenda sobre la igualtat de gènere en pro al procés d'uropeització i del desenvolupament feminista de l'estat; també es crea l'Institut de la Dona amb competències nacionals (Lombardo i León, 2015).

Finalment, en el **1986, Espanya es conforma com a membre de la Unió Europea**, cosa que implica la institucionalització de les entitats d'igualtat, un gran desenvolupament de les polítiques d'equitat i l'adopció fidel de la normativa Europea en l'àmbit de la igualtat de gènere; això assegura la permanència d'aquestes tot i estar al poder un govern conservador. Així mateix, l'adhesió a la UE també impulsa la mobilització transnacional de les dones a Europa i els vincles entre associacions de dones d'arreu del món, estenent-se així el coneixement (Lombardo i León, 2015).

Simultàniament, destaca el primer **Pla d'Oportunitats** (PIOM, al 1988-1990) que posa les bases per analitzar la discriminació i les seves conseqüències i arrel d'això es creen diversitat d'organismes multinivell. En aquests anys també es legisla a favor de l'avortament i a nivell Europeu, el Fons Social finança programes ocupacionals per dones. En aquesta etapa, malgrat

l'impuls institucional i polític en matèria d'igualtat, la realitat es va veure limitada per les polítiques de reestructuració econòmiques, que van continuar deixant al marge a les dones en el mercat laboral i en l'accés al sistema de protecció social. Als anys 90, el Segon Pla d'Oportunitats té en primícia, la doble càrrega del treball de les dones, reconeixent així la conciliació entre la vida laboral i familiar (Lombardo i León, 2015).

El 1994 s'incorpora la directiva europea sobre la protecció a les treballadores embarassades i el dret a la lactància, de manera que deixa de considerar-se una baixa per infermetat i adopta una regulació específica. Tot i així, en aquesta dècada, les mesures de protecció a les famílies encara eren deficitàries i al 1996 el Partit Popular les actualitza segons les recomanacions de l'Estratègia Europea de Treball, de manera que facilita la participació de les dones i les mares joves al mercat laboral. Finalment al 1999 s'aprova la Llei 39/1999, de 5 de novembre, per promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores, que reconeix la necessitat de fer mesures concretes cap a les persones amb responsabilitats familiars. Així mateix, es modifiquen els permisos parentals i maternals i s'estenen als progenitors adoptius, i es modifica l'estatut per la cura de familiars dependents. En la segona legislatura del *Partido Popular* (PP), s'introdueix el "Plan de Apoyo Integral a las Familias" que destaca per introduir les desgravacions fiscals per fills i les retribucions econòmiques a empreses que contractessin a dones. En els propers anys augmentà la participació de la dona en el mercat laboral, però molts dels llocs de treball eren temporals i molt poc estables, limitant així les possibilitats de les dones (Lombardo i León, 2015).

Al **1995 hi ha una important renovació del Codi Penal** i s'inclou la igualtat com a bé jurídic, castigant-se la discriminació (Ginesta Gamaza, 2011). L'any següent, al 1996 es publica el Reial Decret 190/1996, de 9 de febrer, pel que s'aprova el Reglament Penitenciari, que per primera vegada recull circumstàncies pròpies de les dones com els departaments de mares (mòduls específics i separats de la resta però a l'interior de la presó), unitats dependents (petits habitatges per les internes en règim de semilibertat), escoles infantils amb especialistes d'educació i prestacions específiques per les dones i el seus fills (Yagüe Olmos, 2002).

Els anys previs a la crisi van suposar un progrés molt gran quant a polítiques d'igualtat. El **2004 es conforma el primer govern paritari a la història d'Espanya** en mans de Zapatero (PSOE), en pro al feminisme. En aquests anys, els organismes d'igualtat es consoliden institucionalment: es crea una Secretaria General de Polítiques d'Igualtat i un Ministeri d'Igualtat. Així mateix, per complementar als plans o programes per la igualtat fets en els anys anteriors, destaca l'adopció de les primeres lleis estatals d'igualtat: la Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures

de protecció integral contra la violència de gènere, promoguda pel moviment feminista, es vota unànimement i és de les primeres demostracions de la consciència d'aquesta com a problema estructural de desigualtat de gènere; al 2007 s'aprova la Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per la igualtat efectiva de dones i homes, que incideix en la igualtat de tracte i condicions en educació, ocupació, millores en els permisos parentals i la paritat en les llistes electorals dels partits polítics i en els comitès executius de les empreses. També fixa el *mainstreaming*, és a dir, la transversalitat d'un enfoc de gènere en les polítiques públiques (veure annex 1) i estableix les unitats de gènere que són les que vetllaran per la igualtat dins de cada ministeri. En aquesta etapa també es continuen incloent millores en els permisos de maternitat i paternitat (Lombardo i León, 2015).

En la història social i concretament de l'àmbit penitenciari d'Espanya, destaca l'aprovació, al 2009, del **“Programa de Acciones para la Igualdad entre Mujeres y Hombres en el Ámbito Penitenciario Español”**, sorgit del compromís de la Secretaria General d'Institucions Penitenciàries (SGIP d'ara en endavant) d'elaborar un projecte que lluités per la igualtat i desbanqués un tracte discriminatori cap a les dones en l'execució penal, així com trenqués les traves socials i personals que les situaven en desavantatge quant a la inserció social i l'exercici dels seus drets. La finalitat última, però, queia en l'assoliment d'un règim penitenciari sensible a les necessitats i demandes de les dones preses. Aquest pla contempla 122 accions positives com un escurçament de la pena, medi obert o alternatives per les dones embarassades o mares, així com defensa les Unitats de mares amb fills fora de les institucions; promou una intervenció educativa a nivell psicològic, escolar, formativa, laboral, esportiva i recreativa; també aposta per diversitat de programes específics que fomentin l'autonomia personal afectiva, sexual i econòmica, i se centra en les problemàtiques més urgents i perfils de preses diversos (Secretaría General de Instituciones Penitenciarias, 2009).

Aquest pla suposa la primera elaboració d'un diagnòstic fiable de la situació de les dones respecte els homes presos i es conforma com una guia devota per als organismes en el disseny d'accions i mesures per evitar els elements discriminatoris en l'àmbit carcerari (Blázquez Vilaplana, 2015). Si bé des de la restauració democràtica s'havien fet canvis i passos endavant en la realitat social i jurídica, el programa esmentat de fa escassos 10 anys, va estar considerat com el primer impuls real d'una estratègia general penitenciària de gènere a Espanya, doncs fins aleshores no s'havia impulsat cap ni s'havien implementat programes específics dirigits a les dones, tot coneixent les seves característiques. A més, un any després es va crear l'“Observatorio del Programa” per al seguiment de la situació de les dones en l'àmbit penitenciari, amb perspectiva de gènere (Almeda Samaranch, 2017). Tot això va generar esperança i va

suposar canvis palpables en les polítiques penitenciàries cap a les dones i, en conseqüència, accions reals en base a la perspectiva de gènere. Però tal i com afirma l'estudi de Blázquez, basat en les dades proporcionades per Institucions Penitenciàries, la realitat al 2016 era que la norma existia però els canvis havien succeït inclús cap a pitjor en aquells aspectes deficitaris que havien sorgit en el diagnòstic, ja fos resultat de la crisi econòmica com falta de voluntat dels polítics (Blázquez Vilaplana, 2015).

Dins d'aquest marc general de canvi impulsat pel programa d'accions recentment esmentat, que promou millores en l'educació, treball, salut, etc., destaca que al 2011 s'implanta, per primera vegada formalment, el **"Programa de prevenció de violència de gènere para las mujeres en Centros Penitenciarios"**, que anomenen **"Ser mujer.eS"**. Aquest pretén empoderar les recluses en la seva condició de dones, la seva dignitat personal i el rebuig a la violència de gènere com a forma de discriminació femenina. Fins ara, però, no s'ha elaborat un segon i nou programa en la línia d'aquest que perllongui dites accions fins l'actualitat (Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, 2015).

Tanmateix, amb l'arribada de la crisi al 2008 i el punt més àlgid al 2010, s'adopten "polítiques d'austeritat" que consisteixen en "mesures que regulen la política econòmica, provocant ajustaments estructurals a través de la reducció dels salaris i la despesa pública". Així doncs, aquestes polítiques d'austeritat perjudiquen molt la igualtat de gènere i prioritzen els objectius econòmics enfront dels socials. A més, cal tenir en compte que sota aquest terme d'"austeritat" amb un clar element moralitzador, responsabilitza i culpabilitza la ciutadania de la situació, facilitant les retallades als governs (Addabbo, Rodríguez i Gálvez, 2013; citat a Lombardo i León, 2015).

El pic més alt d'aplicació d'aquestes polítiques d'austeritat a partir del 2010 genera la revocació del rang institucional d'alguns organismes d'igualtat i fins i tot la desaparició completa d'alguns d'aquests tant a nivell estatal com a les comunitats autònomes. Amb el canvi al govern conservador el 2011, es reestructuren les institucions per estalviar en administració i el que era la Secretaria de l'Estat per la Igualtat es converteix en la Secretaria de l'Estat amb competències de prevenció i eliminació de discriminacions amplies; mesures així són antagòniques a la consolidació de polítiques d'igualtat a Espanya (Lombardo i León, 2015).

Evidències de la incisió d'aquestes retallades en l'agenda institucional d'igualtat els donen els estudis d'Alonso (Lombardo i León, 2015). Demostren que, entre 2002-2008, en el 90% dels casos que va analitzar, els pressupostos destinats a polítiques d'igualtat de gènere van augmentar o es van mantenir, mentre que durant la crisi (2009-2013), només un 25% van

augmentar o es van mantenir, i un 74% van disminuir el pressupost per polítiques d'igualtat (Lombardo i León, 2015).

Els programes d'austeritat, amb l'argument de la crisi econòmica, han influït en l'execució de nombroses lleis, quedant moltes directament fora de l'agenda política, o bé reduint els beneficis i novetats que aportaven pel benestar de la societat. També van afectar a les polítiques contra la violència de gènere, retallant significativament els pressupostos i amb l'arribada, ja des del 2011, de partits conservadors, ha començat a perillar inclús el terme, intentant que passi a substituir-se per "violència domèstica", cosa que trasllada el problema al lloc on succeeix i no pas a les causes estructurals o actors que el generen. També s'ha posat novament sobre la taula la llei de l'avortament, tractant de restringir aquest dret. Tot aquest conjunt de canvis se centren en el tradicional paper de la dona i limiten la seva autonomia i els seus drets i llibertat aconseguits fins ara (Lombardo i León, 2015).

Més endavant es desperta una mobilització ciutadana, iniciada amb el moviment 15M, que critica les retallades en els serveis públics i denuncia la degradació de la democràcia i de la justícia social en general (Cruells i Ibarra, 2013; citat a Lombardo i León, 2015).

En l'actualitat, però, continuem trobant-nos amb problemes per construir una agenda institucional de gènere, encara que en el discurs s'observi un reconeixement del valuós rol de les dones a la societat i de la importància d'advertir en el seu paper. L'inconvenient és que aquest reconeixement acostuma a no acompanyar-se d'un qüestionament profund envers les asimetries de gènere, a més que no es promou un discurs de drets sinó de valoració tradicional i estereotipada de les dones. Això denota un biaix ideològic que demostra la encara manca de claredat amb respecte a la centralitat que haurien de tenir els drets humans de les dones en l'agenda institucional governamental. Així doncs, la perspectiva de gènere en les polítiques públiques representa interessar-se, de veritat, per l'efecte que aquestes tenen sobre la condició social de les dones, però també sobre la posició social d'aquestes. La implementació d'una agenda de tipus integracionista es confon amb una estratègia de transversalitat de la perspectiva de gènere (Fernández Aguilera i Martínez Mendizábal, 2015).

S'hauria de lluitar per l'obligatorietat de l'Estat per garantir els drets de totes les persones, incloses les de les dones, d'una forma integral i transversal. Però degut als condicionants culturals que penetren en les ments de tots aquells que interfereixen en aquestes polítiques o la seva aplicació, s'impedeix que la agenda feminista s'integri en l'agenda pública governamental passant a estar realment institucionalitzada (Fernández Aguilera i Martínez Mendizábal, 2015).

4.5.2 Àmbit Internacional

Pel que fa a les al·lusions al tema en l'àmbit internacional, destaca que al 1955, les Nacions Unides promulguen les **“Regles Mímines per al Tractament dels Reclusos”**, les quals encara continuen sent una referència per avaluar les condicions penitenciàries tant dels homes com de les dones. En aquestes es prohibeixen les diferències en el tracte segons prejudicis de raça, color i sexe, encara que aquest últim paràmetre mancava força èmfasi en les necessitats especials de les dones (més enllà del tema reproductiu). Al 1980, en el 6é Congrés de la ONU sobre la Prevenció del Delicte i del Tracte als delinqüents, es va reconèixer que, generalment, les dones no rebien la mateixa consideració que els homes ja que eren menys, aleshores es van aprovar unes propostes sobre les necessitats especials d'aquestes en relació als seus drets i a la no discriminació (Cervelló Donderis, 2006). Al 1981 entren en vigor les resolucions de la “Convenció contra l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona”, de les Nacions Unides (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011).

Una altra aportació rellevant és al 1988 que apareix el “Conjunt de Principis per la protecció de totes les persones sotmeses a qualsevol forma de detenció o presó”. Anys més tard, al 1990 s'elaboren els “Principis bàsics per al tractament dels reclosos” així com les “Regles mínimes de les Nacions Unides sobre les mesures no privatives de llibertat (Regles de Tokio)”, que tractaven d'assegurar que la presó fos l'últim recurs utilitzat (Cervelló Donderis, 2006; UNODC, 2011). No és fins a la IV Conferència Mundial sobre la Dona, celebrada el 1995 a Beijing, en que les Nacions Unides anuncia la necessitat d'incorporar en les polítiques públiques el mainstreaming (veure definició a l'annex 1) i la perspectiva de gènere per tal d'aconseguir l'apoderament de les dones i abolir les desigualtats de gènere (Blázquez Vilaplana, 2015).

L'any 2000, en la Declaració de Viena, els Estats es comprometen a tenir cura enfront qualsevol impacte desigual que els projectes poguessin tenir sobre les dones i els homes, així com a desenvolupar polítiques que preveïessin les necessitats especials de les dones recluses (UNODC, 2011). Cap al 2008, el Parlament Europeu aporta l'Informe de la Comissió de Drets de la Dona i l'igualtat de Gènere, sobre la situació especial de les dones als centres penitenciaris i les repercussions de l'empresonament. Aquest accepta la idea de que “la situació penitenciària de les dones reflecteix la posició d'aquestes en la societat, doncs són recloses en un sistema dissenyat i gestionat per homes i per a homes”. Arrel d'això, aquesta institució demana als Estats membres la incorporació de la dimensió de gènere en les seves polítiques penitenciàries i l'atenció a les particularitats d'aquestes una vegada dins de la presó (Mapelli Caffarena et al., 2013).

Finalment, un dels successos més importants a nivell mundial en aquest tema relatiu a la dona i que va sorgir al 2010 per complementar les mancances de les regles anteriors (i no substituir-les) és la publicació, per part de les Nacions Unides, de les **“Regles de Bangkok pel tractament de les recluses i mesures no privatives de llibertat per les dones delinqüents”**. Aquestes es consideren necessàries donat que les dones constitueixen una minoria de les persones preses d’arreu del món (entre el 2 i el 9%) i es reconeix que per aquest motiu la tendència en el món penal no ha reconegut gairebé les seves característiques i necessitats específiques. Així doncs, defensa una discriminació positiva per les dones en l’àmbit penal per trencar la tendència a la marginació que aquestes ja venen patint; aquestes regles es conformen com a pioneres en oferir una guia d’alternatives a la presó sensibles al gènere i assenyalen la necessitat d’adaptar les penes comunitàries a les necessitats de les dones (UNODC, 2011). Tot i així, però, no es coneixen investigacions que hagin fet un seguiment de la implementació d’aquestes regles (Espinoza, 2016).

Al 2013 destaca, per part de l’Assemblea General de les Nacions Unides, un diagnòstic sobre les condicions de compliment de la pena privativa de llibertat en el món, en un informe titulat: *“Causes, condicions i conseqüències de l’empresonament per les dones”*. Aquest reflecteix l’especial situació de vulnerabilitat que pateixen les dones que suporten un mal molt major que el que elles mateixes han comés cap a víctimes o la societat amb el seu delicte. Afirmar que *“[...] l’estigmatització, l’allunyament social i els sentiments de vergonya i culpa també poden contribuir a obstaculitzar la reinserció. L’estigma i la pèrdua de determinats drets són un impediment per restablir les relacions i els vincles socials. El recolzament familiar i comunitari és essencial per aconseguir una reinserció i també per reduir les possibilitats de reincidència”* (Naciones Unidas: Asamblea General, 2013; pp. 22).

La crisi, però, també deixa petjada a nivell europeu, doncs s’apliquen polítiques d’austeritat, evidenciades amb mesures en el mercat laboral, en els estats de benestar i en les relacions de gènere, fan perillar els avenços aconseguits per aquests països en matèria social i d’igualtat, des del final de la segona guerra mundial. Es considera que Europa, pel que fa al seu desenvolupament institucional en aquesta situació de crisi, va adoptar una postura de “desviació” o “drift”, per la qual els organismes van afluixar en el compromís de complir amb les pretensions d’igualtat de gènere (Rubery, 2014; citat a Lombardo i León, 2015). Així doncs, diversos estudis europeus (Bettio et al, 2012 i Karamessini i Rubery, 2014; citat a Lombardo i León, 2015) sobre l’impacte d’aquest tipus de polítiques demostren que la recessió ha tingut un impacte més desfavorable per les dones.

Així doncs, ni la inclusió com a membre de la UE assegura la continuïtat de la democràcia i la igualtat, més bé al contrari, ja que cada vegada més s'associa la UE a projectes neoliberals que afecten molt a polítiques socials i d'igualtat. Les polítiques adoptades per fer-hi front impulsen el mainstreaming de gènere al final de la llista de prioritats. El Pla Europeu de Recuperació Econòmica no fa referència ni a "gènere" ni a "igualtat" ni a la "dona", tot i conèixer l'impacte desigual que té aquesta crisi en ambdós gèneres. Així doncs, aquesta falta de transversalitat en les recomanacions que ha fet als estats membres per assolir els objectius de l'Europa 2020, juntament amb les prioritats del govern espanyol, han perjudicat molt negativament les polítiques d'igualtat de gènere al nostre territori (Lombardo i León, 2015).

4.6 SITUACIÓ PENITENCIÀRIA AMB ENFOC DE GÈNERE A L'ÀMBIT NACIONAL

4.6.1 Àmbit legislatiu

Com ja s'ha avançat, el 1979 es va aprovar **la Llei Orgànica General Penitenciària** (LOGP 1/1979, del 26 de setembre) que assenta les bases del nostre sistema penitenciari actual. Concretament, l'article 62 d'aquesta, estableix la pena de presó com el tractament principal per la resocialització i la lateralitat d'aquest article dictamina que el tractament "ha d'estar basat en l'estudi científic, guardant relació directa amb un diagnòstic de personalitat criminal, individualitzat, programat, continu i dinàmic".

Més tard, el 1996, s'aprova el ja citat **Reglament Penitenciari** (Real Decreto 190/1996, de 9 de febrer), per tractar d'adequar-se a les noves situacions com seria la major presència de dones recluses a les institucions. Així doncs, aquest estableix els principis que regeixen l'execució penitenciària als departaments per a dones: *"Sens perjudici del que s'estableix amb caràcter general per a tots els establiments penitenciaris, el règim i la configuració dels establiments dedicats en exclusiva a dones (...) hauran d'observar les singularitats i adaptacions exigides per fer possibles en millors condicions les finalitats de l'execució penal. De manera particular als establiments destinats a dones, el model d'intervenció, que engloba les característiques de l'establiment i el programa funcional, preveurà l'assignació del personal, les actuacions de tractament, la prestació de serveis i l'estructura material de les instal·lacions adequats per a l'execució penal en l'àmbit de les dones, inclosa la separació entre adultes i joves, quan s'escaigui"* (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011, pp. 114).

No obstant, tot i el desenvolupament normatiu esmentat, manca una visió de gènere, a més que existeixen contradiccions entre la igualtat que es pretén entre reclusos i recluses i la forma de materialitzar-ho. De fet, la citada llei sempre utilitza termes masculins excepte en sis articles de tot el text normatiu (veure annex 4) en que es menciona a les “recluses” per parlar de: els criteris de separabilitat, diferències biològiques que tenen a veure amb la maternitat (no obligació de treballar en períodes pre i post part, no aplicació d’aïllament a embarassades en etapes post part o quan tenen al fill amb elles i la possibilitat d’aquests a romandre amb la mare fins als tres anys), així com l’organització de recursos i dotació de material sanitari obstètric per dones (LOGP 1/1979, del 26 de setembre).

A més, si bé la legislació penitenciària espanyola contempla algunes mesures específiques per raó de gènere, aquestes caldrien ser revisades atenent a la ja citada **Llei per la igualtat efectiva de dones i homes**:

- **L’article 38.2 de la Llei General Penitenciària** (veure annex 4) (LOGP 1/1979, de 26 de setembre) i **l’article 17 del Reglament Penitenciari** (Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero) que la desenvolupa, preveu que les mares internes pugui tenir als fills amb elles fins que aquests compleixin els 3 anys. Aquest dret no es reconeix pels pares interns, cosa que denota la consideració de que és la dona la que es fa càrrec dels fills. L’educació conjunta per part del pare i la mare només es preveu quan ambdós de la parella estan a la presó i aquests conviuen en un centre mixt, en mòduls familiars.
- **L’article 82.2 del Reglament Penitenciari** (Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero) contempla una via d’accés especial al règim obert restringit *“en el cas de dones penades classificades en tercer grau, quan s’acrediti que hi ha impossibilitat de dur a terme un treball remunerat a l’exterior però demostrin, amb un informe dels serveis socials, que desenvoluparà efectivament el treball domèstic a la seva llar, es consideraran aquestes tasques com treball a l’exterior”*. Aquest intent de discriminació positiva, que afavoreix que algunes dones puguin fer-se càrrec dels seus fills menors, excedeix els paràmetres sexistes, fent evident sobre qui han de carregar les tasques domèstiques. El Defensor del Poble, al seu Informe de 1997 ja va suggerir suprimir aquesta contemplació per tal d’igualar a tots dos sexes en les tasques domèstiques (Defensor del Pueblo, 1998).
- Altres compliments cap a les dones també giren entorn aquelles que es troben en tercer grau i sota la condició de mares:
 - Es contemplen condicions especials d’horari per dones amb fills, de manera que les que estan en aquesta situació poden tenir el permís de dormir al domicili i anar a la institució durant el dia a complir amb el tractament planificat, tal i com

menciona l'**article 179 del Reglament Penitenciari** (Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero): *“Amb relació a les internes amb fills menors classificades en tercer grau, la Junta de Tractament podrà aprovar un horari adequat a les seves necessitats familiars amb el fi de fomentar el contacte amb els seus fills en l'ambient familiar, podent pernoctar en el domicili i ingressar en l'Establiment durant les hores diürnes que es determinin.* Tanmateix, aquesta no és una mesura gaire sol·licitada degut, en part, a llunyania dels centres i els nuclis de residència de les internes.

- Es preveu el compliment de la pena en Unitats Dependents, configurant-se com una de les millors alternatives al règim obert dins del recinte penitenciari. Això s'exposa a l'**article 180 del Reglament Penitenciari** (Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero): *“El Centre Directiu podrà autoritzar, a proposta de la Junta de Tractament, que les internes classificades en tercer grau de tractament amb fills menors siguin destinades a Unitats Dependents exteriors, on aquests puguin integrar-se plenament en l'àmbit laboral i escolar.”*
- També existeix l'alternativa de control per medis telemàtics, com la polsera electrònica; s'utilitza sobre tot en els últims mesos d'embaràs així com els posteriors al part (Alvarado Sánchez, 2012).

Es percep com, gairebé tot, es contempla davant la condició de la dona com a mare, de manera que el que es busca és el bé del menor, no una discriminació positiva atenent el perfil de les dones preses.

Es pot dir que, tot i estar regits pel mateix codi penal, la desigualtat en les concepcions socials perdura a dia d'avui i acusen molt negativament als estereotips cap a les dones i condicionen la seva evolució en les institucions penitenciàries (Juliano, 2009). Per això cal un treball previ molt insistent per la deconstrucció dels canons de gènere tradicional i una posterior reconstrucció social de la identitat de les dones, en igualtat als homes (García Martínez et al., s.f.). Així mateix, es considera que el sistema penal discrimina a la dona en no considerar que està enviant a la presó a persones esclaves de les seves difícils condicions vitals i que han sofert la victimització cap al delicte arrel del desemparament en diversos àmbits: el socioeconòmic, el propi de la condició femenina (menors oportunitats d'integració) i com a víctima del delicte (dones atrapades en estructures socials patriarcal i arrelades a la identitat de dona). A més que no contempla les pitjors conseqüències que genera l'ingrés de la dona a la presó en tots els estrats:

personal, familiar i en últim terme, social, doncs no fa més que incrementar la polarització ja existent entre els gèneres (Mapelli Caffarena et al., 2013).

Més enllà de l'àmbit penitenciari, no s'ha d'obviar la importància d'incloure també la **perspectiva de gènere en l'àmbit penal**, per tal d'acomodar els mecanismes jurídics a les característiques i necessitats de les dones empresonades, amb la finalitat de debilitar els processos d'exclusió social que les porten al delictes (Cruells et al., 2006).

Cal vetllar per evitar la sobrecàrrega de les condemnes, doncs els delictes que acostumen a cometre les dones són els que tenen major penalitat, així com tenir en compte els atenuants possibles i el perfil de les dones que pot ser no requereix de mesures tan punitives ni de reclusió.

A més, en tot el territori Espanyol s'observa una gran tendència a l'ús excessiu de la presó preventiva, que afecta encara més severament a les dones i que no respecta les recomanacions dels organismes internacionals; tant l'ONU com la Unió Europea recomana als Estats membres recórrer a la presó preventiva de dones únicament com últim recurs, quan les circumstàncies ho facin inevitable. Concretament les Regles de Bangkok, ja mencionades, disposen que els estats hauran d'elaborar mesures opcionals i alternatives a la presó preventiva i a la condemna, especialment quan es tracti de dones, així com s'haurà de tenir en compte el seu historial de victimització i les seves responsabilitats en relació a la cria dels fills. Si atenem als delictes dels que se les acusa, l'escassa perillositat i el greu problema familiar que l'ingrés pot suposar, aquesta mesura es podria evitar en un gran número de casos, sobre tot en mares amb fills (UNODC, 20011).

En aquesta línia, en el nostre territori també es detecta un escàs ús de les penes alternatives a la presó, com la localització permanent i els treballs en benefici a la comunitat. Tanmateix, és cert que és la pròpia regulació legal, és a dir, el Codi Penal Espanyol, el que limita en gran mesura la seva aplicació; les esmentades, només són substitutives de presó per penes inferiors a tres mesos, cosa que implica una restricció molt important (Juanatey Dorado, 2018). Suposant que s'aconseguís incrementar aquesta tipologia de penes alternatives, caldria dissenyar-les assegurant el domini d'una visió de gènere, al marge d'enfocs sexistes i estereotipats; es podria caure fàcilment en aquest error, alhora de proposar certs "treballs en benefici a la comunitat" per les dones.

Així doncs, respecte al tracte que reben els dos col·lectius, per aconseguir equitat, es fa necessari aplicar mecanismes socioinstitucionals que atenguin als dos col·lectius de forma igual pel que fa a l'estructura de les institucions penitenciàries, els recursos, atenció, oportunitats formatives i laborals, plans i programes. Alhora, cal atendre'ls de manera específica segons les

característiques i necessitats de cadascun dels gèneres (Howe, 1994; citat a García Martínez et al., s.f.); com s'ha vist en el perfil de dones que predominen a la presó, les necessitats específiques d'aquestes giren entorn la maternitat, l'escassa formació i recursos econòmics, la personalitat menys violenta i també la situació d'exclusió que pateixen abans, durant i després de l'empresonament (Pascual Gil, 2015). És per tot això que s'evidencia la necessitat de polítiques criminals amb perspectiva de gènere que contemplin les vies de marginalitat que les porten a la presó (Fernández Aguilera i Martínez Mendizábal, 2015).

Pel que fa a l'àmbit europeu, el Consell d'Europa ha establert directrius d'actuació en la matèria. Així doncs, l'Assemblea Parlamentària ha considerat que l'ingrés a la presó de dones embarassades o mares amb fills menors només ha d'aplicar-se com a últim recurs, quan siguin dones condemnades per delictes greus i que representin un perill seriós per la societat; insta, aleshores, al Estats, a utilitzar mesures alternatives en aquests casos (Juanatey Dorado, 2018).

D'altra banda, el Comitè de Ministres declara que només s'ha de permetre que els nens resideixin a la presó amb els pares, si aquesta és la millor decisió pel menor; el comitè així entén que els Estats estan obligats a disposar de les instal·lacions adequades pel benestar de l'infant (Juanatey Dorado, 2018).

Així mateix, les Regles Penitenciàries Europees elaborades pel Consell Europeu, dedica un apartat sencer a la regulació especial de les dones empresonades, esmentant, en l'article 34.1 que *"a més de complir amb les disposicions específiques de les presents regles destinades a les dones, les autoritats prestaran especial atenció a les necessitats físiques, professionals, socials i psicològiques de les dones, alhora de prendre decisions que afectin a qualsevol aspecte de la seva detenció"* (Consejo de Europa, 2006, pp. 13). Cal tenir en compte que, quan en aquestes pretensions interfereixen aspectes econòmics, la tendència és no passar a materialitzar-ho.

Tal i com es defensa a l'informe Europeu Corston (2007), no existeix cap institució d'alt rang que vetlli per les dones, estableixi estàndards nacionals, coordini entitats o assumeixi les responsabilitats en matèria d'intervenció amb dones. Calen serveis d'integració per les dones en el sistema de justícia penal. Per aconseguir això, caldria establir una comissió estratègica interdepartamental, que compti amb la representació de tots els departaments, i amb un alt càrrec al front amb autoritat per controlar el treball fet amb les dones des de l'àmbit de la justícia penal. Sense una direcció forta i visible en aquest terreny és molt probable que les línies d'actuació quedin diluïdes en actuacions locals a la sort del nivell de prioritat que cadascú li atorga; el que es requereix, en canvi, són actuacions generals i potents per impulsar les agendes de totes les nacions.

4.6.2 Àmbit executiu

4.6.2.1 *Diferències entre la Comunitat Autònoma de Catalunya i la resta de l'Estat Espanyol*

Quant a la organització del sistema penitenciari de l'estat Espanyol, destaca que, a través de l'Estatut d'autonomia (EAC) de 1979 es va atribuir a Catalunya, en el marc de la Constitució Espanyola (CE), la competència executiva en matèria penitenciària. Això atorga una singularitat a l'Estat Espanyol, doncs l'Administració de l'Estat gestiona els centres penitenciaris de tot el territori excepte els catalans, que es troben sota l'administració de la Generalitat. La legislació penal, processal penal i l'execució penal, però, emanen del Parlament de l'Estat, així com el poder judicial que també és un poder de l'Estat (Tamarit Sumalla, 2016).

L'Estatut de Catalunya, en l'article 168 dedicat al sistema penitenciari, diu que correspon a la Generalitat la competència executiva de la legislació pel que fa a dictar disposicions que adaptin la normativa penitenciària a la realitat social de Catalunya; la gestió de l'activitat penitenciària, especialment la direcció, organització, el règim, el funcionament, planificació i inspecció de les institucions penitenciaris catalanes de qualsevol tipus; la planificació, la construcció i la reforma dels establiments; l'administració i la gestió patrimonial dels immobles i els equipaments adscrits a l'Administració penitenciària catalana i de tots els medis materials que li siguin assignats; la planificació i organització del treball remunerat de la població reclusa i de l'execució de mesures alternatives a la presó i de les activitats de reinserció; per últim, l'emissió d'informes en el procediment d'atorgament d'indults. (Tamarit Sumalla, 2016).

Tot i que no té sentit afirmar que pugui existir pròpiament una política criminal catalana, segons l'autor citat, sí que pot haver interès per examinar si hi ha elements diferencials en el funcionament del sistema penal i penitenciari i si aquestes diferències es poden atribuir a l'exercici de la competència d'execució de la Generalitat i a les decisions dels diferents actors.

Pel que fa òrgans que gestionen les presons, el Reglament Penitenciari contempla que les **comunitats autònomes amb competències executives en matèria penitenciària puguin establir els òrgans unipersonals i col·legiats que considerin convenients**.

En el cas de Catalunya, el Decret 329/2006, de 5 de setembre, pel qual s'aprova el Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya, dista considerablement de la regulació prevista per la resta del territori nacional. Una de les principals diferències és que introdueix la figura del o la gerent, la qual té el rang de subdirector i la responsabilitat de la gestió dels recursos humans, econòmics, materials i patrimonials assignats al centre

penitenciari, així com el funcionament en l'àmbit administratiu i de serveis. En conseqüència, la norma catalana no preveu la figura d'administrador ni la junta econòmica-administrativa del Reglament Penitenciari. Un altre òrgan unipersonal que canvia en el reglament català és el que anomena com "subdirector d'interior, responsable de la seguretat interior i la convivència ordenada", i que pel Reglament Penitenciari correspon al "subdirector de règim i seguretat" (Tamarit Sumalla, 2016).

Pel que fa òrgans col·legiats, les diferències són menors. A més de la Junta de Tractament, es regula la composició i les funcions dels equips multidisciplinaris (denominació que al Reglament Penitenciari reben els equips tècnics). El Reglament d'organització i funcionament dels serveis d'execució penal a Catalunya preveu la incorporació a les reunions d'equip d'un psiquiatra, infermer, pedagog i un criminòleg, mentre que al reglament nacional inclou els sociòlegs. D'altra banda, pel que fa la Comissió Disciplinària, segons la norma catalana haurà d'estar conformada pel director i els subdirectors d'interior i de tractament, en lloc dels de règim i seguretat que es consideren a la norma nacional. Així mateix, el reglament català es mostra més dirigista que el Reglament Penitenciari ja que defensa que el cap de Serveis i el funcionari de la plantilla del centre penitenciari que formin part de la Comissió Disciplinària seran designats pel director a proposta dels empleats públics de l'establiment, mentre que el Reglament Penitenciari diu que aquests membres seran escollits pels empleats (Tamarit Sumalla, 2016).

Pel que fa als establiments del territori Espanyol, segons les estadístiques de la secretaria general d'institucions penitenciàries del Govern d'Espanya, en el territori nacional (excepte Catalunya) hi ha un total de 163 establiments. De tots aquests, 69 són Centres Penitenciàris dels quals, només 3 són exclusius de dones: Alcalá de Henares (Madrid), Brieva (Àvila) i Alcalà de Guadaira (Sevilla). Hi ha 3 unitats de mares externes (a Madrid, Sevilla i Mallorca) i 3 més d'unitats de mares internes (Alcalà de Guadaira, Madrid VI i València preventius), a les quals se suma l'única unitat mixta en la que hi ha parelles amb fills (al Centre Penitenciari Madrid VI); d'altra banda, 33 són Centres d'Inserció Social, 2 Centres Penitenciaris Psiquiàtrics (a Alacant i Sevilla) i finalment 56 establiments de Servei de Gestió de Penes i Mesures Alternatives (SGPMA) (Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, 2020a).

A la Comunitat Autònoma de Catalunya hi ha un total de 14 Centres Penitenciaris. D'aquests, només un és exclusivament de dones (Centre Penitenciari de Dones de Barcelona, conegut prèviament com Wad-Ras), un altre és per homes amb un gran mòdul per dones (Centre Penitenciari Brians 1) i tres més tenen petits mòduls de dones en una presó per homes (Centre Penitenciari Mas d'Enric, Puig de les Basses i Ponent), mentre que per homes exclusivament hi

ha tres centres penitenciaris (Brians 2, Quatre Camins i Lledoners). D'altra banda, hi ha un Centre Penitenciari de Joves, quatre Centres Penitenciaris Oberts a cadascuna de les províncies (Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona) i un Pavelló Hospitalari Penitenciari a Terrassa (Departament de Justícia, 2020).

Pel que fa l'exercici de la seva competència executiva, la Generalitat de Catalunya ha desenvolupat i aplicat criteris poc diferenciats respecte als de l'Administració de l'Estat. La diferència més notòria sembla ser una inclinació més acusada a facilitar la progressió al tercer grau, cosa que dictamina una possible singularitat catalana pel que fa a polítiques criminals (Tamarit Sumalla, 2016).

Per últim, **quant a la població penitenciària de Catalunya, en comparació a la resta del territori nacional**, no s'observen diferències significatives.

4.6.2.2 Intervencions en el territori nacional

El tractament és un dels components de més rellevància en el sistema penitenciari espanyol ja que així ho estableix la seva constitució en dictar que les penes i mesures privatives de llibertat han d'estar orientades a la reeducació i reinserció social. Tots els interns i les internes tenen dret de participar dels programes de tractament, per tant, l'Administració es troba amb l'obligació de dissenyar un Programa Individualitzat per cadascú, que permeti resoldre les diferents carències i problemàtiques que van incidir en la seva activitat delictiva (Añaños Bedriñana i Yagüe Olmos, 2013).

Destaca que **els programes que es duen a terme a les institucions no són exhaustius i comuns per tots els centres penitenciaris**, doncs a cadascun poden desenvolupar-se projectes puntuals, intervencions proposades per diferents ONG i programes sorgits de la iniciativa dels professionals de cada institució (Montero Pérez de Tudela, 2019). És per això que, a l'hora d'abordar la temàtica de gènere, no existeixen gaires programes vertebradors que cimentin les intervencions que es promouen en totes les presons del territori i s'imposin com a base, sinó que més bé, **són guies, recomanacions i eines que poder fer servir de forma optativa i no unànime**. Aquesta parcialitat fa dubtar del principi que garanteix la igualtat de drets dels reclusos i, encara més, de qualsevol fonamentació científica de les propostes.

Entre aquests, trobem el que l'Institut de la Dona del Ministeri de Treball i Afers Socials, juntament amb la Direcció General d'Institucions Penitenciàries del Ministeri d'Interior, van impulsar: el "Programa de Intervención en Salud des de un Enfoque de Género con Mujeres

Privadas de Libertad: Guía práctica para la intervención grupal”. És un programa que pretén contribuir a la salut integral de les dones privades de llibertat, a través d’una intervenció grupal amb perspectiva biopsicosocial i de gènere que promogui la seva autocura, autoestima i desenvolupament personal. La intervenció és de tipus activa i semidirigida i tracta de promoure la participació. Els temes troncats són: l’autoestima des d’un enfoc de gènere (abolint els rols assignats de maternitat, delicadesa, sensibilitat, tendresa), la prevenció de la violència contra les dones i la salut sexual (apropament a una sexualitat positiva, lliure, de drets, d’autocura) (Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007).

D’altra banda, l’Administració Penitenciària, amb la col·laboració de l’Institut de la Dona i altres Associacions externes van elaborar, el 2011, el Programa mencionat anteriorment: “Ser Mujer.Es”. Aquest és un programa de prevenció i tractament de violència de gènere per a dones que es troben en centres penitenciaris. S’estructura en set unitats d’intervenció: construcció de les identitats de gènere, autoestima, sexualitat, relacions de parella i mites de l’amor romàntic, violència de gènere, habilitats de competència social i, per últim, prevenció i recursos (Secretaria General de Instituciones Penitenciarias, 2015).

En línia al rol social de la dona, també es fa la “Intervenció en internes mares”, els objectius de la qual són guiar l’educació dels fills per evitar el cercle de la violència en la segona generació, transmetre models de comportament, evitar la prisionització, evitar la utilització dels nens per aconseguir privilegis, potenciar els contactes amb el pare, etc.

En l’àmbit de la salut, existeix el “Programa d’atenció a la dona”, que és d’aplicació voluntària als centres i que persegueix l’objectiu de conscienciar a la dona perquè es sotmeti als controls ginecològics per detectar el càncer d’úter o patologies mamàries. Aquest conté un subprograma de planificació familiar i un altre d’atenció a mares per atendre a les embarassades i als bebès. D’altra banda es menciona també el servei “ACTUA”, que dona assessorament, suport emocional i informació del VIH a dones a la presó, siguin portadores o amb parelles o familiars amb la infecció (Alvarado Sánchez, 2012).

D’altra banda, existeixen **programes dirigits a la població penitenciària general** (masculina i femenina) que presenten un gran impacte en la seva inserció i reinserció sociolaboral (Del Pozo Serrano, Jiménez Bautista i Turbi Pinazo, 2013):

- Habilitats socials: Hi ha uns exclusivament d’habilitats socials i altres immersos en programes sociolaborals o formatius més amplis.
- Programes socioeducatius familiars: En aquest aspecte, les principals tasques que s’efectuen són des de la vessant del treball social i tenen a veure amb el contacte i

valoració de la situació familiar per temes d'acollida i tutela de les persones internades. Aquestes tasques de mera gestió, mica en mica s'han anat ampliant cap a d'altres en que preval l'acció, desenvolupant-se així programes socioeducatius familiars des del camp de l'educació social. Alguns exemples d'àmbits d'intervenció serien: famílies internades i educació infantil, dirigides a parelles o mares soles per abordar temes com el desenvolupament evolutiu del menor, models educatius positius i corresponsabilitat familiar; famílies a l'exterior, que vetlla per la preparació a la reincorporació familiar i el reestabliment de vincles i arrelament; la reincorporació familiar, que prepara per la vida en llibertat.

- Programes socioculturals o esportius: En aquests es potencia la lectura, activitats de biblioteca, musicals i audiovisuals, així com el foment de l'esport.
- Programes d'educació per l'ocupació i la reinserció laboral: Es fonamenten bàsicament en "Formació per l'ocupació i treball ocupacional i/o remunerat". Cada centre disposa d'autonomia per coordinar-se amb les institucions col·laboradores o empreses externes que consideri i orientar-se així a diverses opcions i accions per l'ocupació (Del Pozo Serrano et al., 2013). A Catalunya existeix el Centre d'Iniciatives per la Reinserció (CIRE) del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, amb l'objectiu de que tota persona presa o sotmesa a qualsevol tipus de vigilància penitenciària pugui desenvolupar activitats laborals o formatives professionals (Martín Artiles, Alos-Moner, Gibert i Miguélez, 2009).

Tal i com s'observa, en tot l'àmbit nacional no es troben recursos especialitzats en la reinserció sociolaboral de dones que han estat a la presó, tot sabent que les característiques formatives i la carrera laboral d'aquestes acostuma a distar molt de la dels homes empresonats. La dona no compta amb xarxes específiques que atenguin les seves particularitats per establir mecanismes propis d'inserció, sinó que opten a recursos socials d'atenció a la població penitenciària general, els quals han estat pensat per la majoria d'homes (Equipo Técnico Social de Asociación CIFA, 2012).

- Programes focalitzats en actuacions concretes per potenciar conductes prosocials: Com el programa d'intervenció en conductes violentes (PICOVI), programes de resolució dialogada de conflictes (mediació), diversos programes de tractament de drogodependències, alcoholisme, tabaquisme i programes pel joc patològic, programes de violència de gènere (per homes maltractadors) i programes per agressors sexuals (Montero Pérez de Tudela, 2019).

- Programes específics d'intervenció per certs col·lectius: Salut mental, discapacitats i per dones; sota aquest últim es troben els pocs especialitzats que s'han esmentat a l'inici d'aquest apartat (Montero Pérez de Tudela, 2019).

Si ens centrem en **intervencions en institucions penitenciàries específiques**, podríem esmentar el **programa d'intervenció centrat en les necessitats i demandes de les dones recluses que segueixen al Centre Penitenciari d'Alcalá de Guadaira** (Sevilla), dirigit per la coneguda Concepción Yagüe (Yagüe Olmos, 2007). Aquest pretén:

- Primerament, tractar els **problemes sociofamiliar que deriven de l'ingrés** a la presó, com seria orientar legalment i actualitzar de la situació penal a la presa, revisar i actualitzar la documentació d'ella i de la família per poder tenir els drets ciutadans, així com assessorar i ajudar a accedir a les prestacions existents (habitatge, escolarització, etc.) dels serveis socials. Cal assessorar en els procediments legals amb els fills (acollida, adopció u oposició a mesures de protecció) i començar la mediació entre el personal de tractament i serveis socials per vetllar per la restauració i/o manteniment dels vincles amb la família. Així mateix, cal assegurar un sistema d'acollida i tutela de les preses experimentades cap a les noves residents i potenciar els vincles d'ajuda mútua entre les companyes.
- En segon lloc es passaria a treballar en les **destreses bàsiques d'organització de la vida**: hàbits d'higiene, de salut, d'alimentació, normes de convivència (respecte a la propietat privada, a les instal·lacions i materials, ordre a la cua), habilitats per al manteniment d'una activitat regular (puntualitat, compromís, tolerància a la frustració, paciència) i destreses motrius essencials per dur a terme activitats (precisió).
- En tercer lloc es tracta **l'àmbit educatiu** en tots els nivells d'alfabetització i educació base, a través de cursos i tallers; aquí existeixen grans febleses, doncs les activitats que realitzen acostumen a ser les assignades al rol de la dona (estètica, cosmètica, etc.).
- En quart lloc se situa **l'activitat laboral**, a través d'empreses externes, treballs a càrrec de la presó i, tot i que encara existeixen pocs mitjans, també hi ha recursos d'inserció laboral amb beques de formació i contractes per aquelles que ja estan properes a obtenir la llibertat.

Cal afegir, que aquest programa també contempla intervencions específiques segons les necessitats, en el seu intent per millorar la independència i autonomia personal, com serien: prevenció del maltractament, promoció d'hàbits saludables i atenció a les drogodependències,

programa de joves, dones grans, discapacitades físiques o psíquiques i desenvolupament de la maternitat.

Tanmateix, un dels punts dèbils d'aquesta investigació i programa i que coincideix a l'esmentat per d'altres, és la manca de formació en instruments de control i validació, de manera que impedeixen estimar la fiabilitat dels resultats obtinguts tot i els grans esforços invertits (Yagüe Olmos, 2007).

A **Catalunya** destaca que, des del 2009, existeix una figura referent i responsable de perspectiva de gènere en cada centre penitenciari. Aquesta, impulsa, coordina i gestiona actuacions orientades a assolir la igualtat d'oportunitats i drets de les dones internes, des d'una òptica de transversalitat en les seves accions, així com ajuda a avaluar els progressos i noves necessitats en aquesta matèria. Cal afegir, però, que no va ser fins al 2017 que s'instaurà la Comunitat de Pràctica de referents de gènere dels centres penitenciaris. Això adverteix de la sensibilitat que es té en aquesta matèria en l'àmbit penitenciari, doncs resulta necessari vetllar perquè les actuacions en les institucions fomentin la igualtat, així com l'atenció a les diferències, mitjançant actuacions diferencials que refusin polítiques sistemàtiques pensades en les carències de la població majoritària (Generalitat de Catalunya, 2018).

Pel que fa a la intervenció en sí, en el "**Model de rehabilitació a les presons catalanes**" (2011), es menciona l'adaptació d'alguns programes a les especificitats de les dones, com per exemple els "Tractaments de les drogodependències" o el "Programa per a Delinqüents Violents (DEVI)", creat per homes però adaptat a dones, davant la qual cosa emfatitzen en la necessitat de dissenyar una intervenció específica per al tractament de la violència exercida per les dones. D'altra banda, també es mencionen programes d'"Intervenció per agressors sexuals (SAC)" i programes d'intervenció en violència de gènere que al llarg dels anys han anat evolucionant, encara que la població diana sempre han estat els homes que exerceixen la violència, oblidant les víctimes d'aquesta i obviant aleshores l'origen social i estructural d'aquest tipus de violència (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011).

Finalment, l'any 2018 es materialitza el "**Programa de perspectiva i equitat de gènere en l'àmbit penitenciari de Catalunya**", com una eina promoguda pels serveis penitenciaris catalans i que es pretén incorporar a l'itinerari de rehabilitació de la població reclusa de Catalunya, a través del Programa Marc d'Organització Curricular. Els temes tractats i les dinàmiques elaborades han estat dissenyades a partir de l'experiència professional, juntament amb la població reclusa, doncs és la forma d'afiançar la reinserció i que aquesta es faci des de la tolerància i el respecte, element bàsic per un procés efectiu (Generalitat de Catalunya, 2018).

S'estructura entorn l'equitat de gènere i pretén desenvolupar un sentit crític cap als mecanismes de construcció del gènere que perpetuen les desigualtats i discriminacions. Així doncs, a grans trets, es qüestiona la socialització de gènere (rols de gènere, agents socialitzadors com la família, l'escola i els mitjans de comunicació, pressió social com eina sancionadora, l'amor romàntic, el patriarcat, micromasclismes transgressions als rols i heteronormativitat i binarisme), la feminitat hegemònica (socialització de les nenes, maternitat i paternitat i mites, repartiment de les tasques de cura, discriminació de la dona en l'àmbit polític, cultural, laboral, social i de la salut i noves feminitats) així com la masculinitat (socialització dels nens, repressió de les emocions, heterosexualitat obligatòria, menyspreu a la feminitat i agressivitat com a forma de relació i noves masculinitats).

Per concloure, tal i com s'observa, són pocs els programes fets amb perspectiva de gènere en tot el territori nacional, doncs la majoria presenten biaixos en focalitzar l'atenció en els aspectes propis de la maternitat i la salut; això no fa més que reforçar els rols assignats i mantenir el model androcèntric de les intervencions en els contextos de presó (García Martínez et al., s.f.). Manca una base empírica, provada i contrastada, de metodologies i programes efectius amb un enfoc de gènere. Així doncs, encara hi ha molt camí per recórrer i falten anys per construir un sistema penitenciari que apliqui programes creats específicament per cadascun dels gèneres, per tal d'assegurar els mateixos drets a tots dos.

4.6.3 Àmbit d'intervenció postpenitenciària

La xarxa de serveis socials d'atenció primària i els especialitzats, així com la xarxa sanitària, d'ocupació i/o educació, no recullen programes específics o prioritats d'atenció dirigides al col·lectiu de persones expressos, i encara menys cap d'especialitzat en dones.

Així doncs, les intervencions que s'ofereixen davant la necessitat de donar continuïtat a la intervenció un cop les persones han sortit de la presó, tenen l'origen en entitats amb finançament propi i que no pertanyen a cap pla o xarxa específica orientada a les necessitats especials d'aquest col·lectiu (Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya, 2015).

A continuació s'exposen algunes de les **associacions especialitzades en el col·lectiu de dones preses:**

- El grup **Dona i presó** neix al 1987 quan un grup de dones van ser empresonades de forma preventiva per defensar els seus drets i en aquest període van comprovar les greus limitacions que el fet de ser dona afegia a la realitat de veure's privades de llibertat.

Persegueixen els objectius de donar a conèixer el món de la presó, crear opinió i fer denúncia, crear sinèrgia entre associacions d'aquest àmbit i col·laborar en programes alternatius per dones, donar suport a les demandes personals de preses i expresses i assessorament jurídic i recolzament en el camp sociolaboral, sobre tot a la sortida. Fan visites a preses i organitzen tallers d'autoestima, salut i altres de lúdics (Dona i Presó, 2011).

- La **Fundació Ared** treballa per aconseguir la integració social i laboral de persones en situació d'exclusió social, principalment dones procedents de centres penitenciaris i de serveis socials (Fundació Ared: Inclusió, Dona, Formació, 2020).
- L'**Associació Lligam** sorgeix al 1992 de la inquietud per donar cobertura a la ciutat de Barcelona a dones recluses en risc d'exclusió residencial durant els permisos penitenciaris de segon o tercer grau, així com donar un espai educatiu de manera continuada a dones en tercer grau (amb el "Programa presó"). Amb el pas del anys, ha ampliat el ventall de dones a les que atén, cap aquelles en situació o risc d'exclusió social, amb els seus fills i filles, a través del "Programa de Risc Social", el qual treballa en la inserció sociolaboral, així com en millorar les relacions maternofiliars. També actua amb dones víctimes de violència masclista (inclosos els fills i filles si en tenen), amb el "Programa de Violència", al qual s'incorpora el "Projecte TUETS" de coaching, adreçat a aquestes últimes (Lligam, 2020).
- La **Asociación de Colaboradores con las Mujeres Presas (A.C.O.P.E)**, sorgeix al 1986 amb l'objectiu de proporcionar suport a les dones privades de llibertat i atendre les seves necessitats específiques, doncs es dediquen a dones preses exclusivament. Fan visites, assessorament professional, assistència en judicis, acompanyament en els seus permisos de sortida, ofereixen cases d'acollida i itineraris personals d'inserció, així com altres mesures per disminuir l'aïllament, cobrir els factors que les han portat a l'exclusió i facilitar la reconstrucció del propi autoconcepte (Asociación de Colaboradores con las Mujeres Presas, 2019).
- En coordinació amb l'entitat que s'acaba d'esmentar, la **Fundación Fomento Hispania** té una àmplia varietat de programes entre els que es troba l'atenció a les dones recluses. Compta amb un projecte que es basa en activitats amb la població reclusa femenina i les seves famílies, tant des de dins de l'àmbit penitenciaris com a l'exterior; donen ajuda, entrenament en habilitats socials, formació i intervenció psicològica. L'objectiu que persegueixen és millorar i agilitzar la integració de les dones preses, enriquir el seu estat físic i psíquic, col·laborar en la seva formació per aconseguir capacitats que les permetin accedir al mercat laboral, empoderar a les preses com a constructores del seu propi

futur, visibilitzar a les dones, en considerar-les objecte de menor atenció que els homes, donar a conèixer socialment la realitat penitenciària i obrir canals entre aquests dos mons (Fundación Fomento Hispania, 2020).

- El **Colectivo de Apoyo a Mujeres Presas en Aragón (C.A.M.P.A)** sorgeix de la necessitat d'intervenir sobre la realitat política i social des de la crítica al sistema penitenciari, a més de visibilitzar i assenyalar el que entenen per una doble estigmatització: les dones preses. Consideren que les dones com a col·lectiu han de fer front a unes determinades discriminacions que els homes no pateixen. Tenen l'objectiu de transformar la realitat penitenciària, denunciant i sensibilitzant sobre les condicions de vida a les presons, a més d'acompanyar a les preses, expresses i els seus familiars en el procés dins i fora de la presó. Pretenen crear una xarxa de comunicació, suport social i confiança que doni el primer pas per acabar amb l'aïllament penitenciari i la situació d'indefensió de les dones preses (Colectivo de Apoyo a Mujeres Presas en Aragon, s.d.).
- L'**Asociación APES: Prevención y Educación social**, dins del programa de presons compta amb un projecte concret: "Proyecto Mujer y Reclusa". Es destina a potenciar la motivació personal del col·lectiu de dones recluses del Centre Penitenciari de Pereiro de Aguiar, millorant les seves competències socials i personals, per la qual cosa organitzen sessions individuals i activitats grupals, centrades en temàtiques i necessitats que afecten a les dones recluses. Compten amb la col·laboració de diferents entitats o experts. El motiu de la seva existència, és que consideren que el perfil de la dona reclusa té una sèrie de característiques comunes i particulars que cal atendre per aconseguir una reinserció social efectiva (Asociación APES: Prevención y Educación Social, 2019).
- **Arco iris** és una entitat sense ànim de lucre que treballa específicament amb el col·lectiu de dones recluses, amb la finalitat de contribuir en la seva reinserció a la societat, ja sigui des de dins dels centres penitenciaris, amb tallers i activitats per enfortir habilitats com la comunicació, a través del taller de radio o el d'eskape (TICS com a eines d'equitat i igualtat), habilitats de pertinença a un grup, coneixements del medi institucional, etc. Fora de les institucions també intervenen amb recluses en tercer grau, llibertat condicional o exrecluses, donant cobertura a necessitats com l'habitatge; tenen sis pisos tutelats que ofereixen per períodes de permisos, tercer grau o llibertats condicionals, així com un centre de mares amb fills menors de tres anys. En aquests, treballen per l'adquisició d'habilitats socials i laborals, realitzen activitats d'oci que les apropen al medi social i cultural i també acompanyen en la deshabituació de drogues (Asociación Arco Iris, 2014).

- **SURT** és una entitat d'acció social que treballa per fer efectius els drets econòmics, socials i culturals de les dones i per erradicar les discriminacions per raó de sexe, amb la intenció d'aconseguir una societat amb equitat de gènere efectiva. Treballen promovent l'apoderament de les dones en totes les seves dimensions (personal, econòmica, sociopolítica i comunitària), així com l'autonomia i el lideratge d'aquestes (Fundació Surt, 2019).

Fent una recerca dels serveis que atenen al col·lectiu de persones privades de llibertat, es confirma que **els homes són els que reben més recursos de reinserció postpenitenciària i compten amb molts més serveis d'acollida que les dones**, la qual cosa no és només un problema de recursos sinó una qüestió de decisió política i estratègica en la distribució de fons i pressupostos. Tal i com es percep en aquest triatge de recursos, en tot el territori nacional existeixen molt poques entitats especialitzades en gènere i amb projectes dissenyats específicament per dones, doncs la majoria atenen a persones preses o expresses en general (Alvarado Sánchez, 2012).

Un altre aspecte que destaca negativament i en el qual s'emfatitza en molts dels estudis realitzats, és la falta de continuïtat i coordinació entre els professionals i les activitats que es realitzen en les institucions penitenciàries i les associacions que ofereixen els seus serveis després de sortir de presó (Equipo Técnico Social de Asociación CIFA, 2012).

4.7 SITUACIÓ PENITENCIÀRIA INTERNACIONAL AMB ENFOC DE GÈNERE

A nivell internacional, existeixen **documents importants partidaris dels moviments de reforma penitenciària sensibles al gènere**:

- Des dels **Serveis Correccionals de Canadà**, al 1990, aporten l'informe "Creant Opcions", amb recomanacions de canvi de la filosofia, geografia i programes dels nous serveis correccionals; aquests brinden atenció específica als problemes identificats en les dones delinqüents, destacant els aspectes lligats a l'exclusió social, la marginalitat i la pobresa. Advoca per principis d'*empowerment*, decisions responsables i significatives, respecte i dignitat, context de recolzament i responsabilitat compartida.
- **L'Institut Nacional de Correccions dels Estats Units**, al 2003, proporciona les "Estratègies sensibles al gènere. Investigació, pràctica i principis orientadors de la

intervenció amb dones infractores”. Aquest presenta sis principis per orientar les polítiques penitenciàries: el reconeixement de les diferències que marca el gènere, la necessitat d’un ambient segur i digne, el tractament de les addiccions, el trauma i els problemes mentals a través de serveis integrals i significatius, desenvolupar polítiques i programes que emfatitzin en l’àmbit relacional per proporcionar vincles saludables, donar a les dones oportunitats per millorar la seva situació socioeconòmica i establir un sistema d’inspecció comunitària i un programa de reinserció mitjançant serveis integrals.

Basen el tractament en quatre teories: la relacional, que defensa la importància de les relacions socials en les dones, la dels itineraris, que contempla les desafortunades vivències de moltes dones que condueixen al delictes, la del trauma, que es relaciona amb les experiències anteriors i la teoria de l’addicció, que s’orienta a aquesta problemàtica especialment incisiva en la dona (Mapelli Caffarena et al., 2013).

- Des d’Europa, al 2007 es publica l’**Informe Corston sobre Dones amb Particulars Vulnerabilitats en l’àmbit del Sistema Punitiu**, que es compromet amb un enfocament holístic i integrat centrat en la dona. Defensa l’equitat i la inclusió com a forma d’assolir iguals resultats i cobertura de necessitats entre homes i dones i, per això, recolza la promoció de serveis i polítiques amb diferents enfocaments segons el sexe, ja que hi ha diferències evidents entre els delinqüents masculins i femenins. Ofereix 43 recomanacions davant la vulnerabilitat de la dona a la presó com serien: prevalença de mesures comunitàries, substitució de presons per departaments de custòdia o centres comunitaris de dones, restricció de la presó preventiva, així com un increment de la inversió en els serveis i infraestructures per les dones. Algunes de les alternatives que proposa per les dones serien sistemes de monitoreig electrònic i també el toc de queda (Corston, 2007).
- El **“Proyecto MIP: Mujeres, Integración y Prisión”** (Cruells et al., 2006), és un estudi transnacional coordinat per l’equip català SURT, sota el Programa de la Unió Europea per la millora del coneixement socioeconòmic. L’objectiu d’aquest va ser fer un estudi comparatiu sobre les problemàtiques i la realitat de les dones de les presons de sis països europeus, així com avaluar les mesures d’integració dins de la presó i la seva reinserció posterior, emfatitzant en l’anàlisi de l’eficiència de les polítiques socials i penitenciàries per la reinserció sociolaboral d’elles. Entre els dèficits que conclouen que més incideixen destaca: l’excés de burocratització, la falta de coordinació entre les administracions que gestionen les presons, l’abundància de dones en presó preventiva o condemnes curtes, la falta d’infraestructures adequades, carència de serveis

sociosanitaris i formatius no sexistes, falta d'atenció a les necessitats de la mare reclusa i escassos programes de reinserció. El perfil de dona que aporta aquest estudi és el mateix que s'ha comentat en els punts anteriors.

D'altra banda, hi ha una **corrent d'investigació anglosaxona** centrada a trobar quines són les intervencions en la comunitat que han demostrat aportar efectivitat en el tractament de les dones (Sheehan et al, 2011; citat a Vasilescu, 2019). **Revelen alguns elements que funcionen amb les dones en l'execució penal:**

Programes holístics: Parteixen d'assumir la multiplicitat de problemàtiques de les dones que presenten en les diferents etapes delictives, des de la prevenció, passant pel delictes i la reinserció posterior a la comunitat (Corston, 2007). Així doncs, es defensa i demostra l'eficàcia de centres multi-agència preparats per englobar i satisfer totes les carències de tipus abús de substàncies, problemes de salut mental, experiències traumàtiques, necessitat de recolzament en la cura dels fills i l'habitatge com a pilar important del seu benestar. Els beneficis s'evidencien en les dones, doncs disminueix la reincidència en comparació a les sentències curtes de presó, en l'efecte en els familiars de la delinqüent, així com en el sistema en general, ja que el cost d'aquest servei és molt menor a la presó.

- Al Regne Unit destaquen els *"one-stop shop centres"* i *"women's only spaces"*, que són punts concrets des d'on molts professionals donen tots els serveis necessaris per les dones, amb la intenció de conformar-se com un espai segur per elles, on brindar un tracte individualitzat i al conjunt de les seves necessitats, ja que aquestes necessiten un recolzament pràctic i emocional. Un exemple d'aquests serveis és el *"218 Time Out Centre"*, creat arrel de diversos informes de recomanacions sobre l'execució penal femenina, que consisteix en un centre finançat pel govern, situat en una zona molt popular i dedicat a dones penades amb l'objectiu d'oferir un entorn acollidor i d'ajuda, amb instal·lacions especialitzades a les necessitats d'aquestes i per fer front a les causes implícites en la comissió del delictes. S'ofereix una unitat residencial, servei de dia i prescripció alternativa, i pretén satisfer l'àmbit de l'activitat criminal, el benestar psicològic, temes de l'experiència vital, l'abús de substàncies, salut física i funcionament social. Els resultats que presenta són molt positius pel que fa la disminució de la reincidència de les dones (Corston, 2007).

Evitar continguts amb enfoc sexista i estereotipat en les penes i mesures: Diversos estudis exposen l'escassetat d'ús de mesures comunitàries entre les penes imposades a dones, a més que quan aquestes s'apliquen, per exemple en benefici a la comunitat, les tasques assignades

tendeixen a replicar les responsabilitats domèstiques perpetrant així el rol femení, cosa que cal evitar (Worrall, 2003, Penal Reform International, 2016; citat a Vasilescu, 2019).

Formació sensible al gènere pels professionals que treballen amb dones: Encara es considera que hi ha escassa formació dels professionals quant a les necessitats de les dones preses. Segons dicta l'informe de la Comissió de Dones Infractores (Commission on Women Offenders, 2012; citat a Vasilescu, 2019), és molt important que tots els professionals que formin part del sistema de justícia penal (des de policies fins a voluntaris) rebin coneixement sobre les característiques de les dones preses així com els tractaments que funcionen o què és el que més valoren (Vasilescu, 2019). Aquestes capacitacions demostren un canvi en el compromís, comprensió i tracte cap aquestes (Phoenix, 2018; citat a Vasilescu, 2019).

Intervencions en entorns no mixtos: Es demostra una major efectivitat de les intervencions amb dones en espais no mixtos, donat que elles aprenen de manera diferent que ells, a més que es valora que aporten més seguretat psíquica i emocional per elles (Women's Breakout, 2016; citat a Vasilescu, 2019). Aquests entorns afavoreixen el seu creixement ja que valoren el recolzament, la cohesió i la comprensió entre dones (Barnett, 2012; citat a Vasilescu, 2019). Aquesta aportació es considera sobre tot en fases inicials i, posteriorment, quan la dona està més empoderada, es valora positivament un entorn mixt per normalitzar i trencar experiències prèvies de les preses amb els homes.

Programes de mentoria i professionals del sexe femení: La promoció del "rol modèlic femení", que es basa en un recolzament per part de mentores i l'establiment d'una relació sana i de confiança, ha demostrat resultats molt bons pel que fa al desistiment femení; en canvi, quan la relació és més autoritària, controladora i es segueix un estil punitiu, hi ha un major índex d'ansietat i més probabilitat de reincidència (Morash et al, 2014; citat a Vasilescu, 2019). Es percep en les dones altes necessitats comunicatives, d'escolta i respecte i recolzament mutu i resultats més favorables quan aquesta figura és del seu mateix sexe, doncs els resulta més fàcil "obrir-se a una dona".

Entorn basat en el respecte, la seguretat, el recolzament, la comprensió i la flexibilitat: Cal vetllar per un entorn de supervisió i intervenció que s'allunyi de la violència i l'abús, comptant amb l'exposició freqüent d'elles a aquests contextos en el passat i la baixa tipologia violenta i risc que suposen per la comunitat (Barry i McIvor, 2010; citat a Vasilescu, 2019); alhora que promoure contextos col·laboradors i no competitius, que donin seguretat psíquica i emocional, així com fomentar una supervisió suau amb les menors restriccions possibles necessàries per complir amb la seguretat pública (Covington i Bloom, 2006; citat a Vasilescu, 2019). Les dones responen

millor a intervencions més informals, menys estructurades i que es dirigeixin a altres qüestions més enllà de la conducta delictiva, a més que requereixen de més temps per resoldre qüestions relatives a la conducta delictiva. Això ho demostren estudis com els de Patel i Stanley (2008) o els de Barry i McIvor (2010) (citats a Vasilescu, 2019), que comproven que la raó majoritària de l'incompliment de les mesures alternatives en les dones és la dificultat per compaginar els requisits de la pena amb les seves responsabilitats domèstiques i familiars (mentre que els homes acostuma a ser per la comissió d'un altre delictes). Per això es preveu adaptar aquestes pràctiques alternatives a unes que contemplin aquestes càrregues.

Tractament individualitzat i sensible a les característiques sociodemogràfiques de cada dona:

Des de fa un parell de dècades es contempla la importància d'introduir el "gender responsive approach" o "enfoc sensible al gènere", que es basa en l'existència d'aspectes que distingeixen l'home i la dona. Així doncs, defensa la necessitat de "desconstruir i reconstruir la base sobre la qual està construïda la pràctica de l'execució penal -essencialment masculina en la seva orientació- per respondre de forma equitativa a tots els usuaris" (Wright i Kemshall, 1994; citat a Vasilescu, 2019). Per promoure això, cal un sistema d'execució penal que conegui el perfil de les penades, els motius de la seva delinqüència, els contextos en que ho van fer i allò que necessiten per no reincidir (Corston, 2007). Tot i així, però, també contempla que encara que poden coincidir en alguns elements, no totes les dones tenen les mateixes experiències vitals ni les viuen de la mateixa forma, per això cal contemplar la individualitat de cadascuna en la qual influeix l'edat, l'orientació sexual, l'ètnia, religió, entre d'altres (Vasilescu, 2019).

Aquestes intencions també van estar aguditzades pel canvi de perspectiva de "Nothing Works" a "What Works" com a base dels estudis cap a la població penada; però la realitat és que la investigació empírica des d'aquesta nova perspectiva, continua enfocant-se en subjectes masculins, per això no pot ser assignada per les dones (Barnet 2012; citat a Vasilescu, 2019).

Model basat en les fortaleces i competències de les dones: Els programes amb millors resultats en les dones són aquells que promouen l'apoderament d'aquestes: les fan conscients i amplien els seus factors protectors, habilitats i fortaleces i, en definitiva, les reforcen com a persones, les fan més resilients i autosuficients. Per tot això resulta necessari involucrar a les usuàries en l'elaboració conjunta dels plans de tractament (Vasilescu, 2019).

Desenvolupament de vincles de recolzament a la comunitat i connexions saludables amb fills, familiars i persones significatives: Com ja s'ha remarcat al llarg del treball, la dimensió relacional per les dones és un pilar essencial alhora de plantejar el tractament, doncs no es poden tractar

efectivament en aïllament dels seus vincles socials (Covington i Bloom, 2003; citat a Vasilescu, 2019).

Un dels aspectes que s'han presentat com que generen més preocupació entre les dones preses és la cura dels fills a càrrec, els quals queden en situació de vulnerabilitat i això comporta malestar psicològic per les dones. Evidències en estudis Llatinoamericans demostren que fomentar la participació d'aquestes en la cura dels seus fills redueix el risc de reincidència, per això es proposen programes que enforteixin les habilitats parentals d'elles. També s'ha de pensar, alhora de dur a terme aquests programes, que cal tenir en compte la vinculació física del fill amb la mare, superant els obstacles de les distàncies, el transport fins la institució, el cost de la visita i l'indret, que cal sigui amigable, en el que es produeix aquesta (Espinoza, 2016).

4.8 REPTES PEL SISTEMA PENITENCIARI DE DONES I L'EDUCACIÓ SOCIAL PENITENCIÀRIA

Juliano (2009), així com altres experts, advoquen per una **corrent de pensament que afirma que la presó no soluciona sinó que agreuja els problemes**; el sistema penitenciari, a ulls de molts, és un fracàs com a element de resocialització, doncs se sustenta en la idea que els delictes són fruit de l'ètica individual, obviant els condicionants socials i estructurals del sistema. Així doncs, el càstig individual manca d'utilitat en el sentit de solució o restabliment del mal fet, a més que l'efecte dissuasiu de la pena (a majors penes, menor nombre de delictes) és un mite (Colectivo de Apoyo a Mujeres Presas de Aragón, 2019). La principal limitació, tal i com comenta Fabra Fres, Heras Trías i Fuentes Ledesma (2016, p. 151), és la dificultat per creure en l'acció educativa en un medi tan tancat i reglat, en el qual acostuma a manca l'elecció personal, cosa que accentua encara més la vulnerabilitat de la persona, doncs no compta amb espai per a la responsabilitat. La presó s'ha de constituir com un espai de reflexió, on acceptar les responsabilitats dels propis actes i assumir les repercussions, per tal d'impulsar també l'acceptació del delicte comés i la voluntat de canvi cap a una identitat no delictiva.

Si bé les crítiques cap a la legitimitat del sistema penitenciari espanyol són vàlides tant si es refereixen a homes com a dones, com s'ha vist al llarg del treball, hi ha moltes particularitats de les dones que no estan contemplades en el disseny del sistema carcerari nacional, cosa que les afecta i discrimina doblement (Juliano, 2009). Dades com les proporcionades pel "World Female Imprisonment List" (Institute for Criminal Policy Research, 2018), haurien de ser utilitzades per formular polítiques i repensar metodologies per part de les administracions, criminòlegs i

experts en justícia penal arreu del món, doncs la presó és mundialment el mètode punitiu per excel·lència.

Caldria implantar l'enfoc de gènere de manera transversal en tota l'agenda institucional, de manera que arribi a tots els àmbits i nivells de l'administració. Treballar des d'un enfoc de gènere permet analitzar la problemàtica específica de les dones entorn a la seva salut integral, tenint en compte les seves condicions de vida i la pròpia subjectivitat (Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007). Les polítiques d'igualtat caldria que es fessin patents i se sotmetessin a una avaluació periòdica per part de l'administració central i dels centres penitenciaris per assegurar l'efectivitat (Alvarado Sánchez, 2012).

D'altra banda, alguns experts proposen la **modificació del règim penal** per evitar la sobrepenalització de delictes menors, així com valorar l'ampliació de mesures substitutòries a la presó, per perfils de dones adequats; seria indispensable, doncs, una reforma legislativa que ampliés l'àmbit d'aplicació, ja que com s'ha dit, els criteris per obtenir aquestes mesures a Espanya són força restringits (Juliano, 2009). Això es proposa comprenent l'androcentrisme del sistema penal i carcerari espanyol i mundial, que no s'adapta a elles, les margina i les discrimina en avocar-les a inferioritat de condicions. A més, es té en compte l'alt cost social i personal que genera en elles el seu pas per la institució, doncs fa créixer la desavantatge a la que fan front naturalment en la nostra societat només pel gènere al que pertanyen i les suposa greus efectes desocialitzadors i de desestructuració familiar (Yagüe Olmos, 2002).

Un altre motiu per això, resultaria del baix nivell de violència i perillositat que caracteritza generalment els delictes de les dones, de manera que no suposen un risc públic del qual cal protegir a la societat, a més de la seva menor reincidència general i primarietat del delicte. En defensa d'això, existeix l'anomenada "paradoxa penal" per la qual es comprova que, en les últimes dècades, ha augmentat el número de dones recluses a nivell internacional, però això no es correspon a un augment de la gravetat dels seus delictes ni a un major índex de criminalitat femenina (Vasilescu, 2019). El seu empresonament, en canvi, si que suposa per la societat un alt cost en termes econòmics, enfront l'abaratiment que suposarien les mesures alternatives a penes de curta durada, a més d'un augment de l'eficiència, doncs hi ha evidències de la menor probabilitat de reincidència en dones amb una pena alternativa enfront la pena de presó (Corston, 2007).

Cal dir, però, que si es pretén eficàcia, no basta amb penar-les amb mesures alternatives, sinó imposar aquestes segons les seves necessitats i característiques, doncs estudis sobre com aquestes s'estan executant revelen que, al igual que la pena de presó, les sancions alternatives

continuen estant creades en base al referent masculí i per tant no s'orienten a les exclusives demandes de les dones (Vasilescu, 2019).

Davant aquesta visió tan transgressora i poc tradicional, cal concebre que la societat ha crescut en un sistema en que la presó ha estat la mesura per excel·lència d'aplicació davant la delinqüència, motiu pel qual contempen la reclusió com l'única via sancionadora que mereixen les persones que infringeixen la llei. La societat no ha estat educada per tractar d'entendre el rerefons estructural de la comissió d'alguns delictes ni tampoc pas per plantejar els majors beneficis que s'extraurien amb altres mesures alternatives. És per això que, alhora de defensar postures com les presentades, també caldria **donar visibilitat al món penal i educar al públic perquè confii en mesures alternatives com a part d'una estratègia pensada per a dones delinqüents segons el seu perfil**. D'altra banda, també resultaria oportú fer accions educatives que donessin a entendre la reinserció post-penal com un dret d'igualtat d'oportunitats i dirigit a tothom. És important que cali en la ciutadania i arribi als càrrecs polítics, ja que la reinserció i els drets de les persones que han complert mesures penals tenen nul·la rendibilitat política, doncs no formen part de les preocupacions de la majoria dels ciutadans, ja que no ho perceben com una afectació directa. Cal treballar per un canvi de cultura en la qual s'inclouï el dret a les segones oportunitats (Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya, 2015).

En cas que la presó no es pogués evitar, caldria mirar de **reduir el nombre de dones en presó preventiva**, tal i com indica la Unió Europea en les seves recomanacions als estats membres i fet que a Espanya s'aplica més sovint de l'indicat (UNODC, 20011). Cal garantir que no es discrimini a les dones en l'aplicació d'alternatives a la presó preventiva i a l'encarcerament, degut a la seva vulnerabilitat social i econòmica; la falta d'una llar, l'abús de substàncies, la falta de treball i d'una família que li doni suport, no haurien de considerar-se factors de risc sinó reptes socials que s'han d'abordar amb el recolzament de les agències d'assistència i la comunitat. A més, l'ingrés preventiu pot tenir conseqüències destructives a llarg termini, quan la dona és la única cuidadora del nucli familiar, doncs pot perdre la custòdia, el treball o l'habitatge (UNODC, 2014). Així mateix, també caldria exigir l'aplicació efectiva de l'article 177 del Reglament Penitenciari (Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero), que possibilita a la població penitenciària de baixa perillositat social i que es trobi en segon grau penitenciari, a acudir a institucions externes per rebre atenció especialitzada (Alvarado Sánchez, 2012).

D'altra banda, caldria valorar la **creació de més centres exclusius de dones** i repensar l'estructura i organització, per tal que s'adapti al seu perfil. En cas d'allotjar-les en els d'homes,

cal habilitar més espais i més dignes per les dones, que assegurin les mateixes condicions que per ells, així com ubicar-les segons els seus perfils i necessitats (Martín Fortunato, 2015).

Una de les lluites més promogudes en aquest camp gira entorn a que, **en l'actualitat, existeixen estratègies d'acció generalistes sense una consciència explícita sobre les diferències de gènere**. El mateix succeeix amb molts dels programes individualitzats de tractament dissenyats i avaluats pels equips tècnics i les juntes de tractament, que no sempre tenen consideracions diferencials de gènere (Del Pozo Serrano, 2016). El Reglament Penitenciari (Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero) no introdueix la perspectiva de gènere, ja que aquest s'elabora en conformitat a la percepció social de les lleis, que han estat fetes i pensades pels i per als homes. Tot això qüestiona si el tractament igualitari en homes i dones en l'execució penal, resulta discriminatori per les dones i genera llavors noves discriminacions i agreuja les injustícies ja existents (Vasilescu, 2019). Cal, doncs, anar revisant els programes i tractaments penitenciaris aplicats a cadascun dels gèneres, per adequar-los a les especificitats del perfil de dona presa, així com establir estratègies i plans d'intervenció socioeducatius que disminueixin els efectes de la discriminació negativa per motius de gènere i potenciïn el canvi d'aquesta percepció arrelada a tot el sistema (Blázquez Vilaplana, 2015).

Resulta primordial identificar les necessitats criminològiques de les dones privades de llibertat, com a primer pas per definir, a posteriori, **programes de reinserció social diferencials de gènere** que puguin resultar més adequats per aquest col·lectiu, doncs han de contenir elements en base al diagnòstic del perfil d'aquestes per tal que responguin efectivament a les seves necessitats. No basta amb la identificació de les característiques generals, sinó que caldria disseminar-ho en els diferents perfils segons el gènere, com ja s'ha comentat, però també l'ètnia, la classe, etc. (Espinoza, 2016). Així mateix, cal investigar especialment com i perquè delinqueixen les dones, així com quin és el procés que les porta a desistir i quines barreres troben en aquest procés, per tal d'elaborar estratègies que permetin millorar i incorporar una oferta de serveis especialitzats amb perspectiva de gènere (Espinoza, 2016). Tal i com demostra Dunkel (2005; citat a García Martínez et al., s.f.), aquells sistemes penitenciaris que tenen en compte les necessitats de les dones, contribueixen a la millora dels comportaments antisocials, en especial aquells programes centrats en problemes interpersonals i familiars.

Dins l'àmbit d'intervenció penitenciària i de forma transversal, cal contemplar la modificació d'alguns conceptes emprats pels programes com "rehabilitació" i "reinserció", per tal que s'adaptin més a la realitat de les dones. Aquests generen un erroni punt de partida en el plantejament dels programes; tal i com es critica al projecte MIP (Cruells et al., 2006), el

concepte “reintegració”, amb les dones pressuposa que aquestes estaven integrades a la societat abans del seu internament i que, després del delictes i del seu encarcerament, necessiten suport per ocupar la posició a la societat que tenien abans del seu ingrés. Aquesta perspectiva no ajuda a evitar la reincidència, ja que només procura retornar a la persona a la situació anterior i rehabilitar-la pel delictes comès i no pas per la seva situació d’exclusió anterior a l’ingrés a la presó. Per això, els programes han de ser capaços d’incloure una reinserció pel delictes però també donar les eines necessàries per superar l’exclusió social prèvia.

Així doncs, **un cop a la institució penitenciària**, cal pensar que aquestes dones acostumen a acumular desavantatges de classe i de gènere, fent més difícil el camí a la reinserció. Per això, es requereix implantar mesures d’acció positives i activar mecanismes específics acord a aquesta situació de desavantatge respecte els homes, per igualar les diferències (Equipo Técnico Social de Asociación CIFA, 2012). Així doncs, seria convenient emprar apostes de discriminació positives que, tot i que ja s’aplica alguna en l’actualitat, calen importants modificacions ja que acostumen a perpetuar el rol social de les dones, fet que no les ajuda a sortir del cercle de discriminació dins de la presó, ni assegura una millora a la sortida (Acale Sánchez, 2011).

Per tant, s’ha de **potenciar una política penitenciària específicament femenina**, que promogui l’especialització en gènere del personal, ja sigui el cos de funcionariat com el de tractament, així com d’altres d’experts o voluntaris, per tal de no alimentar la reproducció socials d’aquells rols i pautes associades a les desigualtats de gènere (García Martínez et al., s.f.). No s’ha d’obviar tampoc, la necessitat de donar més eines i recursos a tot l’equip de professionals per tal de realitzar les seves tasques adequadament (Martín Fortunato, 2015).

Seria indicat també, canviar algunes normatives per aquelles que s’adaptin més al perfil femení: més permissivitat d’objectes, doctrines basades en la convivència, la responsabilitat i el rendiment, així com menys escorcolls, tenint en compte l’alt índex de dones que abans d’ingressar a la presó ha patit abusos o maltractaments (Yagüe Olmos, 2002).

S’ha de **promoure una major sensibilització i atenció prioritària per part dels serveis socials i altres organismes, per tal d’ajudar a superar la separació de la dona de la seva família**, així com els problemes que pot comportar pel nucli (Yagüe Olmos, 2002) i treballar des de dins i des de fora, en actuacions per enfortir i restaurar l’entorn familiar de les preses, doncs són factors decisius en la seva integració en la presó i la posterior reincorporació a la societat (Del Pozo Serrano, 2016). En aquesta línia, el “Manual sobre Mujeres y Encarcelamiento” (UNODC, 2014), atén les dificultats específiques de les dones per mantenir els lligams familiars, així com les menors visites que reben degut a les majors distàncies dels centres penitenciaris respecte els

seus domicilis. És per això que proposen contemplar ajudes pel transport, estendre la duració de les visites o oferir allotjament nocturn sense cost a les famílies que recorren grans distàncies; també cal assegurar-se que les visites amb nens sempre siguin obertes i que disposin d'habitacions especials. Dins de la presó caldria exigir i treballar, per igual, la maternitat i la paternitat en la reinserció, elaborant programes específics per mares i pares per tal de generalitzar les responsabilitats i no sexualitzar-les.

Pel que fa al tractament, cal acordar uns eixos bàsics i comuns que orientin les intervencions amb dones en l'àmbit d'execució de penes, així com programes de tractament dissenyats des de la base específicament per elles, atenent les seves necessitats. Així mateix, cal assegurar que la intervenció elaborada pels homes interns també es faci en base a la perspectiva de gènere, doncs com s'ha vingut repetint, per tal que sigui efectiva aquesta visió, ha de ser transversal a tot el sistema (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011).

Així doncs, resultaria positiu **implantar un programa de guia i tutela personal que les acompanyi**, des del grau de dependència que presenten, fins a l'autonomia personal, per tal de fer del pas per la presó un temps de creixement i coneixement personal (Direcció General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007). Així mateix, cal potenciar xarxes de recolzament mutu entre companyes a la presó, doncs ha demostrat efectivitat (Del Pozo Serrano, 2016).

Donat que a moltes de les investigacions un tema recurrent és la violència masclista i els abusos sexuals que han patit moltes de les dones preses, a més que es constitueixen com a factors claus abans i durant la seva carrera delictiva, es proposa **incloure tractaments específics i empíricament contrastats**, dins dels programes de rehabilitació i reinserció de les dones durant i després de la reclusió (Cruells et al., 2006). A més **d'aquesta atenció específica a la salut de la dona**, altres tractaments com els de deshabitació a les drogues també estarien indicats, degut a l'alta prevalença en els seus perfils (Del Pozo Serrano, 2016). En relació a això, resulta essencial qüestionar i increpar les grans diferències existents en les prescripcions de medicació entre recluses i reclusos, doncs és fruit dels estereotips de rol de gènere i cal abolir-ho per no victimitzar, més si cap, a les dones (Fernández Galán, 2011). Així mateix, segons el "Manual sobre Mujeres y Encarcelamiento" (UNODC, 2014), cal també una atenció en salut mental especialitzada en el seu gènere, atenent les preocupacions i emocions que s'han esmentat amb anterioritat que genera l'estància a la presó per elles.

En aquesta línia diferencial, també resulta imprescindible un **treball socioeducatiu per desenvolupar estratègies d'apoderament** que vetllin per la seva autoestima, autoconeixement,

habilitats socials i d'altres, en pro a la igualtat entre homes i dones (Del Pozo Serrano, 2016). Cal tenir present, que tots aquests treballs pensats per les dones, sempre han d'articular-se a través del que elles mateixes expressen que són els seus factors de protecció, com la mediació familiar i els programes socioeducatius (Del Pozo Serrano, 2015; citat a Del Pozo Serrano, 2016).

No s'ha d'oblidar la importància de promoure també programes variats d'oci, culturals i artístics, doncs són de les pràctiques que més llibertat proporcionen en la institució, així com exercicis pràctics socioeducatius d'experiències d'alliberament, per reduir la psicologització de l'individu i enfortir l'existència pedagògica d'aquest com a ésser ètic i polític i, per tant, lliure i social. Així mateix, calen instal·lacions esportives per les recluses, a part de les dels homes; si no fos possible, caldria aplicar un sistema de rotació o convivència controlada en els espais. Si manquen instal·lacions per falta de recursos, s'haurien d'utilitzar els jardins o patis per assegurar l'exercici de les recluses. Cal vetllar, doncs, per oferir les mateixes oportunitats esportives per superar els rols tradicionals de gènere (UNODC, 2014).

Cal també, potenciar diversitat **de programes formatius i tallers productius de qualitat**, per pal·liar la falta de preparació bàsica i generalitzada que acostumen a tenir aquestes dones, així com millorar el seu estatus social i elevar el nivell cultural, doncs són factors de risc i ajuden a perpetrar l'evident feminització de la pobresa (Yagüe Olmos, 2002). En coherència amb la "Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer" (UNODC, 2014), cal assegurar que aquestes propostes educatives siguin transformadores i deixin de reproduir el rol tradicional de la dona, així com que elles puguin accedir a diversitat de tallers segons la seva elecció personal i en igualtat de condicions que els homes. Resultaria molt positiu, que tots els reclusos i recluses en general, participessin en la proposta d'aquests (Martín Fortunato, 2015). També de forma comuna per tots dos sexes, seria beneficiós solucionar la falta d'homologació dels cursos de formació rebuts a la institució, i que en el certificat d'aquests no consti que han estat impartits a la presó, per tal d'evitar una fàcil discriminació (Fernández Galán, 2011).

L'activitat laboral es reconeix com un factor clau en el procés de reinserció, doncs ajuda a estructurar la vida quotidiana dels presos, així com aprendre pautes i hàbits de conducta com l'autodisciplina, la puntualitat, la responsabilitat o la valoració de l'esforç, i també de relació, com el treball en grup, l'establiment de relacions, entre d'altres; tots aquests elements predisposen a assumir valors i comportaments favorables per al procés de resocialització. A més, diversos estudis demostren l'efecte del treball en la creació d'una identitat pròpia positiva i reconeguda pel grup social de pertinença, així com resultats de millora es l'autoestima, en la

mesura que fan tasques útils per la seva comunitat (Martín Artiles et al., 2009). La capacitat per al treball dona esperança i expectatives de futur, element recolzat per estudis que demostren l'efectivitat del treball alhora de reduir la reincidència. Això encara resulta més efectiu quan es duu a terme de forma prolongada, és a dir, programes de llarga durada que connecten els serveis oferts dins de la presó, amb els existents a la comunitat en els camps de l'habitatge, salut i família (Martín Artiles et al., 2009).

En les dones, aquests elements resulten un tema crucial, doncs com s'ha comentat, acostumen a tenir grans problemes d'autoestima i emocionals, relacionats amb la seva història de vida i el seu pas per la presó. Així mateix, pel que fa a nivell educatiu, són un col·lectiu caracteritzat per una baixa qualificació i que es mou en la precarietat laboral, elements que porten a un escàs nivell econòmic. A això s'ha de sumar que, en ser posades en llibertat, probablement hauran d'assumir, novament, la responsabilitat del manteniment de la seva família. Tenint en compte que la majoria dels delictes comesos per les preses són de caràcter econòmic, aquestes àrees formatives i laborals són decisives en el procés de recuperació d'aquestes persones i l'allunyament de la delinqüència i l'exclusió (UNODC, 2014).

En aquest mateix àmbit, destaca el consens davant la **necessitat de major coordinació entre les juntes de tractament i els caps dels tallers, per tal d'incloure el treball com a part en el procés terapèutic** i no com elements aïllats. La política del sistema penitenciari hauria d'estimular l'increment de la població ocupada, parant també a reflexionar i generar mesures específiques per la situació de les dones. Caldria diversificar les ofertes laborals, per arribar als diferents nivells educatius de la població penitenciària, així com per assegurar una gradual promoció dels reclusos en el treball, durant la seva estància al centre; és necessari també, oferir treballs més professionalitzats per apropar-los a una reinserció real i efectiva. També caldria establir un model de reinserció social que acabi amb els conceptes que legitimen els rols assignats per la divisió sexual del treball; així doncs, és essencial potenciar l'homogeneïtzació de les ofertes laborals entre els gèneres, per tal de no condicionar a ningú per raó de sexe, ni perpetrar rols de gènere, i per tal d'oferir les mateixes oportunitats durant i a la sortida de la institució (Martín Artiles et al., 2009).

El projecte MIP (Cruells et al., 2006) demostra amb la seva investigació, que a la sortida de la presó, una part de les dones van poder trobar treball, tot i que en condicions de precarietat i temporalitat, o bé en economia informal o submergida. La resta, per causes diverses com recaure en el consum actiu o un deteriorat estat de salut física o psíquica, no arribaven a treballar i tornaven a una situació d'instabilitat socioeconòmica inclús més agreujada.

No s'ha d'oblidar tampoc, el reclam a més activitats de preparació pels diferents tipus de sol·licituds de treball i les diverses tipologies d'entrevistes laborals, així com no es pot descuidar l'orientació laboral adient a aquelles dones que mai han entrat al mercat laboral i que parteixen de zero (Fernández Galán, 2011).

Com a fita màxima a assolir, resultaria un acompanyament socioeducatiu centrat en la persona, que oferís a la dona convicta una intervenció holística i multidimensional, on les seves necessitats poguessin ser satisfetes mitjançant serveis i tractaments amb orientació de gènere. Així doncs, cal treballar per un **model d'atenció a les necessitats de gènere**, el qual es basa en *“crear un entorn concret, a través de la selecció de seu, funcionariat i desenvolupament de programes, així com contingut i materials que reflecteixin la comprensió de les realitats de vida de les dones i satisfacin els problemes de les participants. Els plantejaments sensibles al gènere es basen en orientacions teòriques que reconeixen l'itinerari de la dona cap al sistema de justícia penal; contemplen problemes com l'abús, la violència, les relacions familiars, l'addicció a tòxics i els trastorns subjacents. Aporten un abordatge enèrgic del tractament i l'adquisició d'habilitats”* (Mapelli Caffarena et al., 2013, pp. 67).

De forma transversal a totes les actuacions, quan es pretén **treballar des de l'educació social especialitzada en l'àmbit penitenciari** (veure annex 1) **amb un enfoc diferencial de gènere**, cal que la pedagogia com a formació activa vertebrï els tractaments, amb un enfoc cap a la “llibertat – alliberament”, amb la intenció de transformar situacions de culpabilitat, exclusió o violències que viuen les dones com a col·lectiu minoritari i vulnerable. Cal treballar des de models amb perspectiva de gènere, per tal de superar la discriminació estructural que estableix la criminalització cap a les dones delinqüents, així com per desenvolupar factors de protecció i afavorir les minories de persones preses que compten amb una situació d'exclusió social històrica (Caride, 2010; citat a Del Pozo Serrano, 2016).

Cal eliminar el doble càstig al que es veuen sancionades les dones, tant pel delicte comés, com per haver-se desviat del rol tradicional femení, per això cal deixar de qüestionar la feminitat de les dones i enfocar-ho d'un mode més educador i menys sancionador i repressiu, atenent també al seu perfil poc perillós i l'opressió històrica que han sofert (Martín Fortunato, 2015). Per tal d'establir un vincle de confiança per l'acció socioeducativa, cal donar un acompanyament incondicional a les dones des de la seva dignitat, independentment del delicte consumat. Així mateix, per tal de desenvolupar canvis significatius, el camí ha de ser consensuat, per això és essencial crear models i processos proactius, així com programes en que intervinguin les pròpies preses i estiguin supervisats per l'equip tècnic, per tal d'assegurar el compliment de normes

col·lectivament acceptades. Han d'estar guiats per educadors preparats per liderar relacions exigents, alhora que esperançadores (Del Pozo Serrano, 2016).

Pel que fa els **processos d'inserció postpenitenciària**, es considera que en l'actualitat fracassen, doncs en sortir de la presó, els ex-reclusos continuen marginats i exclosos, cosa que pot generar la comissió de nous delictes (Añaños Bedriñana i Jiménez Bautista, 2016). És per això que, l'acompanyament socioeducatiu dins la presó, ha de tenir en compte l'individu com a ésser social i enfocar les accions en aspectes comunitaris, de relació amb els altres, de participació en els seus entorns, augmentant les sortides i les unitats dependents; aquest és el camí per evitar l'exclusió social a la sortida de la institució i fer que aquesta no es converteixi en generadora d'una victimització terciària (Cervelló Donderis, 2006). Les dones concretament, pateixen situacions d'exclusió social importants; la seva xarxa de suport familiar i social acostuma a ser menor que la disponible pels homes i el pes de les càrregues familiars sovint recau exclusivament en elles. Resulta vital, llavors, proporcionar eines suficients a l'interior, per superar l'exclusió social produïda fora de la presó, així com per millorar el procés d'acostament a l'exterior de les internes. Es recomana incrementar els permisos de sortida, per potenciar el coneixement de les entitats i recursos de suport a la dona presents a la comunitat de referència (Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat, 2011), per tal d'evitar que surtin en llibertat en una situació o amb un ventall de recursos igual o inclús pitjor del que tenien abans d'entrar (Martín Fortunato, 2015).

Més enllà d'un bon treball de rehabilitació dins de la presó, un altre moment en que es considera **essencial el paper i acompanyament de l'educador, és el moment concret del retorn a la comunitat**. Caldrà empoderar la persona com a responsable del seu procés, i recolzar-lo per mantenir la voluntat de canvi cap a la identitat no delictiva i que els canvis instaurats a la presó puguin afrontar la realitat de la vida en llibertat. Si el temps d'estada a la presó ha estat llarg, caldrà facilitar la comprensió dels canvis succeïts en l'entorn social. Cal tenir en compte, que l'objectiu va més enllà de la mera rehabilitació personal; és essencial la inclusió social, que no s'aconsegueix només amb la voluntat de desistir, sinó amb la consecució d'oportunitats de participació social i comunitària (Fabra Fres et al., 2016).

L'acompanyament educatiu vetllarà per aquest procés, potenciant la participació en activitats d'oci en la comunitat, donant oportunitats per vincular-se al teixit associatiu local, opcions educatives i laborals normalitzades, etc. Un dels aspectes en el que més atenció cal prestar, és alhora d'acompanyar en el restabliment i reforç de les relacions socials existents, el trencament

amb aquelles que resultaven nocives i en la generació de nous vincles socials. Disposar d'una xarxa familiar i social positiva és un gran factor protector (Fabra Fres et al., 2016).

Un aspecte molt rellevant i clau en el progrés de la persona, és **l'afrontament a l'estigma i la discriminació tan negativa que la societat fa cap a les persones que han estat a la presó**; lluny de trobar un entorn de recolzament i reforç positiu, el canvi pel qual han treballat tant, no acostuma a tenir un acolliment suficient ni considerat. Aquest és un repte per l'Educador Social, que ha de treballar no només en l'acompanyament de l'usuari davant aquesta crua realitat, sinó també com agent de canvi i sensibilització social, visibilitzant la capacitat de progrés de les persones i convidant a la societat a oferir oportunitats per consolidar el canvi. Per part dels professionals, cal posar molt esforç en teixir un nou entorn social satisfactori per refermar la inclusió social de les persones; sense això, només es quedaria en rehabilitació i desistiment (Fabra Fres et al., 2016).

Un altre element clau per facilitar la integració, és dotar les persones dels coneixements i habilitats per exercir els seus drets i deures com a ciutadà. Així mateix, també és substancial disposar de les competències bàsiques i formatives (alfabetització, llengua oficial, capacitat laboral, etc.) i opcions per la inserció laboral, doncs ja s'ha dit que és un dels elements clau en la reinserció post penal; no només aporta capital econòmic, que és molt important en la situació en que surten les persones convictes, sinó també relacional i una funció social molt rellevant (Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya, 2015).

El procés de reinserció postpenitenciària, també ha d'incloure la cobertura de les necessitats bàsiques i assistencials, com l'alimentació, la higiene, l'habitatge, etc. La situació d'independència és una fita molt complexa en el cas de les dones recluses; aconseguir una llar és crucial per la seva reinserció social, tanmateix, resulta difícil donat els escassos recursos econòmics amb els que es troben en sortir de la institució i la pèrdua de l'habitatge (ja sigui de lloguer o amb hipoteca) que generalment es produeix arrel del seu ingrés. Caldria, doncs, fomentar i agilitzar programes de recerca d'habitatge des de dins de la presó i de recursos econòmics necessaris per mantenir una casa. Aquesta independència, facilitaria també superar la seva probable relació amb una parella delinqüent o els maltractaments per part d'aquesta o d'un altre familiar. Així mateix, tenir una llar resulta de gran ajuda per reprendre la relació amb els fills i filles i afavoreix en trencar el procés de transmissió intergeneracional de la exclusió social i el desarrelament. Cal puntualitzar que, segons els estudis de Morley (2000), Fontanil et al. (2004) (citats a Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya, 2015), una de les raons

centrals perquè les dones tornin amb les seves parelles violentes és la falta d'un habitatge segur i independent.

Per últim, una **mancança en el nostre sistema i en la que cal continuar insistint**, és en la corresponsabilitat entre l'administració, els serveis de la xarxa pública d'educació, salut, ocupació, benestar social i les entitats del Tercer Sector Social, per tal de fer del pas per la presó, un camí de rehabilitació (Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya, 2015).

De manera transversal a totes les propostes fetes fins ara, resulta de vital importància definir **procediments estandarditzats que permetin el monitoreig dels processos d'implementació de les intervencions**, per tal de fer un seguiment i avaluació constant del que s'executa. Només així es podran fer correccions i adaptacions a les noves realitats i s'assegura la qualitat del treball (Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer, 2007). Aquesta és una de les grans deficiències del sistema penitenciari Espanyol.

5. ANÀLISI I DISCUSSIÓ

Al llarg de la història, la **concepció de la dona delinqüent així com el càstig corresponent, ha distat molt respecte els homes**; elles no només es consideraven transgressores de la llei penal, sinó també de les normes socials, doncs corrompien l'estereotip femení. Ja des del segle XVII, eren recloses en institucions femenines on les aplicaven càstigs de tipus moral i espiritual, per domesticar-les, remoralitzar-les i així convertir-les en "bones dones, esposes i mares"; els homes en canvi, eren castigats físicament o enviats a treballar en obres públiques. Es percep aleshores, una avaluació moral molt diferent entre sexes i que, injustament, avui dia continua existint. Tanmateix, destaca que la pena privativa de llibertat i, en conseqüència, l'origen de la estructura que entenem per presó, s'instaura com la sanció principal entre els segles XVII i XIX en els codis penals, moment en que els homes foren introduïts en aquest sistema. Si bé s'acaba de comentar que les dones portaven ja segles sent sancionades d'aquesta manera, s'evidencia que els "mètodes" que aplicaven amb elles no eren considerats tant càstigs sinó una obligació moral i no resultaven significativament importants per considerar-ho part de la història de la presó. Aquesta forma d'obviar allò al que les dones portaven enfrontant-se segles per incomplir les normes socials resulta, com a mínim, degradant.

Destaca negativament també, el **desconeixement absolut envers la criminologia femenina**, ja que les dones sempre havien estat considerades una prolongació imperfecta de l'home en aquesta societat androcèntrica, i per tant no es veia la necessitat d'estudiar la seva criminologia específicament. Les teories explicatives de la delinqüència femenina, si bé n'hi havia de molts tipus, gairebé sempre perjudicaven doblement a la dona, culpabilitzant-la del seu sexe, les seves variacions hormonals, una menor evolució o simple enveja i intent de copiar els homes delinqüents, sobreentenenent que no eren éssers complets en si mateixos; a més, defensaven que la naturalesa de la dona real no podia flaquejar d'aquesta manera, tornant a imposar uns canons socials molt severos per elles. Aquesta falta de consideració com un ésser separat de l'home i no pas com una variació d'aquest, és l'origen de la manca d'estudis específics envers la dona que avui dia continua perjudicant-nos. També és la causa de l'escassetat de programes amb visió de gènere i especialitzats que tenim actualment, de manera que continuen predominant metodologies estandarditzades que originàriament han estat fetes per als homes i que, amb sort, han "adaptat" a les dones; es veu com aquestes últimes continuen sent el col·lectiu descuidat pel sistema.

En la trajectòria del món carcerari femení, destaquen molt positivament figures com Concepción Arenal o Victoria Kent que, tot amb tints masclistes, per la seva època varen aportar pensaments

i propostes força transgressores en pro al desenvolupament de la dona. Per desgràcia, els canvis socials, polítics i el predomini del patriarcat, van impedir el progrés d'aquestes noves idees, retornant al tradicionalisme. Així mateix, cal agrair les aportacions cap als anys 70 de les criminologies feministes d'arreu d'Europa, encara que sobta que faci escassos 50 anys que van deparar en qüestionar les teories i el sistema penal androcèntric vigent. Arrel d'això, començaren a sorgir les teories socials de la delinqüència i a Espanya, és als anys 80 que comencen a introduir-se visions innovadores i reptes cap a les ciències socials en el camp de la transgressió femenina. Tanmateix, les primeres propostes formals que van sorgir daten de la primera dècada del segle XXI i, experts confirmen que, sigui per la coincidència amb la crisi o la falta de voluntat, els canvis no han estat significatius. Això demostra, una vegada més, que el **col·lectiu de presons i encara més quan es refereix a la població minoritària que són les dones, no és pas una prioritat** i per tant fa dubtar de la fiabilitat i justícia del nostre sistema penal en el tractament i reinserció de les dones.

Des dels inicis de la democràcia, les polítiques socials a Espanya han tingut un desenvolupament positiu, predisposant també el sorgiment de plans d'igualtat de gènere notoris. La Constitució de 1978 és la que admet, per primer cop, la igualtat entre homes i dones i s'implanta la igualtat salarial, la igualtat dins del matrimoni i el divorci per consentiment mutu; en conjunt, totes aquestes mesures en pro a la igualtat ajuden a l'acceptació d'Espanya com a membre de la UE. La pertinença a aquesta, assegura certa transversalitat de la visió de gènere, el desenvolupament de polítiques d'equitat i la institucionalització d'entitats d'igualtat. Al 1988 i al 1990 destaca, en aquesta matèria, el sorgiment de "Plans d'oportunitats" consecutius que analitzen les discriminacions i les conseqüències. Arrel del segon, apareixen mesures de millora en els drets de les dones embarassades i de conciliació laboral i familiar.

Pel que fa l'àmbit penitenciari, al 1979 s'instaura la LOGP (1/1979, de 26 de septiembre), que per primer cop imposa la igualtat de penes entre gèneres. Aquesta, juntament amb el Reial Decret de 1996 pel qual s'aprova el Reglament Penitenciari encara vigent, és dels primers documents en recollir algunes especificitats pròpies de les dones preses. Aquestes, però, es redueixen a temes biològics i assistencials, com el material sanitari específic (ginecològic), i també a l'àmbit reproductiu, contemplant mesures per mares i perseguint el benefici del menor. Així doncs, hi ha evidències del tint sexista i promotor dels rols gènere, i la banalització d'una visió de gènere de caire social i més transcendent.

El 2004 es consolida el primer govern paritari d'Espanya i es crea una Secretaria General de polítiques d'igualtat i el Ministeri d'igualtat, així com s'adopten lleis en pro al feminisme. Amb

la crisi del 2008 i la implantació de les polítiques d'austeritat, es va desertar de les pretensions aconseguides tan a poc a poc i es deixaren en un segon pla, prioritzant els objectius econòmics sense deparar en l'impacte desigual de la crisi en els dos gèneres. Fins i tot, s'eliminen institucions i també pressupostos, com no, en matèria d'igualtat, per no considerar-se imprescindible. El mateix succeeix per part de la UE, doncs la lluita per la igualtat deixa d'estar en la seva llista d'actuacions principals. Tot en conjunt, ha fet retrocedir enormement en una lluita en la que tants anys ha costat avançar i aconseguir fites mínimament palpables i dignes pel que fa la igualtat, que hauria de ser un dret i no pas una batalla. Un cop més, polèmiques d'aquest tipus queden en mans de la mobilitat ciutadana i no del sistema que en teoria ha de vetllar per aquesta; al voltant de 2011, comencen a sorgir revoltes populars que lluiten per aquests canvis, entre d'altres.

En l'actualitat, el món continua girant entorn una visió androcèntrica i una ideologia clarament masculista, per la qual cosa seguim trobant-nos amb problemes per constituir una agenda institucional de gènere i moltes barreres per integrar aquesta en l'agenda pública governamental. Si bé s'omplen la boca parlant de les dones, la realitat és que no es depara en estudiar i crear polítiques que tinguin efecte sobre les seves condicions i posició social, sinó que es continuen reproduint els rols tradicionals de gènere, i continuen relegades a l'última posició en les preocupacions polítiques, amb un clar desavantatge respecte els homes.

Caldria exigir l'obligatorietat de l'Estat per garantir els drets de tots els ciutadans, tant a nivell penal com penitenciari, i comptar amb institucions que vetllin per això en tots els nivells. Seria positiu que existissin, a nivell nacional i internacional, comissions estratègiques interdepartamentals i institucions d'alt rang que establissin estàndards i assumissin la responsabilitat en matèria d'intervenció amb dones.

A nivell internacional s'observa una evolució favorable pel que fa la consideració de les dones recluses. Si bé al 1955 l'ONU promulga les "Regles Mínimes per al Tractament dels Reclusos" i es mencionen les discriminacions per raó de sexe, al 1981 ja s'implanten les resolucions de la "Convenció contra l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona". Al 2000, en la Declaració de Viena, els Estats es comprometen amb les necessitats especials de les dones recluses i en l'Informe de la Comissió de Drets de la Dona i Igualtat de Gènere del 2008 al Parlament Europeu, es demana la incorporació de la dimensió de gènere en les polítiques penitenciàries. Una de les fites més importants en la matèria, resulta al 2010 per part de les Nacions Unides, les anomenades "Regles de Bangkok pel tractament de les recluses i mesures no privatives de llibertat per les dones delinqüents".

Tot i que la Llei General Penitenciària de 1979 (LOGP 1/1979, de 26 de setembre) es va mostrar simpatitzant amb les **institucions penitenciàries exclusives de dones**, la realitat és que la majoria de les recluses es troben en petits mòduls o presons de dones dins de grans presons per homes. En primer lloc cal dir que, es trobin en una o altre, la falta de consideració cap a les dones comença en el moment en que l'estructura de la presó i els mètodes de control i repressius prevalents indistintament per tots dos sexes, no s'adapten a la tipologia poc violenta de les dones, cosa que fa qüestionar el concepte d'"institucions exclusives de dones", ja que el model que se segueix és el constatat pels homes. A més aquestes, en ser molt poques, se situen molt disperses pel territori, de manera que dificulta massa el manteniment dels vincles amb els seus cercles socials i familiars; això és molt transcendent, doncs pot complicar l'adaptació a la presó, així com l'assoliment del tercer grau i, en definitiva, l'aïllament fa créixer les traves de reinserció a la societat.

Quan es troben en petites presons o mòduls dins de les presons d'homes, les recluses han d'assumir grans desavantatges, doncs generalment, les institucions estan gestionades per un cap únic, de manera que les polítiques que apliquen són iguals per tota la institució. Elles hauran d'acatar pautes i tractaments generalitzats i pensats originàriament pels homes, que són la majoria, podent-les perjudicar molt en no atendre les seves necessitats específiques.

Pel que fa el personal, diversos estudis confirmen un tractament desigual i molt menys benevolent amb les dones, a les quals les exigeixen pautes de comportament més adequades, tornant a imposar els estereotips de la feminitat. Així mateix, els espais dels que gaudeixen són mínims en comparació amb els dels homes, cosa que coarta la possibilitat d'accedir a certes activitats o programes. La falta d'espais fa que la separació per graus o tipus de delictes no sigui possible i aquest problema encara empitjora més quan les preses tenen fills, doncs algunes presons no compten amb ambients adequats i han de conviure amb tot tipus d'internes. Destaca també, la marginació cap a la figura paterna i l'assignació de la responsabilitat completament en la mare. Les relatades pitjors condicions que les dones han de patir per ser minoria i no tenir espais adequats i suficients, perjudica en la seva integració, rehabilitació i desenvolupament prosocial dins de la presó.

Destaca també, una menor oferta de programes de tractament i activitats que, lluny d'estar especialitzats en les característiques i necessitats del perfil de les dones preses, tendeixen a reproduir els rols de gènere i el paper tradicional d'aquesta. Existeix un **mínim de programes de tractament amb visió de gènere, especialitzats en dones en el medi penitenciari**; la majoria giren entorn a la salut integral i sexual, la prevenció de la violència de gènere, així com els

especialitzats per mares internes. Sembla que la valuosa informació aportada pels estudis i les estadístiques penitenciàries, que demostren la gran centralització de l'entitat delictiva de les dones preses, predominant els delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic, de tipus no violents, així com els delictes contra la salut pública, especialment el tràfic de drogues (moltes vegades acompanyat també del consum), no s'utilitza per dissenyar programes que atenguin l'origen d'aquesta entitat i assegurin així un tractament i rehabilitació veritable. Tampoc deparen en la posició social i els eixos de desigualtat que les caracteritzen i diferencien respecte els homes (nivell educatiu inferior, carrera laboral precària, posició social inferior, etc.), sinó que se centren en les diferències de caire biològic i de violència manifesta. En general, doncs, els programes que destinen a les dones són els estàndards per la població majoritària, els homes i, amb sort, adaptats a elles. No s'ha d'obviar que, desatendre les mancances d'un col·lectiu i no prestar els drets que mereixen, és una negligència i una forma de violència encoberta.

Existeixen estudis, tant nacionals com internacionals, que demostren les mancances de les recluses, que moltes vegades són part del motiu del seu ingrés a la presó, així com les preocupacions i necessitats que expressen dins la presó i els elements protectors que resulten més efectius en la seva rehabilitació. Han demostrat eficiència els tractaments holístics i integrals centrats en la dona, de tipus individualitzat, amb criteris d'equitat per assolir la igualtat, en entorns no mixtos, així com la potenciació de vincles saludables, focalitzar-se en les fortaleses i competències de les dones, alhora que oferir oportunitats per millorar la seva situació socioeconòmica i tractament de les addiccions. Paral·lelament, caldria assegurar evitar el contingut sexista i és essencial que els professionals comptin amb formació en gènere.

Resulta paradoxal, en primer lloc, que la indagació en aquesta matèria, sent tant coherent i essencial, sigui tant recent, tenint en compte que les dones porten sofrint la reclusió com a càstig des del segle XVII. En segon lloc també és sorprenent que, comptant ja amb aquest tipus d'informació fruit d'un enorme treball empíric a nivell mundial en els últims anys, en la segona dècada del segle XIX, a **Espanya encara no existeixi un pla curricular formal, comú i vertebrador de les intervencions amb dones delinqüents a totes les presons del territori**. Aquest descuit deixa entreveure la poca primacia que es té amb el món carcerari i, encara menys si cap, quan es tracta del col·lectiu de dones. Es perceben alguns esforços a nivell micro en les presons, per compte aliè per part del cap o els professionals d'aquestes; a nivell macro, però, que en última instància depèn del govern d'Espanya i de la Generalitat de Catalunya (en tenir les competències transferides des del 1979), no existeixen plans o programes amb visió de gènere que estiguin instaurats obligatòriament, amb la intenció de millorar els efectes de la presó o, al menys, no empitjorar la situació d'elles. Només hi ha meres recomanacions.

El mateix succeeix amb els treballs o la formació ocupacional que s'ofereix a les recluses, amb un marcat to sexista i residual de tot allò que els presos no volen. Lluny de ser programes rehabilitadors amb propostes igualitàries i ambicioses, són opcions gens significatives que col·laboren en perpetrar la feminització de la pobresa, doncs les aboquen a treballs precaris que no les doten de l'autonomia que necessiten a la sortida de la presó. Aquesta orientació agreuja encara més el perfil competencial amb que les dones ingressen a la presó, doncs acostumen a haver tingut poques oportunitats educatives, i destaca un nombre molt alt d'analfabetes (molt major als homes), així com poques o nul·les oportunitats laborals i molt precàries, abans de l'entrada a la institució. Tanmateix, la seva predisposició i participació en les activitats i cursos formatius està molt per sobre a la dels homes, i la seva integració a la presó i conducta també és molt més positiva.

Amb aquestes dades, s'esperarien programes de reinserció sociolaboral que completessin la seva falta de capacitats i que aprofitessin al màxim la seva predisposició per participar. Per contra, les ofereixen programes de reinserció estandarditzats i dissenyats pel perfil dels homes que, si s'adapten a les dones, ho fan desbordant sexisme, a més que l'oferta de recursos és menor i menys ambiciosa, transgredint els seus drets i abusant de la seva bona conducta i adaptació a la presó.

Amb tot l'expressat, es percep com el **sistema no té gens en compte el perfil criminològic i social de les dones preses, que difereix força del dels homes**. Seguint amb aquesta idiosincràsia de les dones preses, destaca que quan elles entren a la presó, acostumen a haver delinquit en solitari i és poc freqüent la pertinença a un grup organitzat; quan s'hi dona, però, és possible que siguin còmplices d'algun home i més encara que sigui de la seva família, doncs resulta habitual la implicació emocional i certa dependència respecte la figura masculina en el perfil de les recluses. També és freqüent que quan elles ingressen a la institució, la seva parella també hi sigui, cosa que no succeeix tan sovint a l'inrevés amb els homes. Les convictes acostumen a haver tingut una infància difícil, marginal i és usual la presència de maltractaments abans d'entrar a la presó. Així mateix, destaca que la gran majoria són mares que han viscut la maternitat de forma precoç, nombrosa i moltes vegades en solitari, per la qual cosa és usual que esdevinguin caps de família amb moltes responsabilitats amb els propis fills, però també amb altres familiars dels quals són cuidadores. Això fa que quan elles ingressin a la presó, tot l'entorn que depèn d'elles també surti extremadament perjudicat.

Els elements expressats fins el moment, resulten particularitats de les dones preses que rarament sofreixen els homes; per tant, dades així haurien de prendre's com oportunitats per

obrir nous camps d'investigació i intervenció, per tal d'assegurar una atenció eficient i centrada en les seves necessitats. A diferents condicions, calen diferents intervencions.

Acostumen també a ser dones amb poques habilitats socials i comportaments cívics, així com una marcada baixa autoestima, a la qual contribueixen els seus fracassos alhora de complir amb els rols socials assignats de dona, mare i esposa. En comparació als homes, també destaca l'alta prevalença de diagnòstics de trastorn mental en les dones i una major tendència al suïcidi i les autolesions. Així mateix, entre les recluses s'accentuen molt els problemes d'addicció a substàncies tòxiques. Aquest perfil de salut que representa tan particularment a les dones preses, mereix ser tractat a consciència i de forma específica, no pas compartir programes amb una població en que aquestes no són característiques tan presents i nocives.

En correlació amb els punts que s'acaben d'esmentar, cal dir que entre les preses es distingeixen unes preocupacions i alteracions fruit de la seva entrada a la presó, molt diferents a les dels homes. Destaca, sobre tot, l'impacte psicològic, seguit dels efectes en les seves relacions socials i afectives, degut al tancament i aïllament del seu cercle social i familiar, sumat al sentiment de culpa per haver "abandonat" totes les persones al seu càrrec. A això se li sumen les preocupacions sobre el seu futur a la sortida de la presó: la custòdia dels fills, el manteniment de la relació de parella i de la casa, així com el major pes de l'estigma social que reben elles. Els homes, en canvi, tot i manifestar tristesa per la pèrdua dels vincles, aquesta es relacionava més amb la pèrdua del seu estatus i capacitat de control del seu entorn. Donat que si tenen parella o fills acostumen a estar fora a la casa, hi ha certes preocupacions que ells no les tenen, doncs no acostumen a conformar-se com els únics responsables del nucli, a diferència del que passa en moltes ocasions amb les dones. En conjunt, es perceben diferències abismals pel que fa les necessitats i preocupacions de les dones recluses, les quals es conformen com a factors de risc per al benestar i desenvolupament d'elles en la institució. Alhora, estudis de casos aporten quins són els factors de protecció per aquestes dones: el recolzament familiar, l'atenció a la salut, el treball i l'habitatge. Tanmateix, com a resultat trobem polítiques públiques penitenciàries que manquen de perspectiva de gènere i programes dins de la presó que no compleixen amb les demandes expressades per les pròpies preses.

De tot l'exposat fins el moment, es percep que **les dones preses, abans del seu ingrés a la presó, ja eren un col·lectiu especialment vulnerable** que ponderava alt en els eixos de desigualtat segons les teories de la interseccionalitat. Parteixen amb desavantatges per raó de gènere, nivell econòmic i educatiu, problemes de salut i ara, amb el seu delicte, se'ls hi suma la categoria de delinqüents, per això es parla que la presó suposa **l'exclusió de les excloses**. A més, aquesta no

col·labora en millorar aquests eixos de desigualtat sinó que els exacerba més, degut a l'atenció residual que es destina a les dones i la falta de perspectiva de gènere en els programes; amb les condicions actuals del sistema, acostumen a sortir de la institució més marginades del que ja estaven abans d'entrar-hi.

Malgrat comptar amb pitjors paràmetres d'exclusió que els homes, destaca positivament que són menys les dones que cometen delictes. Això demostra que davant de situacions complicades, troben altres estratègies per evitar el delicte com seria l'educació reglada, formar part de xarxes de suport social que les aporten recursos, acceptar treballs precaris, migrar cap a altres països buscant millors condicions de vida, obtenir diners mitjançant la donació d'òvuls o sent mares de lloguer, així com també matrimonis de conveniència com a via legítima i, en últim terme, el treball sexual.

Donat la gran quantitat de **diferències exposades i fàcilment observables en tots els estudis recents, resultaria coherent oferir abordatges i programes diferenciats**, adaptats al punt de partida o necessitats de cada perfil, per tal d'assegurar l'eficiència en els tractaments i brindar així els drets dels quals disposen les preses, que seria una atenció adaptada al seu perfil.

En canvi, el nostre sistema penal i penitenciari no està pensat per fer front ni tractar de forma eficient i en igualtat de condicions a una població minoritària com són les dones preses. Escassegen els recursos materials, personals i estructurals, o més bé, no resulta prioritari destinar-ho a una col·lectiu tan poc valorat socialment, a més de ser minoria i poc conflictiu alhora. El sistema tampoc contempla mesures suficients i adequades a la tipologia delictiva de les dones ni atén tots els elements que pengen d'elles i que queden a la sort amb la seva entrada a la presó. Es considera que, si el sistema instaurat no pot oferir les mateixes oportunitats a tota la població, potser caldria ser repensat per concedir penes justes i dignes per tothom, al nivell del delicte comés i sense ocasionar victimitzacions paral·leles.

Així doncs, encara que parlem de minoria, no s'ha d'oblidar que **són moltes les dones afectades pel sistema penitenciari** i de fet, Espanya se situa per sobre de la mitja Europea de dones a la presó. Un dels motius més explicatius d'això versa entorn l'Estat de benestar precari amb què comptem, doncs no s'inverteix suficient en prevenció ni garanteix sempre la cobertura de les necessitats de totes les persones; un altre motiu és la més que esmentada feminització de la pobresa, que situa les dones amb pitjors oportunitats i en condicions més marginals. Per últim, com a molt destacable, estaria l'enduriment del Codi Penal en aquells delictes que predominen entre les dones i les dificultats per gaudir de règims oberts o mesures alternatives. En aquesta línia de recerca, també cal tenir en compte la "paradoxa penal" per la qual s'exposa que, el

creixement de dones recluses a nivell internacional, no es correspon a una increment de la gravetat dels seus delictes ni a un major índex de criminalitat femenina.

Quan surten de la institució no compten amb una xarxa de serveis socials que disposi de programes especialitzats d'atenció a persones exrecluses i menys amb la subcategoria de dones. El que troben al seu abast, són recursos que venen de la ma d'entitats del tercer sector i, quan es busquen aquells especialitzats en l'atenció a la dona ex-reclusa, el ventall es redueix enormement, doncs la majoria tracten als dos sexes o bé només a l'home. Es percep aleshores, que en el tractament postpenitenciari continuen prevalent les desavantatges cap a les dones; no hi ha gaires serveis especialitzats amb visió de gènere, que atenguin les seves necessitats i contemplin les seves responsabilitats en llibertat que, s'ha de recordar, són força diferents a les dels homes. Caldrien, doncs, serveis preparats per fer una reinserció sociolaboral centrada en el nivell educatiu i laboral que acostumen a tenir aquestes dones, així com tinguin en compte les possibles càrregues familiars que reprendran un cop lliures i les necessitats de cura emocional que requereixen per constituir-se com dones empoderades en aquesta societat patriarcal.

L'educació de la societat cap a una igualitària i justa amb totes les persones, queda en mans dels professionals de l'educació social, però també és una responsabilitat col·lectiva de totes les persones. En conjunt, doncs, es plantegen nombrosos reptes pel circuit del sistema penal, penitenciari i postpenitenciari i, també pels equips professionals que hi treballen en l'àmbit social.

6. CONCLUSIONS

En l'actualitat, la llei que regula el compliment de les penes privatives de llibertat, ignora i discrimina les diferències del col·lectiu de dones; és igualitarista pel que fa al gènere, excepte en el tema de separació per sexes o la concepció de la maternitat. Així doncs, es palpa un alt grau de desigualtat i discriminació, que anirà incrementant en la civilització del futur, derivat del no reconeixement o desconeixement de la diferència per part del model penitenciari androcèntric vigent, pel que fa en les condicions d'entrada al sistema, com en les d'estància i sortida del mateix.

S'evidencia, doncs, que legalment no hi ha un element corrector des de la pròpia societat que col·labori en eliminar dites desigualtats cap a les dones. Caldria analitzar el nostre ordenament jurídic, per veure si realment existeixen raons de necessitat de pena que justifiquin l'entrada o la permanència a la presó d'un bon nombre de dones recluses, donades les característiques de la delinqüència d'aquestes, generalment no greu ni violenta o agressiva contra les persones, així com les dificultats del sistema per proporcionar-les unes condicions penitenciàries adequades i en igualtat als homes, degut al seu caràcter minoritari. També caldria qüestionar el codi penal ja que, si bé contempla una sèrie d'alternatives a la pena de presó, aquestes resulten infrutilitzades en general i, en relació a les dones condemnades en particular. Aquestes penes alternatives dissenyades, una vegada més, han estat fetes contemplant el model masculí, així que caldria revisar-ho també per evitar la inadequació cap a les dones o la reproducció de rols de gènere. D'altra banda, la presó preventiva s'utilitza més de l'indicat per la Unió Europea en les consideracions específiques per les dones; suposa deixar a la sort a les famílies que depenen d'elles i, alhora, les pot fer perdre coses que els ha costat molt aconseguir degut a les seves desavantatges en la nostra societat, per la condició de gènere. A nivell penal, també es podrien contemplar condicionants diferents per les dones per assolir el tercer grau, tenint en compte que és probable, degut a la dispersió de les presons de dones pel territori, que no tinguin el nucli familiar a prop. Cal potenciar també, en general, les sortides i el contacte amb l'exterior per facilitar l'acomodació a aquest.

Totes aquestes circumstàncies exposades, caldrien ser objecte de reflexió per part de les instàncies formals de control social, principalment els jutges, fiscals i les autoritats i funcionaris de l'Administració Penitenciària; queda així una línia de recerca oberta, amb la intenció d'aportar millores reals per tothom. Resideix també, en l'administració de l'estat en última instància, invertir esforços i, sobre tot, bones intencions, per consolidar una agenda institucional amb perspectiva de gènere que col·labori en l'exercici efectiu dels drets de les dones.

Un cop dins del circuit penitenciari, la presó es fa patent com una institució sexista i discriminatòria que contempla la dona com un element secundari al central que és l'home i, per tant, en inferioritat de condicions però amb les mateixes obligacions en el compliment i aplicació de plans d'intervenció genèrics. Cal invertir en crear més institucions exclusives de dones, tal i com defensa la llei, doncs les condicions i els espais són millors i més semblants als oferts pels homes, així com poden atendre millor les especificitats d'elles. No s'ha d'incórrer en l'error, però, d'arrossegar una arquitectura que, originàriament, havia estat pensada pels homes; per fer-ho efectiu, caldria deconstruir el model tradicional de presó, per dissenyar des de zero aquella institució que realment s'adapta a les necessitats i tipologia delictiva de les dones.

Pel que fa les intervencions en el medi penitenciari, hi ha molt treball a fer per instaurar una visió de gènere transversal que advoqui per la igualtat de drets i responsabilitats. En definitiva, la major eficàcia del mètode aplicat a les persones que delinqueixin, serà que aquestes siguin capaces de reemprendre una nova vida per elles mateixes, sense haver de recórrer novament al delicte. Aquí rau la importància de la rehabilitació a través de l'educació, la formació laboral coherent al mercat, el desenvolupament d'habilitats socials i personals, així com el tractament dels problemes de salut física i mental. És a dir, el medi penitenciari com espai educatiu en si, convertint-se en un ambient de llibertat, socialització, aprenentatge i prevenció. Només construint indrets d'aquest tipus, s'incrementarà la nostra seguretat i llibertat ciutadana.

La realitat en les presons de dones és que no es depara en l'esmentat sinó que, deliberadament, es mostra força discriminatòria en oferir una escassa programació d'activitats, així com menys quantitat i varietat cultural, opcions esportives i laborals, la qual cosa no respecta el principi constitucional d'igualtat entre sexes. Dins de la presó, destaca la manca de programes adequats per impulsar i millorar l'educació i la formació laboral femenina, així com les habilitats socials per, en conjunt, assegurar la integració sociolaboral que demanda el perfil de les dones preses. En ple segle XIX, encara les opcions ofertes a aquest col·lectiu tendeixen a ser discriminatòries i perpetuadores dels estereotips de gènere, no ajudant a sortir pas de la dinàmica d'exclusió en que es trobaven immerses, sinó abocant-les més a la marginació.

Per abordar això, caldria destinar recursos a investigar més profundament el perfil criminològic i social de les dones recluses, doncs aporten dades molt significatives i diferenciades respecte els homes, que s'haurien d'aprofitar per dissenyar programes específics d'acció. Resulta paradoxal que, tot i haver cada vegada més estudis amb dades així de riques, no es materialitzin en programes eficients, sinó que es continuï donant una atenció "adaptada" i de tipus residual a aquest col·lectiu minoritari. A més, les accions destinades a reduir els actes criminals de les

dones, tenen un gran retorn social, ja que presenten beneficis tant individuals, con familiars, degut als rols assignats que penjen d'elles.

S'ha demostrat un augment de l'efectivitat en els tractaments amb dones, en oferir un ambient segur, amb normes de convivència que redueixin la tensió i en el que s'emfatitzi en les relacions interpersonals positives entre companyes i també amb els professionals; aquests, haurien de comptar amb formació especialitzada en gènere per assegurar un tracte idoni i just. En aquesta línia, resulta essencial oferir una presència continua i elaborar conjuntament el pla d'acció que seguiran les recluses, així com continuïtat en el dia a dia i en les futures revisions, per tutelar els avenços, els errors, motivar al canvi, etc. Per això, però, caldria augmentar el nombre de professionals per reduir les ràtios i poder oferir un acompanyament més pausat i profund.

Pensant en el futur i per tal que la transversalitat de gènere mica en mica s'integri com a part del tarannà i visió de totes les persones i, especialment, dels professionals que intervenim en els diversos àmbits, caldria assegurar que en les universitats s'aborda aquesta concepció de forma específica. En el grau d'educació social concretament, es podria conjugar l'àmbit del gènere amb la matèria de justícia, doncs es donaria a veure aquesta realitat en la que tan poc es depara.

Una altra línia de treball oberta i en la qual l'educació social té molt a fer, és en potenciar l'educabilitat de la societat pel que fa l'àmbit penitenciari i també de gènere, tractant que quan les preses recuperin la llibertat no pateixin novament discriminacions per raó del seu sexe, així com una discriminació afegida per la seva condició d'ex-preses. Aquesta seria la manera de lluitar contra el doble càstig al que les dones han de fer front per haver transgredit la llei penal i la norma social com a dona, mare i esposa. És per això que, la reinserció social efectiva d'aquestes dones requereix de posar en marxa programes que, a la vegada que les preparen per quan retornin a la llibertat, ho facin en el marc d'una societat més igualitària. Així doncs, a la presó no poden obviar-se els condicionants de gènere de la victimització i la criminalitat femenina.

Així doncs, un altre repte seria millorar i especialitzar l'atenció fora de la institució, doncs la situació i les responsabilitats amb les que es troben les dones són força diferents a les dels homes; elles probablement hauran de tornar a fer-se càrrec dels fills, o recuperar la custòdia, o bé l'habitatge. L'home en canvi, recordem que en entrar a la presó acostuma a comptar amb la dona i la resta de la família fora, així que pot trobar en aquesta un lloc al que tornar.

Per últim, un element essencial i que destaca negativament en el sistema penitenciari espanyol, seria la manca de monitoreig de les dades, control, recollida i avaluació constant dels resultats dels processos implementats. Tot el que s'ha esmentat fins ara, si de forma transversal no es realitza un procés avaluatiu reiterat, quedarà en meres proves que no transcendiran en res.

7. BIBLIOGRAFIA

- Acale Sánchez, M. (2011). Mujeres crímenes y castigos. *Hachetepé: Revista científica de educación y comunicación*, (2), 13-32.
- Acale Sánchez, M. (2017). El género como factor condicionante de la victimización y de la criminalidad femenina. *Papers: Revista de sociologia*, 102(2), 231-259. doi: <http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers.2337>
- Almeda Samaranch, E. (2002). *Corregir y castigar: el ayer y hoy de las cárceles de mujeres*. Barcelona: Bellaterra.
- Almeda Samaranch, E. (2005). Pasado y presente de las cárceles femeninas en España. *Sociológica: Revista de pensamiento social*, (6), 75-106.
- Almeda Samaranch, E. (2017). Criminologías feministas, investigación y cárceles de mujeres en España. *Papers: Revista de sociologia*, 102(2), 151-181. doi: <http://dx.doi.org/10.5565/rev/papers.2334>
- Alvarado Sánchez, R. (2012). *Perspectiva histórica y problemas actuales de la institución penitenciaria en España: Las mujeres encarceladas toman la palabra*. [Tesi doctoral no publicada]. Universidad de Salamanca (Facultad de ciencias sociales: Departamento de sociología y comunicación), Salamanca.
- Antony, C. (2007). Mujeres invisibles: las cárceles femeninas en América Latina. *Nueva Sociedad*, (208), 73-85.
- Añaños Bedriñana, F. T. i Jiménez Bautista, F. (2016). Población y contextos sociales vulnerables: La prisión y el género al descubierto. *Papeles de Población*, 22(87), 63-101.
- Añaños Bedriñana, F. T. i Yagüe Olmos, C. (2013). Educación social en prisiones: Planteamientos iniciales y políticas encaminadas hacia la reinserción desde la perspectiva de género. *Pedagogía Social: Revista Interuniversitaria*. (22), 7-12. Doi: http://dx.doi.org/10.7179/PSRI_2013.22.01
- Asociación APES: Prevención y Educación Social (2019). *Qué hacemos. Programa de prisiones: Proyecto Mujer y Reclusa*. Recuperat el 20 de març de <http://www.apesasociacion.org/>
- Asociación Arco Iris. (2014). *Inicio. Destinatarias. Servicios*. Recuperat el 15 de març de <http://www.asociacionarcoiris.org/index.html>
- Asociación de Colaboradores con las Mujeres Presas (A.C.O.P.E). (2019). *ACOPE: Quiénes somos. Proyectos*. Recuperat el 15 de març a <http://acope.es/>
- Blázquez Vilaplana, B. (2015). Políticas públicas penitenciarias con perspectiva de género y trabajo social en España. *Desarrollo con. Soc.*, 4(1), 11-26.
- Calvó, S. (03 d'abril de 2017). En la cárcel se nos castiga doblemente, por el delito penal y por haber fallado como mujer y como madre. *Eldiario.es. Periodismo a pesar de todo*. Recuperat de https://www.eldiario.es/catalunya/carcel-castiga-doblemente-delito-fallado_0_619789140.html
- Cervelló Donderis, V. (2006). Las prisiones de mujeres desde una perspectiva de género. *Revista General de Derecho Penal*, (5), 1-22.

- Colectivo de Apoyo a Mujeres Presas en Aragón (C.A.M.P.A). (28 de gener de 2019). Las cárceles no són feministas. [Missatge a un bloc]. *La rebelión de las palabras*. Recuperat de <https://vozcomoarma.noblogs.org/?p=21484>
- Colectivo de Apoyo a Mujeres Presas en Aragón (C.A.M.P.A). (s.d.). *Acerca de C.A.M.P.A*. Recuperat el 15 de març de <https://campazgz.wordpress.com/acerca-de/>
- Consejo de Europa. Comité de Ministros (2006). *Reglas Penitenciarias Europeas: Recomendación Rec (2006) 2 del Comité de Ministros a los Estados miembros*. Estrasburgo. Recuperat el 16 de gener de http://www.institucionpenitenciaria.es/web/export/sites/default/datos/descargables/legislacion/REG_PEN_EUR_ES.pdf
- Corston, J.A. (2007). *The Corston Report: The need for a distinct, radically different, visibly-led, strategic, proportionate, holistic, woman-centred, integrated approach*. Prison Reform Trust. ISBN 978 1 84726 177 9. Recuperat el 10 de febrer de <https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20180207155341/http://www.justice.gov.uk/publications/docs/corston-report-march-2007.pdf>
- Cruells, M., Igareda, N. (coord.) i SURT (ed.). (2006). *Mujeres, integración y prisión (MIP). Análisis de los procesos de integración sociolaboral de las mujeres presas en Europa*. Barcelona: Aurea.
- Defensor del Pueblo (1998). *Informe anual 1997 y debates en las Cortes Generales: I. Informe*. Publicacions del Congreso de los Diputados. Madrid, Espanya.
- Defensor del Pueblo Andaluz (2006). *Mujeres privadas de libertad en centros penitenciarios de Andalucía (Informe especial al parlamento)*. Document no publicat. Andalusia, Espanya.
- De Miguel Calvo, E. (2016). Mujeres, consumo de drogas y encarcelamiento. Una aproximación interseccional. *Política y Sociedad*, 53(2), 529-549. https://doi.org/10.5209/rev_POSO.2016.v53.n2.47421
- Del Pozo Serrano, F.J. (2016). El enfoque diferencial de género en las intervenciones socioeducativas en ámbitos penitenciarios. *Revista de Educación Social (RES)*, (22), 109-121.
- Del Pozo Serrano, F. J., Jiménez Bautista, F. i Turbi Pinazo, A. M. (2013). El tratamiento con mujeres: Actuación socioeducativa y sociolaboral en prisiones. *Pedagogía Social: Revista Interuniversitaria*, (22), 57-72. Doi: http://dx.doi.org/10.7179/PSRI_2013.22.05
- Departament de Justícia (2020). *Els centres penitenciaris de Catalunya*. Recuperat el 05 de febrer de http://justicia.gencat.cat/ca/ambits/reinsercio_i_serveis_penitenciaris/serveis_penitenciaris/els_centres_penitenciaris/
- Dirección General de Instituciones Penitenciarias i Instituto de la Mujer. (2007). *Guía práctica para la Intervención Grupal con mujeres privadas de libertad: Programa de intervención en salud desde un enfoque de género (Serie Salud 11)*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Política Social e Igualdad. ISBN: 978-84-691-4149-6 Recuperat de <http://www.inmujer.gob.es/areasTematicas/salud/Experiencias/docs/Salud11.pdf>
- Dona i Presó. (03 de novembre de 2011). Dona i Presó. [Missatge a un bloc]. *Bloc de la Fundació Pare Manel*. Recuperat de <http://www.paremanel.org/blog/dona-i-presos/>
- Equipo Técnico Social de Asociación CIFA (2012). *Guía práctica de recursos: Mecanismos de inserción de la población penitenciaria onubense (incidiendo en el colectivo de mujeres)*. Andalucía: Asociación Cooperación, Intervención, Formación y Atención (CIFA).

- Espanya. Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria. *Boletín Oficial del Estado*, 5 d'octubre de 1979, num. 239, pp. 23180 – 23186.
- Espanya. Real Decreto 190/1996, de 9 de febrero, por el que se aprueba el Reglamento Penitenciario. *Boletín Oficial del Estado*, 25 de febrer de 1996, num. 40, pp. 5380 – 5435.
- Espinoza, O. (2016). Mujeres privadas de libertad: ¿es posible su reinserción social?. *Caderno CRH*, 29(spe3), 93-106. <https://doi.org/10.1590/S0103-49792016000400007>
- Évole, J. (Presentador) i La sexta (Producció). (8 de març de 2020). *Lo de Évole: 3 días en la cárcel*. [Programa de televisió]. Espanya: La sexta canal.
- Fabra Fres, N., Heras Trías, P. i Fuentes Ledesma, S. (2016). La reinserción social postpenitenciaria: Un reto para la educación social. *Revista de Educación Social (RES)*, (22), 143-157.
- Fernández Aguilera, M. G. i Martínez Mendizábal, D. (2015). Bases conceptuales para construir una política pública municipal con perspectiva de género. *Entre textos: Universidad Iberoamericana León*, (20), 1-11.
- Fernández Galán, R. (2011). *Exclusión social de mujeres presas: Análisis de necesidades y su percepción del proceso de rehabilitación en el centro penitenciario de Villabona*. [Tesi doctoral no publicada]. Universidad de Oviedo (Departamento de Psicología), Oviedo.
- Fundació Ared: Inclusió, Dona, Formació. (2020). *Inici: Fundació Ared*. Recuperat el 15 de març a <https://www.fundacioared.org/>
- Fundació Surt (2019). *Conócenos. Actuamos*. Recuperat el 15 de març de <https://www.surt.org/es/>
- Fundación Fomento Hispania (2020). *Quiénes somos. Acción Social: Atención Mujeres Reclusas*. Recuperat el 15 de març de <https://fundacionfomentohispania.org/>
- García Martínez, J., Eito Mateo, A., Marcuello Servós, C. i Boira Sarto, S. (2014). *Prisión, intervención social y mujer*. Universidad de Zaragoza (Departamento de Psicología y Sociología), Zaragoza.
- Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia. (2018). *Gènere i presó : programa de perspectiva i equitat de gènere en l'àmbit penitenciari (Programa Compartim 19)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya i Departament de Justícia. ISBN: 978-84-393-9789-2
- Ginesta Gamaza, S. (2011). Una perspectiva de género de la mujer como sujeto convicto. *Hachetepé: Revista científica de educación y comunicación*, 2, 103-114.
- Institute for Criminal Policy Research (2018). *World Female Imprisonment List: Women and girls in penal institutions, including pre-trial detainees/remand prisoners*. Recuperat el 10 de febrer de https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_female_prison_4th_edn_v4_web.pdf
- Instituto Nacional de Estadística (2020). *Estadística de condenados: Adultos*. Recuperat de <https://www.ine.es/dynt3/inebase/es/index.htm?padre=4016&capsel=3978>
- Jiménez Ramírez, M. (2008). Aproximación teórica de la exclusión social: complejidad e imprecisión del término. Consecuencias para el ámbito educativo. *Estudios pedagógicos*, 2(1), 173-186. Doi: <https://dx.doi.org/10.4067/S0718-07052008000100010>

- Juanatey Dorado, C. (2018). Delincuencia y población penitenciaria femeninas: situación actual de las mujeres en prisión en España. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, (20), 1-32.
- Juliano, D. (2009). Delito y pecado. La transgresión en femenino. *Política y Sociedad*, 46(1 i 2), 79-95.
- Lombardo, E. (2003). El *mainstreaming* de género en la Unión Europea. *Aequalitas. Revista Jurídica de Igualdad de Oportunidades entre Mujeres y Hombres*, 10-15, 6-11.
- Lombardo, E. i León, M. (2015). Políticas de igualdad de género y sociales en España: origen, desarrollo y desmantelamiento en un contexto de crisis económica. *Investigaciones Feministas*, 5, 13-35. Doi: http://dx.doi.org/10.5209/rev_INFE.2014.v5.47986
- Lligam (2020). *Lligam: Qui som. Què fem*. Recuperat el 15 de març a <http://lligamdona.org/que-fem/>
- Mapelli Caffarena, B., Herrera Moreno, M. i Sordi Stock, B. (2013). La exclusión de las excluidas. ¿Atiende el sistema penitenciario a las necesidades de género?: Una visión Andaluza. *Estudios Penales y Criminológicos*, 33, 59-95.
- Martín Artiles, A., Alos-Moner, R., Gibert, F. i Miguélez, F. (2009). Política de reinserción y funciones del trabajo en las prisiones. (El caso de Cataluña). *Política y Sociedad*, 46(1 i 2), 221-236.
- Martín Fortunato, G. (2015). *Dones i Presó: Descobrint els programes de reinserció des d'una mirada feminista. [Materials CiP. Informes. Núm. 11]*. Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS): Universitat Autònoma de Barcelona. Recuperat de https://ddd.uab.cat/pub/estudis/2015/181820/desprorei_a2015n11.pdf
- Montagut, C. (Direcció i Producció), Osborne, R., en col·laboració amb El Porvenir de la Revuelta (Ajuntament de Madrid) (Producció). (7 d'octubre de 2017). *Cárceles Bolleras: Resistencias de las mujeres entre rejas*. [Documental]. Espanya: España Producción.
- Montero Pérez de Tudela, E. (2019). La reeducación y la reinserción social en prisión: El tratamiento en el medio penitenciario español. *Revista de Estudios Socioeducativos (RESED)*, (7), 227-249. doi: http://dx.doi.org/10.25267/Rev_estud_socioeducativos.2019.i7.16
- Naciones Unidas: Asamblea General. (2013). *Adelanto de la mujer: Causas, condiciones y consecuencias de la encarcelación para las mujeres*. Recuperado de <http://www.onu.cl/onu/wp-content/uploads/2014/02/report-de-manjoo-a-la-AG-2013-sp.pdf>
- Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans, Universitat de Barcelona (2006). *La presó a l'entorn familiar*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- Ortiz Toledano, V. (2015). *Una aproximación a la desigualdad de género en prisión*. [Trabajo Fin de Grado no publicado]. Universidad de Jaén (Facultad de Trabajo Social), Jaén.
- Pascual Gil, A. (2015). La reinserción social de mujeres encarceladas. *Aequalitas: Revista jurídica de igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres*, (37), 44-50.
- Piñeiro Zabala, I. (12 de diciembre de 2010). Derecho penitenciario y mujeres. [Missatge a un bloc]. *Notícies Jurídicas*. Recuperat de <http://noticias.juridicas.com/conocimiento/articulos-doctrinales/4608-derecho-penitenciario-y-mujeres-/>

- Secretaría General de Instituciones Penitenciarias. Ministerio del Interior. (2009). *Programa de acciones para la igualdad entre mujeres y hombres en el ámbito penitenciario*. Madrid: Gobierno de España. NIPO: 126-10-110-2 Recuperat de <http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201664/Programa+de+acciones+para+la+igualdad+entre+mujeres+y+hombres+en+el+%C3%A1mbito+penitenciario+%28NIPO+126-10-110-2%29.pdf/afdad71e-a598-4e24-a89f-9f4657bf8952>
- Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Ministerio del interior. (2015). *Documentos Penitenciarios. Programa de prevención de violencia de género para las mujeres en Centros Penitenciarios: Ser mujer.Es - Programa de intervención con mujeres privadas de libertad (Manual para Profesionales)*. Madrid: Gobierno de España.
- Secretaria General de Instituciones Penitenciarias (2020a). *Establecimientos penitenciarios*. Recuperat el 06 de febrer de <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/centrosPenitenciarios/localizacion.html?ep=&ept=&ep=>
- Secretaria General de Instituciones Penitenciarias (2020b). *Fondo documental: Estadística penitenciaria*. Recuperat de <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/documentos>
- Segucorp. (19 de setembre de 2017). Criminología feminista. [Missatge a un bloc]. *Segucorp. Comprometidos con la verdad*. Recuperat de <https://segucorpblog.wordpress.com/category/criminologia/>
- Subdirecció General de Programes de Rehabilitació i Sanitat. Direcció General de Serveis Penitenciaris. (2011). *El Model de rehabilitació a les presons catalanes*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia. Recuperat el 20 de febrer de http://justicia.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/model_rehabilitacio_presons_catalanes.pdf
- Tamarit Sumalla, J.M. (2016). El sistema penitenciario catalán: Fundamento y ejercicio de la competencia. *Revista d'Estudis Autònòmics i Federals*, (23), 235-273.
- Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya. (2015). *La reinserció postpenitenciària, una terra de ningú*. Dossier Catalunya Social: Propostes des del Tercer Sector, num. 44. Recuperat de http://www.tercersector.cat/sites/www.tercersector.cat/files/dossier_presons_2.pdf
- Tokata y Fuga. Radio. (Productor). (23 de gener de 2016). *Mujeres Presas: Doble Discriminación*. [Emissió de radio]. Espanya: Radio. Tokata y Fuga. Recuperat a <http://tokata.info/tokata-y-fuga-23-i-2016-mujeres-presas-doble-discriminacion/>
- UNODC: Oficina de las Naciones Unidas contra la Droga y el Delito. (2011). *Reglas de las Naciones Unidas para el tratamiento de las reclusas y medidas no privativas de la libertad para las mujeres delinquentes (Reglas de Bangkok)*. Recuperat de https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Bangkok_Rules_ESP_24032015.pdf
- UNODC: Oficina de las Naciones Unidas contra la Droga y el Delito (2014). *Manual sobre mujeres y encarcelamiento (Serie de manuales de justicia penal)*. Viena: Naciones Unidas. Recuperat de https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Manual_Mujeres_2da_edicion.compressed.pdf
- Vasilescu, C. (2019). La ejecución penal desde una perspectiva de género. *InDret: Revista para el análisis del Derecho*, (2), 1-27.

Yagüe Olmos, C. (2002). Mujer: delito y prisión, un enfoque diferencial sobre la delincuencia Femenina. *Revista de estudios penitenciarios*, (249).

Yagüe Olmos, C. (2007). Mujeres en prisión. Intervención basada en sus características, necesidades y demandas. *Revista Española de Investigación Criminológica (REIC)*, (5), 1-24.

Annexos

Annex 1: Definicions

Criminologia feminista o de gènere: És una corrent de pensament dins de la criminologia, que s'ubica a la dècada dels anys seixanta, fruit de la segona onada del feminisme, per la gran necessitat de trencar amb la Criminologia clàssica. La criminologia feminista posa èmfasi en les diferències de gènere i com aquestes modifiquen l'efecte dels factors criminògens. Un dels seus objectius més rellevants consisteix en visibilitzar la delinqüència femenina com una delinqüència diferent a la masculina, on no poden estendre's en la seva totalitat les teories tradicionals, doncs han estat creades a partir d'investigacions i estudis en homes (Segucorp, 2017).

Mainstreaming de gènere: A Espanya es tradueix amb el terme "transversalitat". La definició més complerta, facilitada pel Grup d'experts del Consell d'Europa (1999, pp. 26; citat a Lombardo, 2003), és la següent: "El *mainstreaming* de gènere és l'organització (la reorganització), la millora, el desenvolupament i l'avaluació dels processos polítics, de manera que una perspectiva d'igualtat de gènere s'incorpori a totes les polítiques, a tots els nivells i a totes les etapes, pels actors normalment involucrats en l'adopció de mesures polítiques".

Exclusió social: L'exclusió social es pot analitzar i entendre com "un procés multidimensional, que tendeix sovint a acumular, combinar i separar, tant a individus com a col·lectius, d'un seguit de drets socials com seria el treball, l'educació, la salut, la cultura, l'economia i la política, als que altres col·lectius sí tenen accés i possibilitat de gaudir, i que acaben per anul·lar el concepte de ciutadania" (Jiménez Ramírez, 2008, pp. 178).

Segons la Comissió de les Comunitats Europees (1992, pp. 9; citat a Jiménez Ramírez, 2008, pp. 178), el concepte fa referència a "la impossibilitat de gaudir dels drets socials sense ajuda, en la imatge desvaloritzada de si mateix i de la capacitat personal de fer front a les obligacions pròpies, en el risc de veure's relegat de forma duradora a l'estatus de persona assistida i en la estigmatització que tot allò comporta per les persones i, en les ciutats, pels barris en que resideixen".

Educació Social Penitenciària: És l'acció socioeducativa de l'Administració Penitenciària i, fonamentalment, d'entitats públiques i privades, durant el temps d'internament penitenciari, semilibertat i llibertat definitiva. Aquesta es duu a terme mitjançant programes i accions individualitzades o grupals, desenvolupades per educadors/es (especialment no penitenciaris), afavorint la recuperació, reeducació, reinserció sociolaboral i socialització per la reincorporació a la seva comunitat" (Del Pozo i Mavrou, 2010, pp. 236; citat a Del Pozo Serrano et al., 2013).

Annex 2: Taules estadístiques comparatives entre sexes, referents al perfil criminològic dels delinqüents

Taula 1. Evolució de la distribució per sexes de la població condemnada

Condenados. Todos los delitos, según sexo												
	2018		2017		2016		2015		2014		2013	
Total	286.637		285.336		271.526		222.862		218.827		219.776	
Hombres		% hombres		% hombres		% hombres		% hombres		% hombres		% hombres
Total	227.211	79,27%	225.753	79,12%	219.280	80,76%	190.876	85,65%	191.608	87,56%	194.596	88,54%
Mujeres		% mujeres		% mujeres		% mujeres		% mujeres		% mujeres		% mujeres
Total	59.426	20,73%	59.583	20,88%	52.246	19,24%	31.986	14,35%	27.219	12,44%	25.180	11,46%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Instituto Nacional de Estadística: Estadística de condenados, 2020.

Taula 2. Distribució per sexes de la població reclusa

Reclusos según sexo											
Diciembre	2019	%	2018	%	2017	%	2016	%	2015	%	
Total	58.517		58.883		58.814		59.589		61.614		
Hombres	54.144	92,53%	54.449	92,47%	54.449	92,58%	55.141	92,54%	56.892	92,34%	
Mujeres	4.373	7,47%	4.434	7,53%	4.365	7,42%	4.448	7,46%	4.722	7,66%	

Taula d'elaboració pròpia, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Fondo documental: Estadística Penitenciaria, 2020b.

Taula 3. Distribució de la població condemnada per edat

Condenados. Todos los delitos por edad												
	2018		2017		2016		2015		2014		2013	
Total	286.637		285.336		271.526		222.862		218.827		219.776	
De 18 a 20 años	24.683		25.485		23.945		19.244		18.543		18.508	
De 21 a 25 años	40.274		40.823		39.862		33.504		33.619		34.000	
De 26 a 30 años	39.776		40.099		39.491		33.315		33.519		34.711	
De 31 a 35 años	40.414		40.492		39.552		33.901		34.607		35.031	
De 36 a 40 años	39.877		39.678		37.472		31.618		30.756		30.830	
De 41 a 50 años	60.386		58.749		55.459		44.908		43.427		43.147	
De 51 a 60 años	28.531		27.609		24.948		19.089		17.866		17.254	
De 61 a 70 años	9.546		9.371		8.178		5.737		5.162		5.025	
71 y más años	3.150		3.030		2.619		1.546		1.328		1.270	
Hombres		% sobre el total de hombres		% sobre el total de hombres		% sobre el total de hombres		% sobre el total de hombres		% sobre el total de hombres		% sobre el total de hombres
Total	227.211		225.753		219.280		190.876		191.608		194.596	
De 18 a 20 años	19.024	8,37%	19.367	8,58%	18.851	8,60%	16.443	8,61%	16.190	8,45%	16.278	8,37%
De 21 a 25 años	31.446	13,84%	31.687	14,04%	31.535	14,38%	28.261	14,81%	28.957	15,11%	29.699	15,26%
De 26 a 30 años	31.208	13,74%	31.483	13,95%	31.664	14,44%	28.188	14,77%	29.006	15,14%	30.491	15,67%
De 31 a 35 años	32.054	14,11%	32.216	14,27%	31.976	14,58%	28.970	15,18%	30.215	15,77%	30.934	15,90%
De 36 a 40 años	31.843	14,01%	31.756	14,07%	30.643	13,97%	27.198	14,25%	26.913	14,05%	27.282	14,02%
De 41 a 50 años	48.636	21,41%	47.408	21,00%	45.557	20,78%	38.730	20,29%	38.432	20,06%	38.464	19,77%
De 51 a 60 años	23.044	10,14%	22.182	9,83%	20.403	9,30%	16.689	8,74%	16.033	8,37%	15.684	8,06%
De 61 a 70 años	7.528	3,31%	7.334	3,25%	6.580	3,00%	5.054	2,65%	4.655	2,43%	4.608	2,37%
71 y más años	2.428	1,07%	2.320	1,03%	2.071	0,94%	1.343	0,70%	1.207	0,63%	1.156	0,59%
Mujeres		% sobre el total de mujeres		% sobre el total de mujeres		% sobre el total de mujeres		% sobre el total de mujeres		% sobre el total de mujeres		% sobre el total de mujeres
Total	59.426		59.583		52.246		31.986		27.219		25.180	
De 18 a 20 años	5.659	9,52%	6.118	10,27%	5.094	9,75%	2.801	8,76%	2.353	8,64%	2.230	8,86%
De 21 a 25 años	8.828	14,86%	9.136	15,33%	8.327	15,94%	5.243	16,39%	4.662	17,13%	4.301	17,08%
De 26 a 30 años	8.568	14,42%	8.616	14,46%	7.827	14,98%	5.127	16,03%	4.513	16,58%	4.220	16,76%
De 31 a 35 años	8.360	14,07%	8.276	13,89%	7.576	14,50%	4.931	15,42%	4.392	16,14%	4.097	16,27%
De 36 a 40 años	8.034	13,52%	7.922	13,30%	6.829	13,07%	4.420	13,82%	3.843	14,12%	3.548	14,09%
De 41 a 50 años	11.750	19,77%	11.341	19,03%	9.902	18,95%	6.178	19,31%	4.995	18,35%	4.683	18,60%
De 51 a 60 años	5.487	9,23%	5.427	9,11%	4.545	8,70%	2.400	7,50%	1.833	6,73%	1.570	6,24%
De 61 a 70 años	2.018	3,40%	2.037	3,42%	1.598	3,06%	683	2,14%	507	1,86%	417	1,66%
71 y más años	722	1,21%	710	1,19%	548	1,05%	203	0,63%	121	0,44%	114	0,45%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Instituto Nacional de Estadística: Estadística de condenados, 2020.

Taula 4. Distribució de la població reclusa per edat

Reclusos por edad										
Diciembre	2019		2018		2017		2016		2015	
Totales	47.761	%	48.348	%	49.124	%	50.362	%	52.706	%
De 18 a 20 años (Penados)	298	0,62%	255	0,53%	296	0,60%	303	0,60%	317	0,60%
De 21 a 25 años (Penados)	3.222	6,75%	3.364	6,96%	3.617	7,36%	3.884	7,71%	4.468	8,48%
De 26 a 30 años (Penados)	6.086	12,74%	6.307	13,05%	6.666	13,57%	7.267	14,43%	7.954	15,09%
De 31 a 40 años (Penados)	15.329	32,10%	15.763	32,60%	16.181	32,94%	16.890	33,54%	17.856	33,88%
De 41 a 60 años (Penados)	20.363	42,64%	20.301	41,99%	20.154	41,03%	19.972	39,66%	20.123	38,18%
De más de 60 años (Penados)	2.463	5,16%	2.358	4,88%	2.210	4,50%	2.046	4,06%	1.988	3,77%
Hombres										
Totales	44.160	%	44.771	%	45.483	%	46.630	%	48.700	%
De 18 a 20 años (Penados)	283	0,64%	240	0,54%	282	0,62%	288	0,62%	305	0,63%
De 21 a 25 años (Penados)	3.015	6,83%	3.151	7,04%	3.382	7,44%	3.649	7,83%	4.187	8,60%
De 26 a 30 años (Penados)	5.648	12,79%	5.884	13,14%	6.246	13,73%	6.799	14,58%	7.383	15,16%
De 31 a 40 años (Penados)	14.147	32,04%	14.575	32,55%	14.947	32,86%	15.569	33,39%	16.455	33,79%
De 41 a 60 años (Penados)	18.780	42,53%	18.728	41,83%	18.570	40,83%	18.419	39,50%	18.518	38,02%
De más de 60 años (Penados)	2.287	5,18%	2.193	4,90%	2.056	4,52%	1.906	4,09%	1.852	3,80%
Mujeres										
Totales	3.601	%	3.577	%	3.641	%	3.732	%	4.006	%
De 18 a 20 años (Penados)	15	0,42%	15	0,42%	14	0,38%	15	0,40%	12	0,30%
De 21 a 25 años (Penados)	207	5,75%	213	5,95%	235	6,45%	235	6,30%	281	7,01%
De 26 a 30 años (Penados)	438	12,16%	423	11,83%	420	11,54%	468	12,54%	571	14,25%
De 31 a 40 años (Penados)	1.182	32,82%	1.188	33,21%	1.234	33,89%	1.321	35,40%	1.401	34,97%
De 41 a 60 años (Penados)	1.583	43,96%	1.573	43,98%	1.584	43,50%	1.553	41,61%	1.605	40,06%
De más de 60 años (Penados)	176	4,89%	165	4,61%	154	4,23%	140	3,75%	136	3,39%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Fondo documental: Estadística Penitenciaria, 2020b.

Taula 5. Distribució, per sexe, segons tipus de delictes de la població condemnada

Condenados. Todos los delitos, delitos según sexo												
	2018		2017		2016		2015		2014		2013	
Total	406.327		394.301		365.202		288.756		277.956		275.196	
Hombres	326.764		317.597		299.011		250.609		245.933		246.144	
Mujeres	79.563		76.704		66.191		38.147		32.023		29.052	
1 HOMICIDIO Y SUS FORMAS												
Total	1.087		1.158		1.252		1.355		1.295		1.427	
Hombres	954	0,29%	1.034	0,33%	1.126	0,38%	1.232	0,49%	1.197	0,49%	1.307	0,53%
Mujeres	133	0,17%	124	0,16%	126	0,19%	123	0,32%	98	0,31%	120	0,41%
1.1 Homicidio												
Total	329		364		430		463		492		513	
Hombres	300	0,09%	330	0,10%	400	0,13%	437	0,17%	473	0,19%	475	0,19%
Mujeres	29	0,04%	34	0,04%	30	0,05%	26	0,07%	19	0,06%	38	0,13%
1.2 Asesinato												
Total	170		200		202		264		244		297	
Hombres	158	0,05%	177	0,06%	176	0,06%	232	0,09%	223	0,09%	262	0,11%
Mujeres	12	0,02%	23	0,03%	26	0,04%	32	0,08%	21	0,07%	35	0,12%
1.3 Homicidio por imprudencia												
Total	587		593		613		628		559		616	
Hombres	496	0,15%	526	0,17%	546	0,18%	563	0,22%	501	0,20%	569	0,23%
Mujeres	91	0,11%	67	0,09%	67	0,10%	65	0,17%	58	0,18%	47	0,16%
1.4 Inducción al suicidio												
Total	1		1		7						1	
Hombres	0	0,00%	1	0,00%	4	0,00%	#¡VALOR!		#¡VALOR!		1	0,00%
Mujeres	1	0,00%	0	0,00%	3	0,00%	#¡VALOR!		#¡VALOR!		0	0,00%
3 LESIONES												
Total	67.472		65.519		55.272		37.082		34.136		33.767	
Hombres	55.590	17,01%	54.011	17,01%	46.730	15,63%	33.382	13,32%	31.102	12,65%	31.015	12,60%
Mujeres	11.882	14,93%	11.508	15,00%	8.542	12,91%	3.700	9,70%	3.034	9,47%	2.752	9,47%
6 CONTRA LA LIBERTAD												
Total	27.003		25.783		21.635		12.821		10.947		10.785	
Hombres	23.067	7,06%	21.951	6,91%	18.871	6,31%	12.134	4,84%	10.550	4,29%	10.398	4,22%
Mujeres	3.936	4,95%	3.832	5,00%	2.764	4,18%	687	1,80%	397	1,24%	387	1,33%
6.2 Amenazas												
Total	21.986		21.149		17.827		10.427		8.947		8.802	
Hombres	18.754	5,74%	17.987	5,66%	15.539	5,20%	9.889	3,95%	8.658	3,52%	8.516	3,46%
Mujeres	3.232	4,06%	3.162	4,12%	2.288	3,46%	538	1,41%	289	0,90%	286	0,98%

6.9 Coacciones y detenciones ilegales												
Total	5.017		4.634		3.808		2.394		2.000		1.983	
Hombres	4.313	1,32%	3.964	1,25%	3.332	1,11%	2.245	0,90%	1.892	0,77%	1.882	0,76%
Mujeres	704	0,88%	670	0,87%	476	0,72%	149	0,39%	108	0,34%	101	0,35%
7 TORTURAS E INTEGRIDAD MORAL												
Total	7.819		7.198		6.247		3.995		2.545		2.771	
Hombres	7.360	2,25%	6.773	2,13%	5.891	1,97%	3.699	1,48%	2.348	0,95%	2.576	1,05%
Mujeres	459	0,58%	425	0,55%	356	0,54%	296	0,78%	197	0,62%	195	0,67%
7.1 Trato degradante y violencia												
Total	7.733		7.156		6.168		3.921		2.476		2.718	
Hombres	7.290	2,23%	6.744	2,12%	5.823	1,95%	3.644	1,45%	2.289	0,93%	2.531	1,03%
Mujeres	443	0,56%	412	0,54%	345	0,52%	277	0,73%	187	0,58%	187	0,64%
7.2 Tortura												
Total	77		36		76		69		68		47	
Hombres	63	0,02%	26	0,01%	66	0,02%	52	0,02%	58	0,02%	41	0,02%
Mujeres	14	0,02%	10	0,01%	10	0,02%	17	0,04%	10	0,03%	6	0,02%
7.3 Otros												
Total	9		6		3		5		1		6	
Hombres	7	0,00%	3	0,00%	2	0,00%	3	0,00%	1	0,00%	4	0,00%
Mujeres	2	0,00%	3	0,00%	1	0,00%	2	0,01%	0	0,00%	2	0,01%
8 CONTRA LA LIBERTAD E INDEMNIDAD SEXUALES												
Total	2.917		2.764		2.721		2.515		2.492		2.628	
Hombres	2.820	0,86%	2.666	0,84%	2.669	0,89%	2.405	0,96%	2.434	0,99%	2.550	1,04%
Mujeres	97	0,12%	98	0,13%	52	0,08%	110	0,29%	58	0,18%	78	0,27%
12 CONTRA LAS RELACIONES FAMILIARES												
Total	6.196		6.595		6.945		7.089		6.946		6.282	
Hombres	5.586	1,71%	5.991	1,89%	6.356	2,13%	6.482	2,59%	6.417	2,61%	5.763	2,34%
Mujeres	610	0,77%	604	0,79%	589	0,89%	607	1,59%	529	1,65%	519	1,79%
12.3 Contra los derechos y deberes familiares												
Total	6.181		6.581		6.929		7.071		6.926		6.270	
Hombres	5.579	1,71%	5.985	1,88%	6.350	2,12%	6.477	2,58%	6.409	2,61%	5.759	2,34%
Mujeres	602	0,76%	596	0,78%	579	0,87%	594	1,56%	517	1,61%	511	1,76%
12.3.1 Quebrantamiento de los deberes de custodia												
Total	42		56		58		56		37		35	
Hombres	31	0,01%	45	0,01%	44	0,01%	45	0,02%	31	0,01%	29	0,01%
Mujeres	11	0,01%	11	0,01%	14	0,02%	11	0,03%	6	0,02%	6	0,02%
12.3.2 Sustracción de menores												
Total	41		33		35		32		35		32	
Hombres	14	0,00%	16	0,01%	17	0,01%	15	0,01%	20	0,01%	17	0,01%
Mujeres	27	0,03%	17	0,02%	18	0,03%	17	0,04%	15	0,05%	15	0,05%

12.3.3 Abandono de familia												
Total	6.098		6.492		6.836		6.983		6.854		6.203	
Hombres	5.534	1,69%	5.924	1,87%	6.289	2,10%	6.417	2,56%	6.358	2,59%	5.713	2,32%
Mujeres	564	0,71%	568	0,74%	547	0,83%	566	1,48%	496	1,55%	490	1,69%
12.99 Otros delitos contra las relaciones familiares												
Total	15		14		16		18		20		12	
Hombres	7	0,00%	6	0,00%	6	0,00%	5	0,00%	8	0,00%	4	0,00%
Mujeres	8	0,01%	8	0,01%	10	0,02%	13	0,03%	12	0,04%	8	0,03%
13 CONTRA PATRIMONIO Y ORDEN SOCIOECONÓMICO												
Total	142.426		136.992		122.647		74.790		64.620		60.645	
Hombres	98.667	30,20%	95.207	29,98%	86.727	29,00%	59.272	23,65%	54.141	22,01%	51.719	21,01%
Mujeres	43.759	55,00%	41.785	54,48%	35.920	54,27%	15.518	40,68%	10.479	32,72%	8.926	30,72%
13.1 Hurtos												
Total	70.102		63.721		55.282		20.611		11.606		10.751	
Hombres	40.401	12,36%	35.970	11,33%	31.319	10,47%	12.617	5,03%	7.942	3,23%	7.493	3,04%
Mujeres	29.701	37,33%	27.751	36,18%	23.963	36,20%	7.994	20,96%	3.664	11,44%	3.258	11,21%
13.2 Robos												
Total	25.756		27.713		28.758		29.499		30.815		30.509	
Hombres	23.765	7,27%	25.615	8,07%	26.663	8,92%	27.486	10,97%	28.601	11,63%	28.488	11,57%
Mujeres	1.991	2,50%	2.098	2,74%	2.095	3,17%	2.013	5,28%	2.214	6,91%	2.021	6,96%
13.2.1 Robo con violencia												
Total	7.263		7.535		7.882		8.187		8.755		9.169	
Hombres	6.407	1,96%	6.695	2,11%	7.062	2,36%	7.331	2,93%	7.855	3,19%	8.293	3,37%
Mujeres	856	1,08%	840	1,10%	820	1,24%	856	2,24%	900	2,81%	876	3,02%
13.2.2 Robo con fuerza												
Total	18.493		20.178		20.876		21.312		22.060		21.340	
Hombres	17.358	5,31%	18.920	5,96%	19.601	6,56%	20.155	8,04%	20.746	8,44%	20.195	8,20%
Mujeres	1.135	1,43%	1.258	1,64%	1.275	1,93%	1.157	3,03%	1.314	4,10%	1.145	3,94%
13.4 Robo y hurto de uso de vehículo												
Total	1.846		1.975		1.931		2.038		2.322		2.444	
Hombres	1.751	0,54%	1.892	0,60%	1.849	0,62%	1.951	0,78%	2.223	0,90%	2.340	0,95%
Mujeres	95	0,12%	83	0,11%	82	0,12%	87	0,23%	99	0,31%	104	0,36%
13.5 Usurpación												
Total	6.028		6.757		6.132		3.278		2.402		1.669	
Hombres	2.881	0,88%	3.232	1,02%	2.995	1,00%	1.722	0,69%	1.317	0,54%	952	0,39%
Mujeres	3.147	3,96%	3.525	4,60%	3.137	4,74%	1.556	4,08%	1.085	3,39%	717	2,47%
13.6 Defraudaciones												
Total	23.252		21.953		17.736		10.202		9.166		7.876	
Hombres	16.943	5,19%	16.008	5,04%	13.047	4,36%	7.680	3,06%	6.914	2,81%	5.965	2,42%
Mujeres	6.309	7,93%	5.945	7,75%	4.689	7,08%	2.522	6,61%	2.252	7,03%	1.911	6,58%

13.6.1 Estafas													
Total	16.250		15.407		12.402		6.904		6.175		5.251		
Hombres	11.847	3,63%	11.226	3,53%	9.184	3,07%	5.160	2,06%	4.620	1,88%	3.948	1,60%	
Mujeres	4.403	5,53%	4.181	5,45%	3.218	4,86%	1.744	4,57%	1.555	4,86%	1.303	4,49%	
13.6.2 BIS Apropiación indebida													
Total	5.082		4.862		4.163		2.702		2.511		2.243		
Hombres	3.830	1,17%	3.668	1,15%	3.090	1,03%	2.106	0,84%	1.942	0,79%	1.774	0,72%	
Mujeres	1.252	1,57%	1.194	1,56%	1.073	1,62%	596	1,56%	569	1,78%	469	1,61%	
13.6.3 Defraudaciones de fluido eléctrico													
Total	1.920		1.684		1.171		596		480		382		
Hombres	1.266	0,39%	1.114	0,35%	773	0,26%	414	0,17%	352	0,14%	243	0,10%	
Mujeres	654	0,82%	570	0,74%	398	0,60%	182	0,48%	128	0,40%	139	0,48%	
13.9 Daños													
Total	10.037		9.694		7.838		4.854		4.272		4.095		
Hombres	8.478	2,59%	8.207	2,58%	6.751	2,26%	4.261	1,70%	3.811	1,55%	3.684	1,50%	
Mujeres	1.559	1,96%	1.487	1,94%	1.087	1,64%	593	1,55%	461	1,44%	411	1,41%	
13.14 Receptación y blanqueo de capitales													
Total	3.161		3.021		3.000		2.733		2.495		2.009		
Hombres	2.665	0,82%	2.550	0,80%	2.527	0,85%	2.326	0,93%	2.123	0,86%	1.763	0,72%	
Mujeres	496	0,62%	471	0,61%	473	0,71%	407	1,07%	372	1,16%	246	0,85%	
13.99 Otros delitos contra el patrimonio y orden socioeconómico													
Total	2.244		2.158		1.970		1.575		1.542		1.292		
Hombres	1.783	0,55%	1.733	0,55%	1.576	0,53%	1.229	0,49%	1.210	0,49%	1.034	0,42%	
Mujeres	461	0,58%	425	0,55%	394	0,60%	346	0,91%	332	1,04%	258	0,89%	
17 CONTRA LA SEGURIDAD COLECTIVA													
Total	100.484		98.021		99.174		102.164		109.815		114.951		
Hombres	90.008	27,55%	87.762	27,63%	89.087	29,79%	92.271	36,82%	99.323	40,39%	104.587	42,49%	
Mujeres	10.476	13,17%	10.259	13,37%	10.087	15,24%	9.893	25,93%	10.492	32,76%	10.364	35,67%	
17.3 Contra la salud pública													
Total	11.087		11.527		11.996		12.415		12.851		13.441		
Hombres	9.525	2,91%	9.911	3,12%	10.462	3,50%	10.733	4,28%	11.119	4,52%	11.711	4,76%	
Mujeres	1.562	1,96%	1.616	2,11%	1.534	2,32%	1.682	4,41%	1.732	5,41%	1.730	5,95%	
17.4 Contra la seguridad vial													
Total	89.144		86.200		86.879		89.445		96.698		101.271		
Hombres	80.248	24,56%	77.589	24,43%	78.353	26,20%	81.253	32,42%	87.960	35,77%	92.683	37,65%	
Mujeres	8.896	11,18%	8.611	11,23%	8.526	12,88%	8.192	21,47%	8.738	27,29%	8.588	29,56%	
17.99 Otros delitos contra la seguridad colectiva													
Total	253		294		299		304		266		239		
Hombres	235	0,07%	262	0,08%	272	0,09%	285	0,11%	244	0,10%	193	0,08%	
Mujeres	18	0,02%	32	0,04%	27	0,04%	19	0,05%	22	0,07%	46	0,16%	

18 FALSEDADES												
Total	8.499		7.783		7.921		7.453		7.376		6.770	
Hombres	6.800	2,08%	6.295	1,98%	6.448	2,16%	6.192	2,47%	6.099	2,48%	5.646	2,29%
Mujeres	1.699	2,14%	1.488	1,94%	1.473	2,23%	1.261	3,31%	1.277	3,99%	1.124	3,87%
18.2 Falsedades documentales												
Total	8.100		7.342		7.577		7.093		7.017		6.382	
Hombres	6.487	1,99%	5.962	1,88%	6.187	2,07%	5.897	2,35%	5.801	2,36%	5.331	2,17%
Mujeres	1.613	2,03%	1.380	1,80%	1.390	2,10%	1.196	3,14%	1.216	3,80%	1.051	3,62%
18.2.1 Falsificación documentos públicos												
Total	7.302		6.625		6.770		6.501		6.342		5.810	
Hombres	5.875	1,80%	5.409	1,70%	5.562	1,86%	5.428	2,17%	5.290	2,15%	4.872	1,98%
Mujeres	1.427	1,79%	1.216	1,59%	1.208	1,83%	1.073	2,81%	1.052	3,29%	938	3,23%
18.2.2 Falsificación documentos privados												
Total	629		581		632		414		413		347	
Hombres	472	0,14%	440	0,14%	469	0,16%	322	0,13%	303	0,12%	266	0,11%
Mujeres	157	0,20%	141	0,18%	163	0,25%	92	0,24%	110	0,34%	81	0,28%
18.2.3 Falsificación de certificados												
Total	95		66		86		81		104		75	
Hombres	74	0,02%	53	0,02%	79	0,03%	66	0,03%	73	0,03%	59	0,02%
Mujeres	21	0,03%	13	0,02%	7	0,01%	15	0,04%	31	0,10%	16	0,06%
18.2.4 Falsificación de tarjetas de crédito												
Total	74		70		89		97		158		150	
Hombres	66	0,02%	60	0,02%	77	0,03%	81	0,03%	135	0,05%	134	0,05%
Mujeres	8	0,01%	10	0,01%	12	0,02%	16	0,04%	23	0,07%	16	0,06%
18.99 Otros delitos de las falsedades												
Total	399		441		344		360		359		388	
Hombres	313	0,10%	333	0,10%	261	0,09%	295	0,12%	298	0,12%	315	0,13%
Mujeres	86	0,11%	108	0,14%	83	0,13%	65	0,17%	61	0,19%	73	0,25%
19 CONTRA LA ADMINISTRACIÓN PÚBLICA												
Total	1.527		1.678		1.692		1.591		1.548		1.588	
Hombres	1.266	0,39%	1.411	0,44%	1.438	0,48%	1.368	0,55%	1.348	0,55%	1.381	0,56%
Mujeres	261	0,33%	267	0,35%	254	0,38%	223	0,58%	200	0,62%	207	0,71%
19.3 Desobediencia y denegación auxilio												
Total	1.163		1.283		1.250		1.188		1.194		1.314	
Hombres	972	0,30%	1.101	0,35%	1.080	0,36%	1.036	0,41%	1.047	0,43%	1.148	0,47%
Mujeres	191	0,24%	182	0,24%	170	0,26%	152	0,40%	147	0,46%	166	0,57%
19.99 Otros delitos contra la Administración Pública												
Total	364		395		442		403		354		274	
Hombres	294	0,09%	310	0,10%	358	0,12%	332	0,13%	301	0,12%	233	0,09%
Mujeres	70	0,09%	85	0,11%	84	0,13%	71	0,19%	53	0,17%	41	0,14%

20 CONTRA LA ADMINISTRACIÓN DE JUSTICIA												
Total	19.890		19.993		19.462		19.140		18.764		17.117	
Hombres	16.833	5,15%	16.748	5,27%	16.202	5,42%	15.889	6,34%	15.683	6,38%	14.695	5,97%
Mujeres	3.057	3,84%	3.245	4,23%	3.260	4,93%	3.251	8,52%	3.081	9,62%	2.422	8,34%
20.5 Acusación y denuncia falsa												
Total	2.562		2.941		3.221		3.591		3.418		2.767	
Hombres	1.478	0,45%	1.664	0,52%	1.844	0,62%	2.095	0,84%	1.992	0,81%	1.717	0,70%
Mujeres	1.084	1,36%	1.277	1,66%	1.377	2,08%	1.496	3,92%	1.426	4,45%	1.050	3,61%
20.5.1 Acusación y denuncias falsas												
Total	502		553		544		560		585		500	
Hombres	241	0,07%	289	0,09%	279	0,09%	295	0,12%	317	0,13%	279	0,11%
Mujeres	261	0,33%	264	0,34%	265	0,40%	265	0,69%	268	0,84%	221	0,76%
20.5.2 Simulación del delito												
Total	2.060		2.388		2.677		3.031		2.833		2.267	
Hombres	1.237	0,38%	1.375	0,43%	1.565	0,52%	1.800	0,72%	1.675	0,68%	1.438	0,58%
Mujeres	823	1,03%	1.013	1,32%	1.112	1,68%	1.231	3,23%	1.158	3,62%	829	2,85%
20.8 Quebrantamiento de condena												
Total	16.326		15.894		15.144		14.499		14.180		13.412	
Hombres	14.670	4,49%	14.277	4,50%	13.592	4,55%	13.025	5,20%	12.825	5,21%	12.281	4,99%
Mujeres	1.656	2,08%	1.617	2,11%	1.552	2,34%	1.474	3,86%	1.355	4,23%	1.131	3,89%
20.99 Otros delitos contra la Administración de Justicia												
Total	1.002		1.158		1.097		1.050		1.166		938	
Hombres	685	0,21%	807	0,25%	766	0,26%	769	0,31%	866	0,35%	697	0,28%
Mujeres	317	0,40%	351	0,46%	331	0,50%	281	0,74%	300	0,94%	241	0,83%
22 CONTRA EL ORDEN PÚBLICO												
Total	14.944		14.753		14.394		13.745		13.317		12.744	
Hombres	12.764	3,91%	12.606	3,97%	12.420	4,15%	11.923	4,76%	11.649	4,74%	11.266	4,58%
Mujeres	2.180	2,74%	2.147	2,80%	1.974	2,98%	1.822	4,78%	1.668	5,21%	1.478	5,09%
22.2 Atentados contra la autoridad y de la resistencia y desobediencia												
Total	13.198		12.919		12.768		11.882		11.797		11.518	
Hombres	11.183	3,42%	10.970	3,45%	10.937	3,66%	10.284	4,10%	10.272	4,18%	10.129	4,12%
Mujeres	2.015	2,53%	1.949	2,54%	1.831	2,77%	1.598	4,19%	1.525	4,76%	1.389	4,78%
22.2.1 Atentados contra la autoridad												
Total	6.932		7.077		7.154		6.619		6.418		6.387	
Hombres	5.819	1,78%	5.904	1,86%	6.028	2,02%	5.671	2,26%	5.539	2,25%	5.565	2,26%
Mujeres	1.113	1,40%	1.173	1,53%	1.126	1,70%	948	2,49%	879	2,74%	822	2,83%
22.2.2 Resistencia y desobediencia												
Total	6.266		5.842		5.614		5.263		5.379		5.131	
Hombres	5.364	1,64%	5.066	1,60%	4.909	1,64%	4.613	1,84%	4.733	1,92%	4.564	1,85%
Mujeres	902	1,13%	776	1,01%	705	1,07%	650	1,70%	646	2,02%	567	1,95%

22.99 Otros delitos contra el orden público												
Total	1.746		1.834		1.626		1.863		1.520		1.226	
Hombres	1.581	0,48%	1.636	0,52%	1.483	0,50%	1.639	0,65%	1.377	0,56%	1.137	0,46%
Mujeres	165	0,21%	198	0,26%	143	0,22%	224	0,59%	143	0,45%	89	0,31%
R RESTO DE DELITOS												
Total	6.063		6.064		5.840		5.016		4.155		3.721	
Hombres	5.049	1,55%	5.142	1,62%	5.046	1,69%	4.360	1,74%	3.642	1,48%	3.241	1,32%
Mujeres	1.014	1,27%	922	1,20%	794	1,20%	656	1,72%	513	1,60%	480	1,65%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Instituto Nacional de Estadística: Estadística de condenados, 2020.

Taula 6. Distribució, per sexe, segons tipus de delictes de la població reclusa

Reclusos según tipo de delito										
Diciembre	2019	%	2018	%	2017	%	2016	%	2015	%
Totales	47.605		48.072		48.935		50.139		52.445	
Hombres	44.013		44.517		45.301		46.416		48.449	
Mujeres	3.592		3.555		3.634		3.723		3.996	
HOMICIDIO Y SUS FORMAS										
Totales	3.508		3.656		3.741		3.812		3.892	
Hombres	3.222	7,32%	3.357	7,54%	3.428	7,57%	3.518	7,58%	3.594	7,42%
Mujeres	286	7,96%	299	8,41%	313	8,61%	294	7,90%	298	7,46%
LESIONES										
Totales	2.272		2.350		2.384		2.466		2.602	
Hombres	2.118	4,81%	2.196	4,93%	2.228	4,92%	2.306	4,97%	2.414	4,98%
Mujeres	154	4,29%	299	8,41%	156	4,29%	160	4,30%	188	4,70%
CONTRA LA LIBERTAD										
Totales	664		587		622		700		711	
Hombres	615	1,40%	546	1,23%	582	1,28%	644	1,39%	665	1,37%
Mujeres	49	1,36%	41	1,15%	40	1,10%	56	1,50%	46	1,15%

CONTRA LA LIBERTAD SEXUAL										
Totales	3.368		3.285		3.256		3.198		3.104	
Hombres	3.315	7,53%	3.239	7,28%	3.214	7,09%	3.147	6,78%	3.050	6,30%
Mujeres	53	1,48%	46	1,29%	42	1,16%	51	1,37%	54	1,35%
CONTRA EL HONOR										
Totales	0		0		2		3		0	
Hombres	0	0,00%	0	0,00%	2	0,00%	2	0,00%	0	0,00%
Mujeres	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%	1	0,03%	0	0,00%
DELITOS Y FALTAS DE VIOLENCIA DE GÉNERO										
Totales	4.686		4.389		4.185		3.942		3.846	
Hombres	4.680	10,63%	4.380	9,84%	4.171	9,21%	3.928	8,46%	3.841	7,93%
Mujeres	6	0,17%	9	0,25%	14	0,39%	14	0,38%	5	0,13%
CONTRA LAS RELACIONES FAMILIARES										
Totales	189		192		192		186		213	
Hombres	178	0,40%	181	0,41%	175	0,39%	174	0,37%	199	0,41%
Mujeres	11	0,31%	11	0,31%	17	0,47%	12	0,32%	14	0,35%
CONTRA EL PATRIMONIO Y EL ORDEN SOCIOECONÓMICO										
Totales	19.000		19.306		19.329		19.551		20.186	
Hombres	17.496	39,75%	17.873	40,15%	17.917	39,55%	18.191	39,19%	18.803	38,81%
Mujeres	1.504	41,87%	1.433	40,31%	1.412	38,86%	1.360	36,53%	1.383	34,61%
CONTRA LA SALUD PÚBLICA										
Totales	8.269		8.884		9.606		10.744		11.913	
Hombres	7.236	16,44%	7.804	17,53%	8.556	18,89%	9.419	20,29%	10.361	21,39%
Mujeres	1.033	28,76%	1.080	30,38%	1.050	28,89%	1.325	35,59%	1.552	38,84%
CONTRA LA SEGURIDAD DEL TRÁFICO										
Totales	1.331		1.239		1.319		1.117		1.290	
Hombres	1.294	2,94%	1.202	2,70%	1.153	2,55%	1.085	2,34%	1.258	2,60%
Mujeres	37	1,03%	37	1,04%	166	4,57%	32	0,86%	32	0,80%

FALSEDADES										
Totales	590		689		721		807		845	
Hombres	505	1,15%	593	1,33%	632	1,40%	721	1,55%	766	1,58%
Mujeres	85	2,37%	96	2,70%	89	2,45%	86	2,31%	79	1,98%
CONTRA LA ADMINISTRACIÓN Y HACIENDA PÚBLICA										
Totales	391		283		254		269		288	
Hombres	360	0,82%	264	0,59%	234	0,52%	242	0,52%	264	0,54%
Mujeres	31	0,86%	19	0,53%	20	0,55%	27	0,73%	24	0,60%
CONTRA LA ADMINISTRACIÓN DE JUSTICIA										
Totales	825		812		824		755		832	
Hombres	715	1,62%	692	1,55%	714	1,58%	648	1,40%	724	1,49%
Mujeres	110	3,06%	120	3,38%	110	3,03%	107	2,87%	108	2,70%
CONTRA EL ORDEN PPÚBLICO										
Totales	1.652		1.618		1.771		1.875		1.977	
Hombres	1.517	3,45%	1.497	3,36%	1.641	3,62%	1.760	3,79%	1.852	3,82%
Mujeres	135	3,76%	121	3,40%	130	3,58%	115	3,09%	125	3,13%
RESTO DE DELITOS										
Totales	750		689		646		620		616	
Hombres	659	1,50%	609	1,37%	576	1,27%	68	0,15%	540	1,11%
Mujeres	91	2,53%	80	2,25%	70	1,93%	552	14,83%	76	1,90%
POR FALTAS										
Totales	28		39		37		52		75	
Hombres	26	0,06%	32	0,07%	32	0,07%	45	0,10%	69	0,14%
Mujeres	2	0,06%	7	0,20%	5	0,14%	7	0,19%	6	0,15%
NO CONSTA DELITO										
Totales	82		54		46		42		55	
Hombres	77	0,17%	52	0,12%	46	0,10%	34	0,07%	49	0,10%
Mujeres	5	0,14%	2	0,06%	0	0,00%	8	0,21%	6	0,15%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Fondo documental: Estadística Penitenciaria, 2020b.

Taula 7. Distribució segons pena aplicada a la població condemnada

Condenados. Todos los delitos, penas según sexo												
	2018		2017		2016		2015		2014		2013	
Total	753.803		734.919		695.013		617.696		615.640		608.901	
1 PENAS PRIVATIVAS DE LIBERTAD	147.800		150.695		149.677		154.276		157.236		154.460	
1.1 Prisión	142.699	96,55%	145.494	96,55%	145.577	97,26%	152.937	99,13%	156.799	99,72%	153.950	99,67%
1.2 Responsabilidad personal subsidiaria	0		0		0		0		10	0,01%	41	0,03%
1.3 Localización permanente	5.101	3,45%	5.201	3,45%	4.099	2,74%	1.339	0,87%	413	0,26%	460	0,30%
1.4 Arresto fin de semana	0		0		1	0,00%	0		14	0,01%	9	0,01%
2 PENAS PRIVATIVAS DE OTROS DERECHOS	346.491		338.166		329.275		323.045		331.275		330.542	
2.1 Inhabilitación absoluta	405		466		403		535		606		608	
2.2 Inhabilitación especial para empleo	113.863		113.568		113.126		115.270		116.051		111.335	
2.3 Suspensión empleo o cargo público	72		61		139		103		219		123	
2.4 Privación derecho de conducir vehículos	61.441		61.516		61.163		61.359		68.017		72.197	
2.5 Privación derecho de tenencia de armas	31.338		29.969		28.795		28.031		28.216		28.578	
2.6 Privación derecho residir en determinados lugares	1.328		992		820		555		446		399	
2.7 Prohibición de aproximarse a la víctima	45.497		43.034		39.896		34.448		32.276		32.378	
2.8 Prohibición de comunicarse con la víctima	41.477		38.757		35.523		30.627		28.254		28.155	
2.9 Trabajos en beneficio de la Comunidad	51.070		49.803		49.410		52.117		57.190		56.769	
3 MULTA	258.626		245.265		215.288		138.927		125.223		121.971	
4 EXPULSIÓN DEL TERRITORIO NACIONAL	886		793		773		1.448		1.906		1.928	
Hombres	634.558	84,18%	619.279	84,26%	592.733	85,28%	544.853	88,21%	548.505	89,10%	547.571	89,93%
1 Penas privativas de libertad	127.610	20,11%	130.184	21,02%	130.245	21,97%	135.202	24,81%	138.045	25,17%	136.949	25,01%
1.1 Prisión	123.318	19,43%	125.891	20,33%	126.747	21,38%	134.009	24,60%	137.646	25,09%	136.481	24,92%
2 Penas privativas de otros derechos	310.613	48,95%	303.109	48,95%	296.333	49,99%	291.770	53,55%	299.342	54,57%	300.962	54,96%
3 Multa	195.521	30,81%	185.261	29,92%	165.457	27,91%	116.590	21,40%	109.405	19,95%	107.896	19,70%
4 Expulsión del territorio nacional	814	0,13%	725	0,12%	698	0,12%	1.291	0,24%	1.713	0,31%	1.764	0,32%
Mujeres	119.245	15,82%	115.640	15,74%	102.280	14,72%	72.843	11,79%	67.135	10,90%	61.330	10,07%
1 Penas privativas de libertad	20.190	16,93%	20.511	17,74%	19.432	19,00%	19.074	26,19%	19.191	28,59%	17.511	28,55%
1.1 Prisión	19.381	16,25%	19.603	16,95%	18.830	18,41%	18.928	25,98%	19.153	28,53%	17.469	28,48%
2 Penas privativas de otros derechos	35.878	30,09%	35.057	30,32%	32.942	32,21%	31.275	42,93%	31.933	47,57%	29.580	48,23%
3 Multa	63.105	52,92%	60.004	51,89%	49.831	48,72%	22.337	30,66%	15.818	23,56%	14.075	22,95%
4 Expulsión del territorio nacional	72	0,06%	68	0,06%	75	0,07%	157	0,22%	193	0,29%	164	0,27%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Instituto Nacional de Estadística: Estadística de condenados, 2020.

Taula 8. Distribució, segons la duració de la pena de presó, de la població reclusa

Reclusos. Todos los delitos. Penas de prisión según duración de la pena y sexo												
	2018		2017		2016		2015		2014		2013	
Total	142.699		145.494		145.577		152.937		156.799		153.950	
De 0 a 2 años	133.114		135.244		134.738		141.749		144.825		141.083	
De más de 2 a 5 años	8.021		8.540		8.914		9.254		9.663		10.359	
Más de 5 años	1.564		1.710		1.925		1.934		2.311		2.508	
Hombres												
Total	123.318	%	125.891	%	126.747	%	134.009	%	137.646	%	136.481	%
De 0 a 2 años	114515	92,86%	116526	92,56%	116862	92,20%	123983	92,52%	126784	92,11%	124777	91,42%
De más de 2 a 5 años	7430	6,03%	7840	6,23%	8153	6,43%	8310	6,20%	8830	6,42%	9493	6,96%
Más de 5 años	1373	1,11%	1525	1,21%	1732	1,37%	1716	1,28%	2032	1,48%	2211	1,62%
Mujeres												
Total	19.381	%	19.603	%	18.830	%	18.928	%	19.153	%	17.469	%
De 0 a 2 años	18599	95,97%	18718	95,49%	17876	94,93%	17766	93,86%	18041	94,19%	16306	93,34%
De más de 2 a 5 años	591	3,05%	700	3,57%	761	4,04%	944	4,99%	833	4,35%	866	4,96%
Más de 5 años	191	0,99%	185	0,94%	193	1,02%	218	1,15%	279	1,46%	297	1,70%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Instituto Nacional de Estadística: Estadística de condenados, 2020.

Taula 9. Distribució de la població reclusa segons el grau de tractament penitenciari.

Reclusos por grado de tratamiento penitenciario										
Diciembre	2019		2018		2017		2016		2015	
Totales	47.761	%	48.348	%	49.126	%	50.365	%	52.711	%
Primer Grado	905	1,89%	990	2,05%	1.011	2,06%	1.047	2,08%	1.054	2,00%
Segundo Grado	35.520	74,37%	35.726	73,89%	36.639	74,58%	37.944	75,34%	39.705	75,33%
Tercer Grado	8.047	16,85%	7.801	16,14%	7.683	15,64%	7.738	15,36%	8.131	15,43%
Sin Clasificar	3.289	6,89%	3.832	7,93%	3.793	7,72%	3.635	7,22%	3.821	7,25%
Hombres										
Totales	44.160	%	44.771	%	45.485	%	46.632	%	48.705	%
Primer Grado	846	1,92%	935	2,09%	945	2,08%	982	2,11%	972	2,00%
Segundo Grado	33.230	75,25%	33.464	74,74%	34.290	75,39%	35.514	76,16%	37.049	76,07%
Tercer Grado	7.085	16,04%	6.854	15,31%	6.734	14,80%	6.782	14,54%	7.163	14,71%
Sin Clasificar	2.999	6,79%	3.518	7,86%	3.516	7,73%	3.354	7,19%	3.521	7,23%
Mujeres										
Totales	3.601	%	3.577	%	3.641	%	3.732	%	4.006	%
Primer Grado	59	1,64%	55	1,54%	66	1,81%	65	1,74%	82	2,05%
Segundo Grado	2.290	63,59%	2.262	63,24%	2.349	64,52%	2.430	65,11%	2.656	66,30%
Tercer Grado	962	26,71%	947	26,47%	949	26,06%	956	25,62%	968	24,16%
Sin Clasificar	290	8,05%	313	8,75%	277	7,61%	281	7,53%	300	7,49%

Taula d'elaboració pròpia, basada en Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Fondo documental: Estadística Penitenciaria, 2020b.

Annex 3: Dades de la població reclusa femenina a països Europeus.

PAÍS	Percentatge de recluses dones, del total de la població penitenciària.	Dones recluses per cada 100.000 habitants
Dinamarca	4%	2,4
Estònia	5,5%	11,6
Finlàndia	7,7%	4,4
Islàndia	6,1%	2,3
Irlanda	3,8%	2,8
Letònia	8,2%	17,8
Lituània	4,9%	11,5
Noruega	6,1%	4,5
Suècia	6,1%	3,5
Regne Unit: Anglaterra i Gales	4,6%	6,7
Regne Unit: Irlanda del nord	3,6%	2,7
Regne Unit: Escòcia	4,9%	6,6
Illes Feroes (Dinamarca)	0%	0
Guernsey (Regne Unit)	5,2%	7,6
Illa de Man (Regne Unit)	4,2%	4,5
Jersey (Regne Unit)	5%	6,7
Albània	1,9%	3,8
Andorra	21,2%	14,2
Bòsnia i Hercegovina - Federació	2,9%	2,1
Bòsnia i Hercegovina - República Srpska	2,3%	1,5
Croàcia	4,1%	3,2
Xipre	6,7%	4,7
Grècia	5,5%	4,9
Itàlia	4,2%	4
Kosovo	3,2%	3,3
Macedònia	3,2%	4,9
Malta	6,3%	8,7
Montenegro	3,1%	5,6
Portugal	6,4%	8,5

San Marino	0%	0
Sèrbia	3,6%	5,2
Eslovènia	7,4%	4,7
Espanya	7,5%	9,6
Gibraltar (Regne Unit)	7,1%	11,8
Àustria	5,7%	5,8
Bèlgica	4,6%	4,3
França	3,6%	4
Alemanya	5,8%	4,5
Liechtenstein	12,5%	2,7
Luxemburg	5,5%	6,3
Mònaco	10,7%	8
Països Baixos	5,4%	3,2
Suïssa	5,6%	4,6
Bielorússia	7,5%	23,5
Bulgària	3,2%	4
República Txeca	7,4%	15,8
Hongria	7,5%	13,9
Moldàvia	8,2%	14,6
Polònia	3,8%	7,4
Romania	5,1%	7,1
Eslovàquia	7%	13,2
Ucraïna	6,2%	17,6
Armènia	4,4%	5,7
Azerbaidjàn	3,1%	7,5
Geòrgia	2,9%	7,4
Federació Russa	7,9%	33,5
Turquia	4,3%	12,1
EUROPA (dades agregades del conjunt d'Europa)	6,1%	12,1

Taula d'elaboració pròpia, basada en Institute for Criminal Policy Research, 2018 [Taula 4 i 6].

Annex 4: Artículos referentes a la dóna de la “Ley Orgánica 1/1979, de 26 de septiembre, General Penitenciaria”.

Artículo octavo.

(...)

Tres. Cuando no existan establecimientos de preventivos para mujeres y jóvenes, ocuparán en los de hombres departamentos que constituyan unidades con absoluta separación y con organización y régimen propios

Artículo noveno.

Uno. Los establecimientos de cumplimiento són centros destinados a la ejecución de las penas privativas de libertad. Se organizarán separadamente para hombres y mujeres y serán de dos tipos: de régimen ordinario y abierto

(...)

Artículo dieciséis.

Cualquiera que sea el centro en el que tenga lugar el ingreso, se procederá, de manera inmediata, a una completa separación, teniendo en cuenta el sexo, emotividad, edad, antecedentes, estado físico y mental y, respecto de los penados, las exigencias del tratamiento.

En consecuencia:

a) Los hombres y las mujeres deberán estar separados, salvo en los supuestos excepcionales que reglamentariamente se determinen.

(...)

Artículo veintinueve.

Uno. Todos los penados tendrán obligación de trabajar conforme a sus aptitudes físicas y mentales. Quedarán exceptuados de esta obligación, sin perjuicio de poder disfrutar, en su caso, de los beneficios penitenciarios:

(...)

e) Las mujeres embarazadas durante dieciséis semanas ininterrumpidas ampliables por parto múltiple hasta dieciocho semanas. El período de excepción se distribuirá a opción de la interesada siempre que seis semanas sean inmediatamente posteriores al parto.

Artículo treinta y ocho.

Uno. En los establecimientos o departamentos para mujeres existirá una dependencia dotada del material de obstetricia necesario para el tratamiento de las internas embarazadas y de las que acaben de dar a luz y se encuentren convalecientes, así como para atender aquellos partos cuya urgencia no permita que se realicen en hospitales civiles.

Dos. Las internas podrán tener en su compañía a los hijos que no hayan alcanzado los tres años de edad, siempre que acrediten debidamente su filiación. En aquellos centros donde se encuentren ingresadas internas con hijos existirá un local habilitado para guardería infantil.

(...)

Cuatro. En los establecimientos de mujeres se facilitará a las internas los artículos necesarios de uso normal para la higiene íntima.

Artículo cuarenta y tres.

(...)

Tres. No se aplicará esta sanción a las mujeres gestantes y las mujeres hasta seis meses después de la terminación del embarazo, a las madres lactantes y a las que tuvieran hijos consigo.

